

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA ASKERİ DENGE
(1991-2016)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Furkan Halit YOLCU**

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

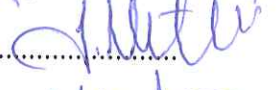

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal İNAT

AĞUSTOS 2018

TEZ ONAYI

Furkan Halit YOLCU tarafından hazırlanan "Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu'da Askerî Denge (1991-2016)" adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Kabul (sınav) Tarihi:.....10/08/2018.....

(Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı)	Kanaati	İmzası
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Kemal İnät	Basarılı	
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Nure TELCİ	Basarılı	
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üy. Veznel Kurt Basarılı	Basarılı	

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

10/08/2018.

Prof. Dr. Kemal İNAT
Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Furkan Halit YOLCU

10.08.2018

TEŐEKKÖR ve İTHAF

Bu tezin yazım sürecinde bana sahip olduğu bütün akademik tecrübeyi aktarmaya çalışan danışmanım Prof. Dr. Kemal İNAT'a teşekkürü borç bilirim. Onun sayesinde bu tez olması gerektiği sadeliğe ulaştı. Tez süreçlerinde akademik danışmanlık kadar gündelik hayatta alınan desteğin de önemi çok büyüktür. Bu manada da bütün bu süreci benimle yaşayan ve tezimin başarıyla sonuçlanmasına benden çok sevinen karım Ayşegöl'e de çok teşekkür ediyorum.

Bu tezi, karım Ayşegöl YOLCU'ya ithaf ediyorum...

Furkan Halit YOLCU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	vi
KAVRAMLAR DİZİNİ	vii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	11
1.1. Giriş.....	11
1.1 Güç Dengesi.....	13
1.2 Askerî Güç Dengesi.....	19
1.3 Bölgesel Güvenlik Kompleksi.....	23
BÖLÜM 2: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU SAVUNMA SANAYİLERİ VE BÖLGENİN SAVUNMA İHRACATI (1991-2016)	27
2.1 Giriş.....	27
2.2 1991-2003 Yılları Arasında Ortadoğu Savunma Sanayileri.....	31
2.3 1991-2003 Yılları Arasında Bölge Savunma Sanayilerinin İhracatı.....	42
2.4 2003-2016 Yılları Arasında Ortadoğu Savunma Sanayileri.....	44
2.5 2003-20016 Yılları Arasında Bölge Savunma Sanayilerinin İhracatı.....	55
BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU KONVANSİYONEL SİLAH ENVANTERİ VE ORDULAR (1991-2016)	58
3.1 1991-2003 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri ve Orduları.....	59

3.1.1	Ortadoğu Orduları (1991-2003)	59
3.1.2	1991-2003 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri.....	63
3.2	2003-2016 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri ve Orduları	71
3.2.1	2003-2016 Dönemi Ortadoğu Orduları	71
3.2.2	2003-2016 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri.....	75

**BÖLÜM 4: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU SAVUNMA
HARCAMALARI VE GÜVENLİK POSTÜRLERİ
(1991-2016).....85**

4.1	Giriş.....	85
4.2	1991-2003 Dönemi Savunma Harcamaları ve Savunma Önceliklendirmesi	88
4.3	1991-2003 Dönemi Güvenlik Postürleri (Duruşları)	92
4.4	2003-2016 Dönemi Savunma Harcamaları ve Savunma Önceliklendirmesi	94
4.5	2003-2016 Dönemi Güvenlik Postürleri	101

SONUÇ109

KAYNAKÇA114

ÖZGEÇMİŞ129

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABU	: Avcı-Bombardıman Uçağı
AMT	: Ana Muharebe Tankı
AST	: Arap Sanayileşme Teşkilâtı
AWACS	: Havadan Erken İhbar ve Kontrol Uçağı
BM	: Birleşmiş Milletler
CEP-MDH	: Muhtemel Dairesel Hata
ÇAFRAD	: Çok Amaçlı Faz Dizinli Radar
ÇNRA	: Çok Namlulu Roketatar
DAEŞ	: Irak ve Şam İslam Devleti (Terör Örgütü)
EHU	: Elektronik Harp Uçağı
ELINT	: Elektronik İstihbarat
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAIC	: Hongdu Havacılık Sanayi A.Ş.
HALE	: Yüksek İrtifa, Uzun Havada Kalıslı (İHA)
HEU	: Hava Erken Uyarı Uçağı
HSS	: Hava Savunma Sistemi
IAI	: İsrail Havacılık ve Uzay Sanayii
IEI	: İran Elektronik Sanayi A.Ş.
IISS	: Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü
IMI	: İsrail Askerî Sanayi
İDA	: İnsansız Deniz Aracı
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KABF	: Kıtalararası Balistik Füze
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MALE	: Orta İrtifa, Uzun Havada Kalıslı (İHA)
MKEK	: Makine ve Kimya Enstitüsü Kurumu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PAC	: Patriot Geliştirilmiş Kapasite
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Terör Örgütü)

SASAD	: Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği
SIPRI	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
TAI	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.ř.
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı
UFA	: Uzay Fırlatma Aracı
UNAMIR	: Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Gücü
UNOSOM	: BM Somali Harekatı
UNPROFOR	: Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
WMEAT	: Küresel Askerî Harcamalar ve Silah Ticareti
ZPT	: Zırhlı Personel Taşıyıcı
ZSA	: Zırhlı Savaş Aracı

TABLO LİSTESİ

Tablo 2-1	Savunma Sanayi Gelişimini Belirleyen Faktörler	30
Tablo 2-2	1989-1999 Yılları Arasında Araştırma Konusu Ülkelerin Savunma İhracatları Toplamı	43
Tablo 2-3	İki Dönem Arası Savunma Sanayi İstihdamı Karşılaştırması	45
Tablo 2-4	Ortadoğu Savunma Sanayileri Gelişim Basamakları Karşılaştırması	54
Tablo 2-5	2006-2015 Yılları Savunma İhracat Rakamları (Milyon dolar)	55
Tablo 2-6	İsrail ve Türkiye Merkezli Firmaların 2005-2015 Dönemi Satışları (2016 dolar Kuru, Milyon dolar).....	56
Tablo 3-1	1995 Yılı Ortadoğu Orduları Karşılaştırması	61
Tablo 3-2	2003 Yılı Ortadoğu Orduları (Aktif+Yedek+Paramiliter).....	62
Tablo 3-3	1995 Yılı Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri	66
Tablo 3-4	2016 Yılı Ortadoğu Ülkelerine Ait Ordular.....	72
Tablo 3-5	1991-2016 Yılları Ortadoğu Aktif Personel Eğilimleri	73
Tablo 3-6	Operasyonel Tank Sayıları (2016).....	76
Tablo 3-7	2016 Yılı Ortadoğu Orduları Konvansiyonel Silah Envanteri	79
Tablo 4-1	Güvenlik Postürü ve Savunma Önceliklendirmesi Kategorileri.....	87
Tablo 4-2	1991-2003 Dönemi Savunma Harcamaları	89
Tablo 4-3	1991-2003 Dönemi Savunma İthalatı	91
Tablo 4-4	1991 ve 2003 Yıllarına ait Güvenlik Postürü (Duruşu) Tablosu	93
Tablo 4-5	2003-2016 Savunma Harcamaları	96
Tablo 4-6	2003-2016 Savunma İthalatı.....	98
Tablo 4-7	1996-2016 Yılları Güvenlik Postürü Değişimleri.....	102
Tablo 4-8	Güncel Ortadoğu Güvenlik Kompleksi Haritası.....	106

KAVRAMLAR DİZİNİ

Aviyonik : Askerî hava araçlarında kullanılan elektronik sistemlerin bütününe verilen addır.

Bölgesel Güvenlik Kompleksi : Barry Buzan tarafından teorik çerçevesi oluşturulmuş bir kavramdır. Coğrafi koşulların sınırlarını çizdiği belirli bölgelerde, uzun süre devam etmiş dostluk-düşmanlık kalıplarına sahip ülkelerin oluşturduğu bir yapıdır. Devletler ve uluslararası sistemin arasında bir ara boyut olarak da görülebilir.

Savunma Sanayi Kuşağı : Savunma sanayii üreticilerinin sahip oldukları üstünlüklere göre ayrıldıkları üretim kategorisidir. Temel anlamda yenileşim kapasitesinden, ithal sistemlerin montajına kadar uzanan üç farklı savunma sanayii kuşağı vardır.

Egzo-atmosferik Savunma Sistemleri : Hava savunmasını atmosferin dışına taşıyan ve hedef unsuru bu alanda imha etme üzerine kurulu hava savunma sistemleridir.

Anti-taktik Balistik Füze : 150 km'nin altında menzile sahip ve çoğunlukla güdümlenme sistemi olmayan asimetrik füze tehditlerine karşı kullanılan bir hava savunma sistemidir.

Paramiliter Kuvvet : Etimolojik olarak “asker dışındakiler” manasına gelen bu kavram, sistemsiz olarak askerî işleve ve örgütlenmeye sahip olan ancak resmi olarak asker statüsü olmayan savaşçı gruplar için kullanılmaktadır.

Güvenlik Postürü : Herhangi bir devletin kendi sınırlarını ve sınırları dışındaki çıkarlarını korumak üzere kullanabileceği kaynakları-kapasiteyi içeren ve bir devletin diğer devletler nezdinde ne kadar güvenli görüldüğü hakkında bilgi veren bir kavramdır.

Savunma Önceliklendirmesi : Bir ülkenin kendi sınırları içerisinde ve dışındaki çıkarlarını savunmayı yürütülen devlet politikaları içerisinde ne kadar öncelikli konumlandığını analiz etmeye yarayan bir kavramdır. Bir devletin savunma harcaması ve bu harcamanın GSYH'deki payı genelde bu konuya yeterli düzeyde ışık tutar.

Muhtemel Dairesel Hata : Güdümlü füzelerin isabet başarısını ölçmekte kullanılan bir değerdir. Özetle, ateşlenen güdümlü füzelerin yarısının ne kadar dar bir alana düşebileceğini göstermekte kullanılmaktadır.

Kuvvet arpanı : Herhangi bir birimin gücü hesaplanırken denkleme dahil edildiğinde gücü miktarını olumlu yönde etkileyen unsurlardır.

Aktif Askerî Personel : Herhangi bir askerî kurumda, kşlada veya operasyonda tam zamanlı olarak görev yapan askerî personelin statüsüdür.

Yedek Askerî Personel : Acil durumlarda, orduda personel ihtiyacı ortaya çıktığında ve savaşlarda görev almak üzere henüz askerlik statüsü düşürülmemiş ancak tam zamanlı olarak çalışmayan askerî personellerdir. Örneğin, belli bir yaştan önce emekli olan askerlerin çoğu yedek askerî personel sayılırlar.

Gambot : Ağırlık ve donanım olarak çok büyük ölçülerde olmayan ancak kendinden daha büyük gemilere ateş desteği sağlamak amacıyla üretilen kck bir savaş gemisi türüdür.

Muhrip (Destroyer) : Hız ve manevra açısından diğer gemilerden üstünlüğü ile öne çıkan, genel anlamda eskortluk yaptığı gemileri denizaltılara ve havadan gelecek tehditlere karşı korumak için üretilen bir savaş gemisi türüdür.

Frkatayn : Kendinden daha büyük gemileri veya eşdeğer gemileri desteklemek için üretilen ve hava savunma, anti-gemi vb. birçok maksatlar için kullanılabilen bir savaş gemisi türüdür. Günümüzde, tarihte muhriplerin yerine getirdiği görevler artık frkataynlerce yürütülmektedir.

Avcı-Bombardıman Uçağı : Temel anlamda avcı uçak özelliklerine sahip olmasına karşın bombardıman rolünde kullanılan uçak tiplerine verilen genel bir addır. Örneğin Türk Hava Kuvvetlerinde bulunan F-4E 2020 tipi uçaklar bu kategoride yer alır.

Elektronik Karşı nleme : Savaş sırasında muharip unsurların kendilerine yönelik saldırıları düşman unsurlarının güdüm sistemleri, aviyonik vb. elektronik aksamlarını hedef alarak kendilerini savunmasıdır.

Tezin Başlığı: Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu'da Askerî Denge (1991-2016)**Tezin Yazarı:** Furkan Halit YOLCU
İNAT**Danışman:** Prof. Dr. Kemal**Kabul Tarihi:** 10 Ağustos 2018
(tez)**Sayfa Sayısı:** 9 (ön kısım) + 122**Anabilim Dalı:** Ortadoğu Çalışmaları

Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'da askerî dengenin hangi parametreler üzerinden değiştiğini araştıran bu tez temel anlamda dört kısma ayrılmıştır. Teorik olarak bölgesel güvenlik kompleksi teorisi bağlamı içerisinde gerçekleşen bu çalışma, güçler dengesi ve askerî denge kavramlarını da teorik bağlama dahil etmektedir. Ortadoğu'da nasıl bir bölgesel güvenlik kompleksi olduğunu açıklamak adına yapılan bu çalışmada, bölgede askerî dengeyi etkileme potansiyeli en yüksek olan beş ülke seçilmiştir. İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'den oluşan bu grubun Soğuk Savaş sonrasında ne gibi bir güvenlik değişimi geçirdiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bu devletlerin 1991-2003 ve 2003-2016 dönemleri içerisinde olmak üzere belirli askerî nicelikleri incelenmiştir.

En güçlü bölge devletlerinden oluşan bu grubun, savunma sanayi ve ihracatlarındaki gelişme ve değişimler açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bunun yanında bu devletlerin ordu yapılanmaları ve sahip oldukları savunma envanterleri de incelenerek iki dönem arasındaki nasıl değişiklikler olduğu incelenmiştir. Bölge devletlerinin kendilerini ne düzeyde güvenli hissettiklerini anlamak içinse savunma harcamaları ve önceliklendirmesi incelenmiştir. Son olarak devletlerin güvenlik postürleri de incelenerek bölge devletleri arasında güncel bir güç mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Ortadoğu'da güvenlik krizlerinin derinleştiği bir dönemde bölgesel güvenliği anlamaya yönelik bu çalışmanın Türkçe literatüre katkı yapacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Askerî Denge, Bölgesel Güvenlik Kompleksi, Güç Dengesi, Güvenlik Postürü

Title of the Thesis: The Military Balance in the Middle East of Power after the Cold War (1991-2016)

Author: Furkan Halit YOLCU
İNAT

Supervisor: Prof. Dr. Kemal

Acceptance Date: 10 August 2018 **Nu. of pages:** 9 (pre text) + 122 (thesis)

Department: Middle Eastern Studies

This thesis tries to analyze through which parameters the Middle East military balance had changed after the Cold War. This study is theoretically based on the security complex theory while including the balance of power and the military balance concepts into the puzzle. For providing insights about the inquiry of understanding the Middle East security complex, five countries that have the potential to directly affect the military balance are selected from the region. This group that includes Egypt, Iran, Israel, Saudi Arabia and Turkey are thoroughly analyzed to understand the changes occurred in the post Cold War era. In this direction, the military characteristic of these states are considered separately in two different time periods as 1991-2003 and 2003-2016.

The main endeavour is to reveal the developments and the transformations occurred in this group of states' defense industries-exports, armies etc. which are the most powerful of the region. Additional to this, the military structures of these states are examined within connections to the defense inventories of the armies. To understand how secure these states feel individually, defense prioritization and security postures are also analyzed. This thesis is regarded to be contribution to the Turkish literature since it is an inquiry of understanding the security structure while being written right in the times of crisis and turmoil.

Keywords: The Middle East, Military Balance, Regional Security Complex, Balance of Power, Security Posture

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında küresel siyasi, ekonomik ve askerî değişimler birçok boyutuyla literatürde sıkça çalışılmıştır. Ancak konu bölgelerin iç dinamiklerindeki değişimlere geldiğinde özellikle Türkçe literatürde bu hususların birçok boyutta ele alınmadığı rahatlıkla görülebilir. Bölgesel çalışmaların en gözde araştırma konularından birisi son dönemde yaşanan gelişmelerden ötürü Ortadoğu coğrafyası olmuştur. Bu çalışma Ortadoğu’da Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişiklikleri güvenlik boyutundan ele almayı amaçlamaktadır. Bölgede 1990’lardan bu yana Körfez Savaşı, Irak’ın işgali ve Arap İsyanları ile küresel boyutta sonuçları olan önemli olaylar meydana etmiştir. Türkiye, İran, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır’ın küresel piyasada politik ve askerî etkisinin giderek artması da akademyada Ortadoğu’ya olan ilgiyi ve cevap aranan soru sayısını arttırmıştır. Ortadoğu’ya yönelik ilginin ve yapılan araştırma sayısının hızla arttığı bir dönemde gerçekleştirilen bu çalışma, son dönemde gerçekleşen bu ilgi ve araştırma artışının bir örneğidir. Ortadoğu’ya dair olgular siyasi, sosyolojik, ekonomik, askerî vb. birçok boyuttan ele alınırken, bu çalışma Ortadoğu’nun güvenlik atmosferini çözümlenmeye yönelik bir hedefin sonucunda ortaya çıkmıştır. Ortadoğu devletlerinin bir araya gelerek oluşturduğu güçler dengesi ve askerî dengenin yapısını daha derinden kavramak üzere oluşturulan bir plan neticesinde, araştırma genel anlamda veriye dayalı bir yapıda gerçekleştirilmiştir.

Temel anlamda bu çalışmanın öne sürdüğü argüman, Ortadoğu askerî dengesinin yeni dünya düzeninde bölgede lider rol oynamak isteyen devletler ve dışardan müdahil olan küresel güçlerin birlikte oluşturduğu dinamik ve yapay bir olgu olduğudur. Bu çalışmada bölgenin Soğuk Savaş sonrasında kazandığı yapının temel anlamda doğal olmadığı öne sürülmektedir. Bu durumu ispatlamak adına da bölgeselcilik lensleri ile devletlerin nicel askerî karakteristikleri daha yakından analiz edilerek bu yapının içerden şekillendiği ispatlanmaktadır. Bu hipotez elbette bu denkleme dışardan hiç müdahale olmadığını öne sürmemektedir. Aksine 2016 sonunda oluşan bölgesel güvenlik kompleksinin küresel ve bölgesel aktörlerin mücadelesi sonucunda ortaya çıkan bir yapı olduğunu kavratmaya çalışmaktadır. Bölgesel askerî dengenin statik değil de dinamik olduğu varsayımı ile de bu denklemden rahatsız olan bölge içinden ve dışarıdaki aktörlerin bu yapıyı değiştirme

yetkeleri olduğu öne sürölmektedir.¹ Araştırma ayrıca Ortadoğu güvenlik kompleksinin statik ve yapısal bir olgu olmakla birlikte yalnızca içeriden şekillendirilen bir yapıya sahip olduğu iddiasını da sorgulamaya tabi tutmuştur.

Araştırmanın Amacı

Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu askerî dengesinin hangi parametreler üzerinden ne yönde değişiklik gösterdiğini kavramak amacıyla dizayn edilmiş bu araştırma, ortaya çıkardığı bilgiler ve analizler ile bu soruya büyük ölçüde cevap bulmuştur. Bölgesel güvenlik kompleksinin güncel durumunu anlamak adına yapılan geçmişe dönük analiz neticesinde araştırma kapsamındaki beş ülkenin (İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye) hangi tercihleri yaparak ne kadar mesafe kat ettiği ortaya çıkarılmaya çalışmıştır. Günümüz Ortadoğu askerî dengesinin güncel haline dair veri bazlı bir kıyaslama hedeflenerek yapılan bu araştırmada Soğuk Savaş sonrası evreye dair de detaylı bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırma amaçlarından birisi de bölge ülkelerinin sahip oldukları güvenlik potansiyellerini farklı kategorilerde sıralanabilecek bir hale getirmektir. Bu kategorizasyon, bölge ülkelerini birbirlerinden olabildiği kadar detaylı düzeyde ayıştırmaya ve daha sonraki araştırmalar için bir yanlışlanabilir ve dolayısıyla bilimsel yapıya sahiptir. Bu sayede hem Ortadoğu güvenlik kompleksi katmanlı bir şekilde tanımlanabilirken hem de devletler-arası mukayese yapılabilecek bir zemin oluşturulmuştur. Bölge devletleri arasındaki askerî dengeye dair daha kapsamlı bir analiz için burada oluşturulan araştırma dizaynı, istatistiki verilerden en yüksek verimi almayı amaçlamıştır. Bu kadar değişken verilerle Ortadoğu güvenlik kompleksinin tanımlanabilmesi amacıyla araştırma bu beş ülkeye indirgenmiş ve askerî dengenin en önemli unsurlarına odaklanılmıştır. Bu sebeple, savunma sanayi-ihracatları, ordu ve konvansiyonel silah envanteri ve güvenlik postürü dışındaki unsurlar kontrol değişkeni

¹ Frederik Söderbaum, ve Timothy M. Shaw, **Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader**. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 28.

olarak kullanılmıştır. Araştırmanın en büyük kontrol değişkenlerinden birisi ise İsrail'in sahip olduğu nükleer güçtür. Bölgesel güvenlik kompleksini tanımlamak için kullanıldığı durumda birçok dengeyi değiştirme kapasitesine sahipken, kullanılma olasılığının ve pratik güç yansımalarının düşük olması bu unsurun çalışmanın dışında tutulmasının nedenidir.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmayı önemli kılan en temel faktörlerden birisi, günümüzde Türk siyasi çevreleri ve akademyasının büyük ilgi gösterdiği Ortadoğu'ya dair oldukça önemli bir konu olan güvenlik bağlamında daha önce sunulmamış analizler ortaya koymasıdır. Bu çeyrek asırlık uzun bir periyodu kapsayan analiz, Ortadoğu savunma sanayilerinin geçmişlerini ve bugünlerini aynı çalışmada ele alarak birçok ülke için bir güvenlik tarihçesi ortaya koymaktadır. Ayrıca siyasi, ekonomik, sosyolojik boyutlarıyla birçok çalışmada ele alınan bu bölgeye dair askerî boyutta da çalışmaların olması bölgenin her yönüyle tanınması açısından elzemdir. Bu çalışma bölge ülkelerinden en güçlü olanlarını aynı anda karşılaştırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, somut güç unsurlarının yanına soyut güç unsurlarını da ekleyerek oldukça kapsamlı bir ölçek oluşturmuştur. Daha öncesinde bölge ülkelerini askerî açıdan birlikte ele alan kapsamlı bir çalışma yokken, bu ülkeleri hem ayrı ayrı analiz eden hem de çeşitli boyutlarda mukayese edebilen bu çalışma Türkçe literatüre katkı sağlayacaktır. Bu çalışmayı değerli kılan diğer sebeplerden birisi ise, bölgeyi sosyolojik, ekonomik vd. boyutlarıyla ele almak isteyen araştırmacılar için askerî verilerin nasıl okunması gerektiğine dair bir kılavuz niteliğinde olmasıdır. 2016 yılına kadar olan güncel durumu kapsayan analizler bu alanda çalışma yapacak bilim insanları için oldukça faydalı olacaktır.

Nitekim Türkçe Ortadoğu literatürü incelendiğinde, güvenlik temasını doğrudan ele alan eserlerin az olduğu ve bu konunun genellikle başka bağlamların içerisinde tali olarak ele alındığı görülmüştür.² Literatürde doğrudan Ortadoğu'da güvenlik meselesine değinen bu

² Bu tarz eserlerden bazı örnekler için bkz. Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 2014, Dora; Meliha Benli Altunışık, **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih Kimlik Güvenlik**, 1999, Boyut Kitapları vb.

konuda kapsamlı bir bakışa sahip olan kitap veya makale sayısı oldukça azdır. Türkçe literatürde genel anlamda Arap-İsrail savaşlarına yönelik ciddi bir eğilim söz konusuysen Ortadoğu bölgesel güvenliğini anlamaya yönelik kapsamlı eserler yaygınlaşmamıştır.³ Bunda elbette Türkiye’de güvenlik çalışmalarının oldukça zayıf bir konumda olmasının da etkisi büyüktür. Nitekim bölgeselcilik çalışmalarında en az çalışılan konunun güvenlik olması bunu doğrular niteliktedir. Bu durum yazının temel anlamda yabancı kaynaklara yaslanmasına ve araştırmancının yabancı kavramsallaştırmalar üzerinden yürütmesine sebep olmuştur. Ancak bu ve buna benzer çalışmalar ile Türkçe literatür de zaman içerisinde zenginleşme ve uluslararası düzeyde bilimsel çıktılar üretme potansiyeline sahiptir.

Araştırma Yöntemi ve Teorik Bağlam

Araştırmancının bu potansiyele ulaşabilmesi adına Durkheim’in *dolaylı deneyim* adını verdiği araştırma süjesine dair verilerin mukayese yöntemi ile elde edildiği metot kullanılmıştır. Bu bağlamda, araştırma 1991 yılından itibaren Soğuk Savaş dönemini de kapsadığı için burada uygulanan metot *mukayeseli tarihsel araştırmadır*. Araştırma konusuna dair yapılan tarihsel incelemeler hem güncel dönem hem de tarihsel dönemin kendisi için karşılaştırma verisi olarak kullanılmıştır. Bu tarihsel araştırmancının daha kapsamlı olması adına özellikle savunma sanayilerinin gelişmesine dair retrospektif analizlerin yapıldığı ikinci bölümde *süreç takibi* yöntemi uygulanmıştır. Bu sayede metodolojik olarak tarihe yaslanan mukayeseli bir bulgu edinme süreci oluşturulmuş ve araştırmancının kendi içerisinde tutarlı olması hedeflenmiştir. Teorik olarak geniş bir çerçeveden giderek daralan ve Ortadoğu’ya dair bir fenomeni kavramayı amaçlayan bu araştırma, oluşturulan bu bilimsel araştırma dizaynıyla gerçekleştirilebilir ve daha az maliyetli bir yapı kazanmıştır. Ortadoğu veya diğer bölgeler adına yapılan bu tarz çalışmaların genel anlamda teorik ve metodolojik çerçeveler olmaksızın gerçekleştirilemeyeceği iddiası ise bu çalışmayla tekrar doğrulanmıştır. Bu çalışma, hem kendi içinde tutarlı olarak hem de sonraki çalışmalara teorik ve metodolojik olarak zemin

³ Yayımlanan konu odaklı çalışmalardan bazıları için bkz. Fatih Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, 1989, İş Bankası Kültür Yayınları; Veysel Kurt, **Ortadoğu’da Ordu ve Siyaset**, 2017, SETA Yayınları; Zafer Balpınar, **İsrail Güvenlik Politikasında Süreklilik ve Değişim (1948)**, 2012, Açılım Yayınevi vb.

oluşturabilecek şekilde dizayn edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada esasen yabancı kaynaklardan edinilen kavramsallaştırmalardan en önemlileri, *güçler dengesi*⁴, *askerî denge* ve *bölgesel güvenlik kompleksi*⁵ teorisidir. Ortadoğu'ya dair çalışmaların giderek yaygınlaştığı bir dönemde, bölgenin güvenlik yapısının anlaşılması daha önemli hale gelmektedir. Bu yüzden, herhangi bir bölgenin güvenlik yapısını çözümlenmede kullanılan bu kavramlar çalışma içerisinde Ortadoğu'yu analiz etmek adına çalışmanın bağlamına dâhil edilmiştir. Güçler dengesi, bölgede askerî-ekonomik-siyasi-coğrafi vb. ulusal güç kaynaklarının birleşerek oluşturduğu ulusal gücün bölgede nasıl bir dengeye oturduğunu anlamakta kullanılmaktadır. Askerî denge ise güçler dengesinin askerî boyutuna odaklanan ve ulusal gücün askerî unsurlarını analiz etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ile bir arada kullanıldığında, bölge devletlerinin birbirleriyle kurduğu dost-düşmanlık ilişkilerinin açıklanması imkânını sunmaktadır.

Bu sayede, belirli oranlarda ulusal güçleri hesaplanan devletler, bölgede diğer devletler ile kurdukları dost-düşman ilişkilerine göre konumlandırılmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen çalışma, Ortadoğu'da devletlerarasında ciddi güç düzeyi farklılıkları olduğundan bölge devletlerinin en güçlü olanlarından oluşturulan bir gruba yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma grubunda yer alan devletler ise, bölgenin askerî-ekonomik-siyasi vb. açıdan en güçlü devletleri olan İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'dir. Araştırmada, Ortadoğu askerî dengesinde en önemli rol oynayan bu beş ülkenin Soğuk Savaş sonrasındaki güvenlik sağlama kapasitelerindeki değişimi geriye dönük bir şekilde incelenecektir. 1991-2016 yılları için gerçekleştirilecek olan bu inceleme, 1991-2003 ve 2003-2016 olmak üzere iki aşamada yapılacak ve devletler hem kendi aralarında hem de iki farklı zaman dilimi bağlamında çeşitli mukayeselere tabi tutulacaktır. Bu bağlamda, bu beş Ortadoğu ülkesinin savunma sanayi-ihracatları, orduları ve konvansiyonel silah envanterleri ile savunma harcamaları ve güvenlik

⁴ Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, 6. Baskı, (ed.) Kenneth W. Thompson, New York: Alfred A. Knopf, 1985, ss. 237-41.

⁵ Barry Buzan ve Ole Wæver, **Regions and Powers: The Structure of International Security**. 10. Baskı, Cambridge University Press, 2013.

postürleri (duruş) analiz edilecektir. Her bir mukayese kendine has bir bölüm başlığı altında ve iki farklı zaman dilimi için gerçekleştirilirken, beş devlet arasında karşılaştırmalar yapılacaktır. Bu çalışmanın en nihai karşılaştırması ise ‘bölgesel güvenlik kompleksi haritası’ olarak tanımlanacak olan bir bölgesel güç skalası olacaktır. Yapılacak olan haritada sadece araştırmanın diğer bölümlerine dâhil olan beş ülke değil bütün bölge ülkeleri yer almıştır.

Kısıtlamalar

Araştırmanın temel anlamda en dikkat çeken kısıtlaması bölgeden sadece beş devletin kapsama dahil edilmiş olmasıdır. Ancak Ortadoğu güvenlik denkleminin sağlıklı analizi, bu beş ülkenin içerisinde olacağı bir inceleme sonucunda büyük ölçüde ortaya çıkabilir. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu’da yaşanan süreçler ve gelişmeler dikkate alındığında güçler dengesinin temelde bu beş ülke tarafından şekillendirildiği gözlemlenmiştir. Bu araştırmanın diğer ülkeleri analize ilk üç bölümde dâhil etmemesinin temel sebebi de budur. En nihayetinde araştırmaya dâhil edilmeyen ülkeler bir şekilde bu beş ülkenin peşine takılarak bölgesel denklemdeki konumlarını elde etmektedirler. Örneğin, Ortadoğu’nun Kuzey bölgelerine daha çok İran ve Türkiye hâkimken Körfez’de daha çok Suudi Arabistan etkili olmaktadır. Bu durumda, bölgede nüfuzunu ve kontrolünü daha üst düzeylere çıkarmak isteyen bu beş ülke birbirlerinin nüfuz alanlarına ve güç boşluğu oluşan alanlara yönelik sürekli bir değişim arayışı içindedir. Nitekim Irak’ın işgali sonrası ortaya çıkan boşluğu İran ve Türkiye doldururken Arap İsyanları sonucu ortaya çıkan güç boşluğunda Suudi Arabistan ve İsrail bölgede daha yayılmacı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bilgiler ışığında bölgede yaşanacak olan bir sonraki krizde güvenlik denkleminin nasıl oluşacağını anlamak daha da önemli hale gelmektedir. Hali hazırda devam eden İran-İsrail, İran-Suudi Arabistan, İran-Türkiye, Türkiye-Suudi Arabistan ve Türkiye-İsrail ikili rekabetlerinin nasıl sonuçlanacağına dair ciddi bir senaryo problemi yaşanmaktadır. Hangi tarafın galip geleceği, ve bunun bölgesel güvenliği ne yönde etkileyeceğine dair tutarlı senaryolar sunmak giderek zorlaşmaktadır. Günümüz itibarıyla, İran-İsrail, Suudi Arabistan-İsrail gibi net düşmanlık kalıpları olsa da Türkiye-Suudi Arabistan, Türkiye-Mısır, Türkiye-İsrail, Mısır-İran gibi beş senelik dönemlerde büyük değişiklik gösterebilen ilişki boyutları da mevcuttur.

Araştırmanın diğer önemli kısıtlamalarından birisi ise bilgilerin elde edildiği verilerin

birbirleri arasında tutarsızlık ve uyuşmazlık göstermesidir. Devletlerin savunma sanayilerine ve askerî harcamalarına dair bilgiler yaygın bir şekilde güvenilir kaynaklarca paylaşılmamaktadır. Bu durum da araştırmanın birkaç uluslararası araştırma kurumunun sağladığı verilere ve açık kaynaklara bağımlı kalmasına sebep olmuştur. Daha sonradan halka açılan CIA raporlarının dahi incelendiği bu araştırma her ne kadar açık kaynakların sınırlarını zorlamışsa da savunma harcamalarına dair veriler de uluslararası kurumların paylaştığı verilerin Türkiye haricindeki devletlere dair olanlarında bunun ötesine geçilememiştir. Verilerin birbirleri ile karşılaştırması ve sağlaması yapılmış olsa da her kurumun kendi içerisinde yıllar geçtikçe verileri değiştirdiği görülebilmektedir. Bu durum araştırmada dolar kurları belirli yıllar için sabitleştirilerek giderilmeye çalışılsa da kurumların beyannamelerinde de bazı ülkeler için hata payının yüksek olabileceği yer almaktadır. Bu nedenle araştırmada kullanılan askerî harcama ve silah ithalatı verilerinin bazı ülkeler ve yıllar için doğru olmayabileceği unutulmamalıdır.

İçerik Özeti

Birinci bölümde, güçler dengesi ve askerî dengeyi destekleyecek ve tamamlayacak nitelikte olan “*Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World*” başlıklı çalışma tercih edilmiştir.⁶ Bu çalışmanın ilk bölümünde temel alınan bu eser, askerî denge ve güçler dengesine dair varsayımlarla güçlendirilerek çalışmanın bağlamına dâhil edilmiştir. İlk bölüm, araştırmanın bağlamını net bir şekilde tanımlarken, bölgesel güvenlik denkleminin nasıl ele alınacağına dair de bir harita görevi üstlenmektedir. Çalışmanın geri kalan kısmı, sıkça bu haritaya başvuru olarak gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda, ilk bölüm hem okur hem de araştırmacı adına çalışmanın anlaşılması en zor ancak en önemli olan kısımdır. Nitekim oluşturulan bu çerçeve sayesinde araştırma baştan sona, karşılaştırılan unsurların bölgesel güvenliğe olan etkisi bağlamından koparılmamıştır. Güçler dengesi, askerî denge ve bölgesel güvenlik kompleksi kavramsallaştırması ile tümden gelen bir yaklaşımla bu bağlamın çalışmada tutarlı

⁶ Barry Buzan, “Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World”, (iç.) Fredrik Söderbaum ve Timothy M. Shaw (ed.) **Theories of New Regionalism**. Palgrave Macmillan, 2003, ss. 140-159.

açıklamalar üreteceği bir dizayna kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın *ikinci bölümünde* askerî dengenin en önemli unsurlarından birisi olan *harbe hazırlık* parametresine odaklanılarak seçilen ülkelerin savunma sanayilerinin bu yöndeki etkileri incelenmiştir. Bölge ülkelerinden en büyük savunma sanayiine sahip olanlar, 1991-2016 yılları arasında bir süreç takibine tabi tutulurken, istihdam ve üretim kapasiteleri de ayrıntılı olarak incelenmiştir. 1991-2000 yılları arasında bazı ülkeler adına yaşanan veri toplama zorluğu ve elde edilen verilerin güvenilirlik problemi bu bölümde karşılaşılan en temel zorluktur. Ancak bu bölüm, bölge savunma sanayilerine dair İngilizce literatürde dahi olmayan bir kapsamda veriler ve detaylı bölgesel analizler içermekte ve savaş senaryosunu oldukça kapsamlı ve tutarlı bir şekilde ele almaktadır. Bölgede çıkacak bir savaş durumunda, özgün savunma sanayilerinin ne denli hayati olabileceğine dikkat çekilirken, bu bağlamda ülkeler birbirlerine karşı avantajlarına göre her iki dönem için de sıralanmıştır. Bu bölümün omurgasını oluşturan varsayımlar ve kararlılık-fırsatlar dikotomisi ise Keith Krause ve David Kinsella'nın savunma ticareti ve silah üretimi üzerine yaptıkları çalışmalarından edinilmiştir.⁷ Bu bölüm bölge devletlerinin savunma sanayilerinin geçtiği aşamaları (1991-2003) ve güncel durumlarını (2003-2016) detaylı bir şekilde incelemektedir. Bölge ülkeleri arasında harbe hazırlık üzerinden yapılan mukayeseler, savunma sanayilerinin hangi tercihler ve koşullar altında daha hızlı gelişim gösterdiğini de ortaya çıkarmıştır. Bölge devletlerinin savunma ihracatları üzerinden yapılan teknolojik seviye analizi bölge ülkelerinin savunma alanında ne kadar büyük bir tekeli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerinden yapılan savunmada bağımsızlık skalası ile bölge devletleri birbirleri arasında sıralanmış ve tutarlı bir ölçüğe oturtulmuştur.

Araştırmanın *üçüncü bölümü* ve dördüncü bölümü temel anlamda uluslararası kuruluşlardan elde edilen veriler üzerinden yapılan karşılaştırmalardan oluşmaktadır. Konvansiyonel silah envanterinin incelendiği bu bölümde, bölge devletlerinin somut güç unsurları oldukça detaylı bir düzeyde mercek altına alınmaktadır. Bölgede en güçlü

⁷ Keith Krause, **Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade**, Cambridge, Cambridge University Press; David Kinsella, Arms Production in the Third Tier: An Analysis of Opportunity and Willingness, **International Interactions**, Cilt 26, Sayı 3.

ordulara sahip devletlerin savunma envanterleri incelenerek devletlerin hangi açılardan avantajlı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölgede seçilen beş ülkenin ordularının karşılaştırılması ile başlayan bu bölüm, bölgede olası savaş senaryolarında en güçlü olan ülkeyi tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda aktif askerî personel sayıları ve toplam eğitilmiş silahlı kuvvetleri her iki dönem için de karşılaştırılmış ve kuvvet kalitesi gibi gücün soyut boyutları da karşılaştırılmaya dâhil edilmiştir. Ordu karşılaştırmasının tali analiz olarak araştırmanın bağlamını genişlettiği bu bölümde, asıl olarak bölge devletlerinin hava, kara ve deniz kuvvetleri mercek altına alınmıştır. Kuvvetlerin ayrık analizleri devletlerin birbirlerine karşı hangi alanlarda daha avantajlı olduklarını tespit etmek adına kullanılmıştır. Kuvvet envanterlerinin çoğunun tedarik edildiği yıllar ve envanter yaşı da bu analize dahil edilerek, hangi devletlerin daha modern silah envanterine sahip olduğu tespit edilmiştir. Konvansiyonel silah analizi sayesinde devletlerin çeşitli harp kapasitelerindeki farklılıklar ortaya çıkarken potansiyel harp senaryoları oluşturabilecek bir veri platformu oluşturulmuştur. Kullanılan verilerin devletlerarası karşılaştırmalara uygun olacak şekilde en iyiden en kötüye olacak şekilde görselleştirilmesi de bu verilerin okunmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim bölgesel güvenliği anlamak adına en önde gelen beş ülkenin savunma envanterine dair kapsamlı bir görüşe sahip olmak güvenlik alanı dışında çalışan araştırmacılar için oldukça yorucu bir çabadır. Bu anlamda diğer alt disiplinlerde bu verilerden faydalanabilecek araştırmacılar için veriler olabildiğince görsel bir şekilde ve detaylı bir şekilde açıklanarak sunulmuştur.

Araştırmanın son bölümü ise bölge devletlerinin savunma harcamalarını ve güvenlik postürlerini incelerken bu incelemeye son dönem için bütün bölgelerini eklemektedir. *Dördüncü bölüm* tezin istatistikî ve matematiksel ağırlığı en fazla olan kısmıdır. Bu anlamda birçok kuruluştan elde edilen ve birbirleriyle doğrulanan veriler, çalışmanın bu bölümünde bölge devletlerinin güvenlik sağlama potansiyellerini ölçmenin son adımıdır. Bu bölüm, araştırmanın en veri odaklı kısmını oluştururken temel anlamda bölge devletlerinin dışarıdan ne kadar güvenli görüldüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bölge devletlerinin ayrık olarak sınır dışına sevk edilmiş asker sayıları, koalisyon ortaklıkları, savunma harcamaları ve ihracatları üzerinden yapılan bu analiz Ortadoğu güvenlik kompleksine dair oldukça kapsamlı ve matematiksel hesaplamalardan dolayı tutarlı bir harita ortaya çıkarmaktadır. Bu bölümün son kısmında ise 2016 yılı itibariyle

Ortadoğu güvenlik kompleksinin güncel güvenlik haritası ortaya çıkarılmakta burada bütün devletlerin konumu incelenebilmektedir. Bu sayede, gerçekleştirilen araştırma belirli bir oranda da olsa güncel Ortadoğu güvenlik kompleksine dair birçok çalışmada kullanılabilir nitelikte bir kılavuz ortaya koymaktadır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Giriş

Devletlerin güç için birbirleriyle rekabet içinde olduğu bir uluslararası sistemin doğal sonuçlarından birisi, bu devletler arasında bir tür denge arayışının oluşmasıdır. Devletler arasında çeşitli boyutlarda bazı rekabet sarmalları oluşması sonucunda, bazı devletler diğerlerine nazaran üstün/ileri bir konuma gelmektedir. Gücün otonom bireyler arasında paylaşılan kıt bir değer olduğu düşüncesi devletlerin içinde bulunduğu anarşik uluslararası sisteme uyarlandığında, verili olan (herhangi bir dönemde uluslararası sistemde sahip olunabilecek) güç miktarı için devletlerin birbirine karşı daha güçlü olmak prensibi ile hareket ettiği iddia edilebilmektedir. Bağımsız bireylerden oluşan toplumlarda yaşanan süreçlerde olduğu gibi, devletler de uluslararası toplumu oluşturan bireyler gibi hareket etmekte ve toplumun daha güçlü ve etkili tabakalarına yerleşmek için çok boyutlu politikalar takip etmektedir. Uluslararası sistemin öz-yapısını da bu bağlamda diğer devletlerden daha güçlü/avantajlı konuma gelmeye çalışan devletler arasındaki rekabet ve mücadele oluşturmaktadır. Burada uluslararası sistemin anarşik yapısının mı devletleri daha fazla güç elde etmeye yönlendirdiği yoksa devletlerin bu çabasından dolayı mı anarşik bir atmosferin oluştuğu tartışması literatürde hala etmektedir. Ancak nihai ve esas olan olgu, devletlerin anarşik ve normların değişebildiği bir yapı içerisinde belirli oranlarda karşılıklı üstünlüklere sahip olmaya çalıştıkları ve bu mücadelenin sonucunda bir güçler dengesinin ortaya çıktığıdır. Bu doğrultuda, güç dengesinin, eski ile yeninin veya statüko ile değişimin etkileşiminin sonucu olduğu iddia edilebilir.

Devletler uluslararası sistemin içerisinde oldukları yani varlıklarını devam ettirdikleri süre içerisinde bu dikotominin dışına çıkamazlar. Anarşik bir toplumsal düzende bağımsız bireyler kendi bekalarını temin ve ikame etmek için gücünü arttırma, karşıdakini zayıflatma vb. yöntemlerle kendileri dışındaki varlıklara göre mukayeseli bir avantaj arayışı içindedir. Bu süreç içerisinde uluslararası sistemde, bir devlet diğerleri üzerinde bir hegemonya oluşturarak en güçlü konumuna gelebilmektedir. Böyle durumlarda ise yeni oluşan ve statükonun yerini alan bu dengeye karşı birkaç devlet bir araya gelerek oluşan yarı-hiyerarşik düzeni değiştirmeye yönelik bir çaba içine girmektedir. Bunun

temel sebebi yine uluslararası sistem içerisinde bağımsız her devletin kendisi için en iyi konuma gelmeyi hedeflemesi ve bu yönde çabalamasıdır. Uluslararası sistemin bu davranışı tetikleyen yapısı birçok akademisyen ve filozof tarafından çok farklı tanımlamalar ile tasvir edilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı ise belirlenen dönem içerisinde oluşan ve değişen güç dengesinin fotoğraflarını alıp bunları anlamak ve buradan geleceğe yönelik tutarlı tahminler oluşturmaktır. Nitekim, klasik realizmin kurucusu Hans J. Morgenthau, uluslararası ilişkilerde siyasi realist düşünce ekolünün sistemin resmini çizmeye değil; fotoğrafını çekmeye çalıştığını söylemiştir.⁸ Burada anlatılmak istenen uluslararası sistemin insancıl özüne ve estetik kısımlarına odaklanmak ve ayrıntıları için fazlasıyla çaba sarf etmek yerine, var olan durumu anlamak ve açıklamanın daha değerli olduğudur. Bu çalışma da bu perspektif çerçevesini terk etmeyerek ampirik veriler, tarihsel süreç analizleri vb. bulguları klasik realizmin fotoğraflama yöntemi dahilinde inceleyecektir.

Bu bölüm, çalışmanın teorik ve kavramsal altyapısı ile araştırma konu ve sorusunun dizaynını içermektedir. Uluslararası sistemde herhangi bir devletin güçlenme çabasını diğer devletlerle olan güç ilişkisi/dengesi denkleme dahil etmeden analiz etmek mümkün değildir. Öyle ki, belirli coğrafi, jeo-politik ve yapısal sebeplerden ötürü bazı ülkelerin güç dengesini algıları ve politikaları birbirlerinden bağımsız halde incelenmesiyle kapsamlı çıkarımlar yapılamamaktadır. Bu tarz ülkeler bazı parametreler üzerinden gruplara ayrıldığında ve bir ülke grubu olarak incelendiğinde, daha tutarlı ve kapsamlı çıkarımlar yapılabilmekte; bu ülkelerin güç dengesindeki rolleri daha detaylı bir şekilde incelenebilmektedir. Bu araştırmanın amacı bu şekilde ulusal güvenlik yaklaşımları iç içe geçmiş olan Ortadoğu devletlerinin birbirlerine karşı girmiş olduğu güç dengesi etkileşim tarihini incelemek ve ileriye dönük bir arşiv sağlamaktır.

Çalışmanın ana veri kaynağı olan ve Ortadoğu ülkelerini kapsayan geriye dönük analiz, bu bağlamda ülkelerin birbirlerine karşı oluşturmaya çalıştıkları güç dengesini merkeze oturtmaktadır. Yapılan bu analiz 1991-2016 yılları arasında Ortadoğu'da statüko haline

⁸ Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, 6. Baskı, (ed.) Kenneth W. Thompson, New York: Alfred A. Knopf, 1985, s. 10.

gelen ve zamanla değişen güç dengesini temellendirmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Ortadoğu askerî dengesinin günümüzdeki hali, geçmişte yaşadığı başkalaşım ve değişimlerden ayrıştırılamaz. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, günümüzde çekilen bir Ortadoğu güç dengesi fotoğrafını daha önce çekilen fotoğraflar ile kıyaslanabilir bir hale getirmek ve bunu daha sonraki araştırmalar için de kullanılabilir kılmaktır. Çalışmada güç dengesi kavramsallaştırmasının seçilmesinin temel sebebi, bu kavramın ülkeler arasındaki rekabet ilişkisini, güç mücadelesini teorik bir şekilde ve tutarlılık içinde zaman mefhumuna yenik düşmeden açıklayabilmesidir. Nitekim çalışma 25 senelik bir tarihsel analizi kapsamakta ve bu sürecin tamamında uygulanabilir olan kavramlar daha açıklayıcı olmaktadır. Zira Ortadoğu ülkelerinin etkileşimleri ve güç mücadeleleri sonucunda oluşan güç dengesi bütün boyutlarıyla ele alınması, ekonomik, yapısal ve askerî güç bakımından kapsamlı ve detaylı bir analizi gerektirmektedir.⁹ Bu nedenler dikkate alınarak, çalışmada Ortadoğu’da bulunan ülkelerden oluşan bir ülke grubu, güç dengesi teorisi çerçevesinde askerî denge kavramı aracılığıyla analiz edilmektedir.

1.1 Güç Dengesi

Güç dengesi literatürü, günümüz sosyal bilimleri için çok önemli iki figür olan David Hume’un *İngiltere Tarihi* (1762)¹⁰ William Robertson’ın *İmparator 5. Charles’in Krallık Tarihi* (1769)¹¹ eserleri ile sistematik bir çerçeveye oturmuştur. Yazarlar, 16. yüzyıl Avrupa tarihinde İngiltere ve Fransa arasındaki hegemonya mücadelesini, VIII. Henry ve XIV. Louis üzerinden bir güç dengesi kavramsallaştırması ile anlatmıştır.¹² 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa’nın, Habsburg İmparatorluğu’na bir karşı dengeleme unsuru olarak kullanıldığı argümanları üzerinden güç dengesi hem bir olgu olarak hem de pratiği olan bir dış politika olarak kavramsallaşmış ve literatüre dâhil edilmiştir.¹³ Bu

⁹ Susan Strange, “The Persistent myth of lost hegemony”, **International Organization**, Cilt Nu. 41, Sayı, 4, ss. 551-574. doi:10.1017/S0020818300027600.

¹⁰ David Hume, **The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688**, 6 cilt, Indianapolis: Liberty Fund, Cilt 1, 1983.

¹¹ William Robertson, “History of Reign of Charles V” (iç.) **Works of William Robertson**. (ed.) Dugald Stewart, Londra, 1831.

¹² David Hume, **The History of England**, Cilt III, Boston: Philips, 1849.

¹³ John Brewer, **The Sinews of Power: War, Money, and the English State 1688-1783**, Londra: Unwin Hyman, 1989, s. 27.

kavramsallaştırmanın temel amacı ise bahsi geçen dönemdeki İngiltere ve Fransa dış politikalarını aynı bağlam içerisinde açıklayabilmek ve inceleyebilmektir. Hatta bazılarına göre Hume ve Robertson, 16. yüzyıl için güç dengesi mefhumunun varlığını ve kralların bu olguya dair varsaydıkları bilinci olduğundan daha fazla önemsemişlerdir.¹⁴ 16. yüzyıl özelinde bu iddia gerçeklik taşıyor olsa da Hume ve Robertson, devletler düzeninin bu dönem içerisinde oluşmaya başladığını ve güç dengesinin çok daha önemli hale geleceğini öngörmüşlerdir.¹⁵

Bu dönemin tarihi, Avrupa'ya hakim olma yarışında bazı devletlerin diğerlerine karşı kazandıkları avantajların, diğer devletlerin çabaları sonucu karşı dengeleme ile etkisizleştirilerek tek bir gücün üstün hale gelmesinin önlenmesi olarak özetlenmektedir.¹⁶ Güçler dengesinin tam karşısına koyulan şey ise buradan hareketle hegemonya veya bir devletin süper güç olması durumudur. Bu durum ise bütün devletler için negatif bir atmosferin oluşması, küçük devletlerin hayatta kalamaması manasına gelmektedir.¹⁷ Bu anlamda *güç dengesi* aslında uluslararası barışa hizmet etmektedir. Kendi çıkarlarını gözeten devletlerin birbirlerine karşı güçlenme ya da karşıdakini zayıflatma politikaları sonucunda ortaya çıkan bu denge uluslararası istikrarın koruyucusu olarak nitelendirilmektedir.¹⁸ Bu anlamda güç dengesi uluslararası sistem ve bu sistemin unsurları (özellikle nispeten daha güçsüz ve küçük) için çok gerekli bir olgu olarak tasvir edilmiştir. Güç dengesinin tam olarak kavramsallaşmadığı dönemde yazılan eserler ve denemeler incelendiğinde, bunun yöneticiler tarafından bir politika veya olgu olarak değil daha pratik ve uygulama bazında bir gerçeklik olduğu görülmektedir. Örneğin, Gucciardini, Lorenzo de Medici'nin (v. 1492) Venediklilere karşı izlemiş olduğu denge halini koruma tavrının (karşı dengelemenin) genel anlamda şehir devletlere istikrar getirdiğini savunmuştur.¹⁹ Öyle ki devlet davranışlarında ve dış politikada ahlâk

¹⁴ Frederick G. Whelan, "Robertson, Hume and the Balance of Power", **Hume Studies**, Cilt Nu. XXVI, Sayı 2, 1995 ss. 315-332.

¹⁵ M. Sheehan, "The Development of British Theory and Practice of the Balance of Power before 1714", **History**, Cilt 73, Sayı 25, 1988, s. 32.

¹⁶ Robertson, ss. 703-705.

¹⁷ L. Oppenheim, **International Law: A Treatise**. Cilt I, Kısım 53, 3. Baskı, (ed.) R. F. Roxburgh, Londra, 1920.

¹⁸ Wheelan, s. 319.

¹⁹ Francesco Gucciardini, "The History of Italy" (1561), (iç.) **Theory and Practice of the Balance of Power 1486-1914**, (ed.) Moorhead Wright, Londra, 1975, ss. 8-12.

kavramını çok merkezi bir konuma oturtan Immanuel Kant ve Edmund Burke, devletlerin güç dengesini kuvvet kullanarak dahi koruma hakları olduğunu savunmuşlardır.²⁰

Bu tezde Ortadoğu ve Avrupa gibi coğrafi ve jeo-politik sınırları belirli bir bölge gibi olarak kabul edilmekte ve bu coğrafi alanda güç dengesi bölgenin istikrarı adına olumlu ve gerekli olarak tanımlanmaktadır. Bu varsayıma ek olarak, devletlerin kendi çıkarları ve güvenlikleri dışında başka bir amacı olmadığı ve her devletin aslında sonucu zararlı bile olacak olsa bölgenin hegemon gücü olmaya çalıştığı kabul edilmektedir. Ayrıca, devletlerin birbirlerine karşı daha güçlü konuma gelme ve daha sonra bunu statüko haline getirip ikame etme amacı olduğu varsayılmaktadır. Bölge devletlerinden birisinin diğer bütün devletlerden üstün bir konuma geldiği halde ise bu devlete karşı birkaç devletin bir araya gelerek karşı dengeleme yapmaya çalışacağı hem bölge tarihinde yeri olan hem de varsayılan bir durumdur. Bu bağlamda Ortadoğu'dan seçilen devletlerden oluşan ülke grubuna dair yapılacak olan incelemede güçler dengesi hem statüko olarak ele alınacak hem de bir tür dış politika olarak değerlendirilecektir. Bu araştırma, Ortadoğu'da belirlenen zaman dilimi içerisinde güç dengesinde meydana gelen değişikliklerin kendiliğinden değil; bölge ülkelerinin bu dengeyi kendi lehlerine çevirmek adına izledikleri politika ve başka araçların bir sonucu olduğunu varsaymaktadır. Buradan hareketle, bölgenin zaman içinde nasıl bir güç dengesine sahip olduğu tarihsel karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilirken buna etki eden başat aktörler de tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bölgeye dair güç dengesini daha kapsamlı anlamak adına güç dengesi literatürünün, dünya tarihinin daha sonraki dönemlerinde nasıl geliştiğini incelemek gerekmektedir.

20. yüzyıl öncesi dönemlere ait güç dengesi literatürü ile 1900'ler sonrası döneme ait literatür arasındaki en temel fark, güç dengesinin *faydalı* ve kendiliğinden oluşan doğal bir olgu olduğu görüşünün bu kavramın uluslararası sistem için *gerekli* olduğu ve

²⁰ Immanuel Kant, "The Metaphysics of Morals", (iç.) **Kant's Political Writings**, (ed.) Hans Reiss, Cambridge, 1970; Edmund Burke, "Thoughts on French Affairs", (iç.) **Further Reflections on the Revolutions in France**, (ed.) Daniel E. Ritchie, Indianapolis, 1992; (aktaran) Wheelan, 1995.

devletler tarafından oluşturulan bir gerçeklik olduğu iddiasıdır.²¹ Hans J. Morgenthau'ya göre statükoyu korumak ve değiştirmek isteyen devletlerin birbirleriyle girdiği güç mücadelesi, güç dengesinin kendisini ve buna yönelik olan politikaları gerekli kılar.²² Morgenthau, bu gerekliliği toplumu oluşturan her bireyin otonomisini, diğer bireylerin sahip olduğu öz-kontrol yetkesinin belirlediğini varsayarak iddia etmiştir. Buradan hareketle, bir devletler topluluğunda, herhangi bağımsız bir devletin bağımsızlığı aslında diğer devletlerin bağımsızlığına eklemlenen bir şekilde belirlenmektedir. Dolayısıyla, devletlerin bağımsızlığını büyük ölçüde yitireceği bir hegemonya veya bir devletin aşırı güçlenmesi durumlarını önlemek için bir denge politikası ve güç dengesine ihtiyaç duyulmaktadır. Morgenthau ve klasik realizmin diğer önde gelen temsilcileri, burada güç dengesinin kaçınılmaz olduğu ve devletlerin egemenliklerini ancak bu yolla koruyacağı üzerinde durmaktansa bu durumun *gerekliliği* üzerinde durmuşlardır. Bu gerekliliği, siyaset bilimindeki *denge* kavramının, fizik, biyoloji, ekonomi vb. bilim dallarındaki *eşitlik/denklik* kavramı ile aynı olduğunu öne sürerek evrenselleştirmiştir. Güç dengesinin devletler sisteminde birimler arasında bir denklik/eşitlik olgusu yarattığını ve devlet egemenliğini koruyarak sistemi stabilize ettiğini söyleyen Morgenthau'nun bu görüşleri günümüz uluslararası ilişkiler disiplinin temel varsayımlarından birisi haline gelmiştir.²³

Devletler arasında var olan bu denge, doğada ve insanın olduğu her boyutta olduğu gibi statüko halini almaktadır.²⁴ Bu dengeye dışarıdan bir müdahale olduğunda veya denge herhangi bir şekilde bozulduğunda, sistem eski halini almaya ya da yeni bir denge hali bulmaya çalışmaktadır. Esas olarak, güç dengesi devletler sisteminde Adam Smith'in ekonomi için kullandığı *görünmez el* kavramsallaştırmasına oldukça benzemektedir.²⁵ Görünmez el argümanında olduğu gibi bağımsız birimlerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabaları, süreç sonunda kamu yararına dönüşmekte ve düzenin istikrarını

²¹ David Hume ve William Robertson ile Hans J. Morgenthau arasındaki dönem için (17.-20. yy) çeşitli eserler örnek gösterilebilir. Bunlardan bazıları: R. Cobden, **Political Writings of Richard Cobden**, Londra, 1878, ss. 110-112; E. V. Gulick, **The Balance of Power**, Philadelphia, 1943.

²² Hans J. Morgenthau, s. 237.

²³ Hans J. Morgenthau, s. 238-40.

²⁴ Walter B. Cannon, **The Wisdom of the Body**, New York, 1932, ss. 392-3.

²⁵ Bishop, J.D., "Adam Smith's Invisible Hand Argument", **Journal of Business Ethics**, 1995, 14: 165. <https://doi.org/10.1007/BF00881431>.

sağlamaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde, devletlerin asıl sorumluluğu olan kendi çıkarlarını maksimize etme durumu aslında diğer devletler için teorik anlamda negatif bir şey olmaktan çıkmakta ve genelde sistemin ve özelde devletlerin egemenliğinin yegâne koruyucusu haline gelmektedir.

Böylece toplumun belirli kesimleri arasında olduğu gibi devletler sisteminde de devletler ve bölgeler arasında bir dengeye olan ihtiyaç anlaşılır hale gelmektedir. Bu denge, devletler sisteminde uluslararası düzeyden bölgesel düzeye ve oradan bölge içi güç dengesine dikey olarak uygulanabilmektedir. Ortadoğu özelinde iki temel varsayım bu tezin tamamına etki edecek şekilde yer almaktadır: (1) dengelenen devletlerin araştırma konusu olan devletler topluluğu için gerekli olduğu (dengeleyen ve dengelenen devletlerin birbirine bağımlı olması) ve (2) denge durumunun yoksunluğu halinde bir devletin diğerleri karşısında aşırı şekilde güçleneceği ve sonuçta onları kapsayacağı veya yok edecek olmasıdır.²⁶ Temel olarak, herhangi bir coğrafi bölgede dengenin muhafaza edilmesinin amacı, onu oluşturan devletleri ve çeşitliliği zedelemekten bölgesel istikrarın korunmasıdır. Bu durumda birbiri ile dikey anlamda ilişki içinde olan bir sistemsel güç dengesinden ve çeşitli alt güç dengelerinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla Ortadoğu’da, bölge içi bir güç dengesinin varlığı, uluslararası bir güç dengesi varlığının önemini veya etkisini azaltmazken, bu bölgesel sistem üst denge sisteminden de etkilenen bir konumdadır. Bölge ülkelerinin bir araya geldiklerinde oluşturdukları güç nispetinde bu bölgenin uluslararası güç dengesine karşı olan dikey mesafeleri uzamakta ve uluslararası sistemin bu bölgeye etkisi azalmaktadır.²⁷ Ancak Ortadoğu ülkeleri, devletler sisteminde dengeleyici bir role ve etkiye sahip olmadıklarından, bu bağlamda Ortadoğu üst güç dengesi sistemine daha yakın yani etkiye daha açık bir yapıdadır. Ancak Ortadoğu’nun da bir coğrafi bölge olarak zaman parametresinde değişmek kaydıyla belirli bir otonomisi vardır. Ancak genel itibarıyla dünyanın bütün bölgeleri Soğuk Savaş dönemi de dâhil olmak üzere 20. Yüzyıldan günümüze kadar geçen sürede bir veya birkaç büyük gücün, hâkimiyet için mücadele ettiği “sahne”lere dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında güç dengesi esas itibarıyla, David Hume, J. J. Rousseau vb. birçok siyaset

²⁶ Hans J. Morgenthau, s. 238.

²⁷ Hans J. Morgenthau, s. 249-252.

bilimci tarafından her an değişmekte olan ve her zaman korunması gereken bir olgu olarak açıklanmaktadır. Bölgesel güç dengeleri her zaman devletlerarası güç dengesinin nüfuzu ve kendi otonomileri arasında mesafeler kat etmekte ancak sistemsel güç dengesinin tahakkümüne karşı dengeleme yapılamamaktadır. Bu araştırmada bölgesel güç dengesinin, uluslararası güç dengesinin bir yansıması olduğu ve Ortadoğu güç dengesinin, büyük güçlerin mücadelesinin bir fonksiyonu olarak tezahür ettiği kabul edilmektedir.

Bu tezde, güç dengesinin dört temel kullanımından dördüncüsü olan, herhangi bir zaman diliminde devletlerarası güç dağılımını tanımlama işlevi kullanılmaktadır. Bu sayede, güç dengesi kavramının semantik anlamdaki sıkıntıları ve barış ve kriz zamanlarında birden fazla manaya gelebiliyor olmasından kaynaklanan sorunlar aşılmaktadır.²⁸ Güç dengesi, araştırmannın tamamında Quincy Wright'ın *statik güç dengesi* olarak tanımladığı, devletlerin bağımsız bir şekilde bir arada yaşamalarını sağlayan durum olarak kabul edilmektedir. Bu kavramı, devletlerin statik dengeyi korumak için izlediği politikaları içeren *dinamik güç dengesi* olarak tanımlayan bu varsayım, bu araştırmada teorik olarak yer almamaktadır.²⁹ Böyle bir bakış, ülkelerin dengeleme davranışlarını sert, yumuşak ve asimetrik olarak kategorize etmeyi ve araştırmannın konusundan sapan ayrıntılı bir analiz sürecini gerektirmektedir.³⁰ Bu tercih, araştırma örneklemindeki ülkelerin güç dengesini korumak adına izlediği politikalara değil daha ampirik ve ölçülebilir olan güç unsurlarına odaklanabilmek için yapılmıştır. Bunun temel sebebi ise, güç dengesi kavramının içinde saklı olan, görece siyasal, askerî veya ekonomik güçte gerçekleşen değişikliklerin gözlemlenebilir ve ölçülebilir olduğu varsayımdır. Güç dengesi kavramının kapsayıcılığı, araştırma kapsamının genişlememesi amacıyla konunun çerçevesinin daraltılmasını gerektirmektedir.

²⁸ Ernst B. Haas, "The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda", **World Politics**, Cilt 5, Sayı 4, 1953, s. 444.

²⁹ Quincy Wright, **A Study of War**. Cilt II, Chicago, 1942, s. 743.

³⁰ T.V. Paul, James J. Wirtz, & Michel Fortmann, **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**,. California: Stanford University Press, 2004, ss. 3-4.

1.2 Askerî Güç Dengesi

Güç dengesi kavramı, kullanan kişiye, bağlama ve zamana bağlı olarak birden farklı manaya gelebilen ve bu şekilde kullanılan bir yapıya sahiptir.³¹ Martin Wight, güç dengesi kavramının dokuz farklı manası veya kullanım şekli olduğunu iddia etmiştir.³² Bu geniş çerçeve, güç dengesi teorisini kullanmayı oldukça zor bir hale getirdiğinden, bu tezde güç dengesi kavramının birçok güç dengesi teorisyenine göre en önemli kısmını oluşturan askerî kapasite/güç mercek altına alınmaktadır. Örneğin, Arap devletleri ve İsrail arasındaki güç dengesinden bahsedildiği bir bağlamda, burada kast edilen denge Arap devletleri ve İsrail arasındaki askerî güç mukayesesini kapsayacaktır. Zira devletlerarası düşmanlığın, sistemsel ve kaçınılmaz olarak tanımlandığı bir bağlamda güç dengesi büyük ölçüde askerî güç üzerinde odaklanmaktadır.³³ Devletler sisteminde birimlerin hayatta kalmasını sağlayan veya hegemon bir güç oluşmasını engelleyen olgu, askerî üstünlük ile kazanılan görece güvenlik durumudur. Bu varsayım elbette ki askerî üstünlüğünü arttıran devletlerin daha güvenli olacağı iddiasını da içermektedir.³⁴ Burada, devletlerin askerî kapasitelerini veya güçlerini maksimize etmeyi önemli bir çıkar olarak benimsedikleri iddia edilse de, devletlerin askerî gücün maksimize edilmesi haricinde önemli çıkarları olduğu da görmezden gelinmemelidir.³⁵ Ancak, güç dengesinin temel oluşumunda, devletlerin kaçınılmaz olarak birbirleriyle üstünlük ve büyümek için mücadele edeceği ve bu durumda güç göstergesinin askerî potansiyel olduğu açıktır.³⁶ Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve devletlerin birbirleri ile esasen askerî güç üzerinden mücadele ediyor olması, devlet bekasının sadece *orantılı üstünlük* ile gerçekleştiği bir boyut ortaya çıkarmaktadır.³⁷

³¹ Albert F., Pollard, "The Balance of Power", **Journal of British Institute of International Affairs**, Cilt 2, 1923, s. 58.

³² Martin Wight, "The Balance of Power", (iç.) H.Butterfield ve M.Wight (ed.) **Diplomatic Investigations**. Londra, 1966, s. 151-2.

³³ Michael Sheehan, **The Balance of Power: History and Theory**, Londra: Routledge, 1996, s. 13.

³⁴ John Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions," **International Security**, Cilt Nu.19, Sayı 3, 1995, ss. 11-12.

³⁵ Sheehan, *The Balance*, 1995, s. 12.

³⁶ Wright, s. 744.

³⁷ Joseph Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism" (iç.) David Baldwin ed., **Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate**, 1993, s. 128-30.

Güç dengesi teorisinin, askerî güç ve potansiyele bu denli odaklanan yapısı, bu tezde izlenecek olan askerî denge odaklı araştırma için bir zemin görevi görmektedir. Askerî denge ve güç kavramına olan odaklanmanın diğer bir sebebi, devletlerin uluslararası sistemde oluşan güvene dayalı kolektif savunma ve görece kazançlar yerine kendi lehlerine bir öz-savunma avantajı oluşturmayı ve güç dengesi politikası izlemeyi tercih etmeye yönelmeleridir.³⁸

Askerî güç temel anlamda iki bileşenden oluşan kompleks bir olgudur. Askerî güç literatürünün en önemli yazarlarından birisi olan Clausewitz, bu olguyu ofansif ve defansif güç olmak üzere temel iki boyuta ayırmıştır.³⁹ Bu tanımlama, defansif askerî gücü diğerlerinden üstün olan bir devletin kendini güvende göreceği ve diğer ülkelerden bir tehdit algılamadığı için onlara saldırmayacağını öne sürmektedir.⁴⁰ Defansif askerî gücün barışçıl olduğu ve saldırganlığı azalttığı iddiası literatürde sıkça yer bulan, eleştirilmekle birlikte doğruluk payı olan bir görüştür. Nitekim teorik olarak bir devletin öz-savunma amaçlı yaptığı askerî güçlenme diğer devletleri tehdit etmemekte ve o devletin kendi güvenliğini ilgilendirmektedir.⁴¹ Defansif askerî gücün üstün olması, devlet sayısının fazla olduğu bir sistem oluştururken, savaşlardaki kararlılığı düşürmekte ve savaşın genel anlamdaki önemini azaltmaktadır. Bu durum, böyle atmosferlerde çıkan savaşların daha uzun ve yıkıcı olmasına sebep olmaktadır.⁴² Ayrıca, savunmaya dayalı askerî potansiyelin, devletlerin bağımsızlığını ve sistemsel anlamda barışı koruduğu da iddia edilmiştir.⁴³ Nitekim savunmaya dayalı bir askerî güçlenme veya güvenlik doktrini, saldırganlığı ve taarruzu karşı tarafa bırakan ve egemen olunan toprağı korumaya yönelik bir yapıya sahiptir. Savunmaya dayalı üstünlüğün diğer bir işlevi ise, saldırının maliyetini arttırması ve saldırgan devletin bu aksiyondan elde edeceği kazancın azalmasına yol açarak, savaş olasılığını düşürmesidir.⁴⁴

³⁸ Mearsheimer, 1995, s. 36.

³⁹ Sean M. Lynn-Jones, "Offense-Defense Theory and Its Critics", **Security Studies**, Cilt 4, Sayı 4, 1995, s. 661.

⁴⁰ Carl V. Clausewitz, **On War**. Oxford, s. 293.

⁴¹ Basil L. Hart, "Aggression and the Problem of Weapons", **English Review**, Cilt Nu. 55, 1932, s. 72.

⁴² Quincy Wright, 1965, ss. 292-3.

⁴³ G. H., Quester, **Offense and Defense in the International System**. New York: Wiley, 1977, s. 208

⁴⁴ Quester, s. 211.

Diğer yandan ofansif askerî güç, anarşik yapıda olan uluslararası sistemde zenginlik ve güç arayışında olan bağımsız devletlerin girdiği mücadelede istenilen bir araç olmasa da en son başvurulacak olan savaşın alt yapısını oluşturmaktadır.⁴⁵ Taarruza dayalı askerî güç, uluslararası sistemde savaşın maliyetini düşürerek olasılığını arttırırken, devlet sayısının azalmasına ve siyasi yayılmacılığın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Devletler birbirlerine karşı üstünlüğü ofansif askerî güç aracılığı ile sağladığında, birbirlerinin topraklarını hedef almaya ve en küçük fırsatlardan bile faydalanmaya başlamaktadır.⁴⁶ Bu anlamda ofansif askerî güç, saldırıyı başlatmanın maliyetini düşürürken savunmanın maliyetini arttırarak, devletler için herhangi bir durumda saldırıyı daha rasyonel bir hale getirmektedir. Bu durum, devletleri dengelemeyi savaş yoluyla yapmaya iten bir müşevviğe dönüşmektedir.⁴⁷ İsrail'in 1967 savaşında, Mısır'a karşı yapmış olduğu önleyici hareket, İsrail'in ofansif askerî güç açısından Mısır'dan daha güçlü olması ve bu sebeple taarruzun savunmadan daha az maliyetli ve rasyonel hale gelmesinden kaynaklanmıştır.⁴⁸ Ofansif askerî güç, devletlerin birbirlerine askerî güç yoluyla üstünlük sağlama çabasını arttırdığından, devletler arasında bir silahlanma yarışına da sebep olmaktadır. Bu anlamda rekabet artarak devam ederken, devletler arasında savaşın maliyetini düşürmekte ve savaş olasılığını arttırmaktadır.

Askerî unsurlar arasında ofansif/defansif sınırlandırması yapma çabası beraberinde birçok zorluğu ve çıkmazı getirirse de bu ayrımın önemli bir işlevi vardır. Askerî güç dengesine dair araştırmalarda ofansif/defansif güçlenme arasında ayrıma gitmenin ve bu sınıflandırmanın temel katkısı ise ofans/defans dengesinin güç dengesi statükosunu değiştirmenin maliyetini etkiliyor olmasıdır.⁴⁹ Bu dengenin doğru bir şekilde kavranabilmesi ve açıklanması, uluslararası sistemde veya herhangi bir bölgesel güç dengesinde statükoyu değiştirmek isteyen ve onu korumak isteyen devletlerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim mevcut askerî güç dengesinden memnun olmayan

⁴⁵ E.H. Carr, **The Twenty Year Crisis 1919–39**. 2. Baskı, Londra: Macmillan, 1946, s. 109; Robert Gilpin, **War and Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University, 1981. Press, 1981, s. 7.

⁴⁶ Quester, s. 7.

⁴⁷ Robert Jervis, 1978, ss. 188-190.

⁴⁸ Jack S. Levy, "The Offensive/Defensive Balance of Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", **International Studies Quarterly**, Cilt 28, 1984, s. 221.

⁴⁹ Gilpin, s. 61

devlet veya devlet gruplarının oluşturduğu ittifaklar, taarruza dayalı kapasitelerini arttırarak bu durumu değiştirmeye çabalamaktadırlar. Bu bağlamda ofansif askerî güçlerini arttırmaya çalışan devletler bölgesel veya uluslararası güç dengesini test edip değiştirmeye çalışırken; defansif askerî güçlerini arttırmaya çalışan devletler mevcut güç dengesini ve statükoyu koruma eğilimindedirler.

Güç dengesi açısından ofansif ve defansif güçlenme arasında bir ayrıma gitmek nispeten daha kolayken, askerî unsurlardan hangilerinin taarruza hangilerinin ise savunmaya dayalı olduğunu tespit etmek literatürde büyük tartışma yaratan bir çabadır. Defansif askerî güç, aktif veya pasif şekilde düşman saldırısını püskürtme, egemen olunan toprakları koruma, ve saldırgandan gelen zararı minimize etmeyi amaçlayan askerî unsurlardır.⁵⁰ Ofansif askerî güç ise yüksek hareketlilik kabiliyeti, vurucu güç ve askerî unsurun korunması ile özdeşleşmiştir.⁵¹ Ofansif askerî unsurların yüksek hareketlilik kabiliyeti ve vurucu güçleri, düşman devletin savunma hatlarını kırmaya yönelikken, bu unsurların karşı savunma tedbirlerine karşı korunuyor olması taarruzun verdiği zararı arttırmayı amaçlamaktadır.

Ofansif ve defansif askerî güç arasındaki sınıflandırma ve askerî güç dengesi içindeki bu alt-denge unsurunun farkındalığı, Ortadoğu askerî dengesinin analizine önemli bir katkı yapmaktadır. Ortadoğu bölgesel güç dengesi tarihsel mukayeseli bir metotla incelenirken, bu kavramsallaştırma ofansif ve defansif güçlenme yöntemlerini seçen devletlerin, dönemin Ortadoğu güç dengesine bakışını ortaya çıkardığı için önemlidir. Ofans/defans dengesi aracılığıyla seçilen ülke grubundaki ülkelerin, araştırma konusu olan dönemlerdeki güç dengesine dair algıları, statükoyu değiştirmek için hangi düzeylerde çaba harcadıkları ve hangi devletleri daha öncelikli tehdit olarak gördükleri diğer değişkenler sabit tutularak ortaya çıkarılabilecektir. Güç ve güç dengesi her durumda devletler arasında minimal düzeyde de olsa bir düzen sağladığından bu kavramlara dair yapılan her kapsamlı analiz bölge adına önemli kavrayışları ortaya çıkaracaktır. Bu yöntemle yapılacak analiz sonucunda Ortadoğu'da devletlerin neden kolektif güvenlik

⁵⁰ Andrew D. Tarr, "Defense as Strategy: A Conceptual Analysis", (iç.) S. J. Cimbala (ed.) **National Security Strategy**. New York: Praeger, 1983.

⁵¹ Quincy Wright, s. 808.

yerine güç dengesi politikası izleme eğiliminde olduğu sorusuna da ışık tutulacaktır. Nitekim Ortadoğu, Dünya Savaşlarından bu yana devletlerin bölgesel güç dengesini değiştirmeye çabaladığı ve ofansif kapasitesini arttırmaya çalışan devletlerin çoğunlukta olduğu bir bölgesel kompleks olarak öne çıkmıştır.⁵²

1.3 Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Güç dengesi teorisyenlerinin de bahsettiği üzere, uluslararası güç dengesi bazı alt sistemlere bölünebilmekte ve bölgesel güç dengeleri oluşmaktadır. Bu bölgesel güç dengeleri ise uluslararası dengeden tamamen bağımsız yapılar olmamakla birlikte kendilerine has bazı kalıplar geliştirebilmektedir. Bu tarz dostluk ve düşmanlık kalıplarını ve belirli coğrafi bölgeler içerisinde güç dengesi ve güvenlik ortamını analiz etme çabası *bölgesel güvenlik kompleksi* teorisini ortaya çıkarmıştır. Barry Buzan'ın 1991 yılındaki çalışması *People, States and Fear* adlı klasik eserinde genel hatları çizilen bu teorinin ilk vaka uygulamalarından birisi de Ortadoğu'dur.⁵³ Bu tezin araştırma konusunu Ortadoğu devletleri oluşturduğundan, yapılan araştırmada bölgesel bir bakışa ve araştırmanın tutarlılığı açısından bölge bazlı bir normlar çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tarz bir bölgesel kümeleme yöntemi benzer özellikler gösteren ve aynı coğrafyada yer alan devletlerin aynı parametreler üzerinden araştırılmasını daha anlamlı bir hale getirmektedir.

Bölgesel güvenlik teorisi, Soğuk Savaş sırasında ortaya çıkan ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bunun ötesini açıklamayı başararak güncelliğini ve tutarlılığını korumuş bir yaklaşımdır. Soğuk Savaş sonrası bölgesel güvenlik teorisi, temel anlamda sistemik bir yaklaşımın ürünüdür. Ancak bu sistemik yaklaşımda önceki bölümlerde kullanılan teorilerin ait olduğu düşünce ekolüne benzer şekilde uluslararası sistemin en önemli

⁵² Bu iki dış politika arasındaki tercihlere dair çalışmalar için bkz. Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma," *World Politics*, 30:2, 1978, s. 201; Michael Doyle, "Balancing power classically: An alternative to collective security?" (iç. G. Downs (ed.)). *Collective Security Beyond the Cold War*, (ss. 133-168). University of Michigan Press, 1994.

⁵³ Barry Buzan, **People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**, 2. Baskı, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991; Bölgesel güvenlik yaklaşımı için temel eserlerden bazıları: Craig A. Snyder (ed.), **Contemporary Security and Strategy**. 3. Baskı, New York: Palgrave Macmillan, 2012, 15. Bölüm; Barry Buzan ve Ole Wæver, **Regions and Powers: The Structure of International Security**. 10. Baskı, Cambridge University Press, 2013.

birimlerin devletler olduğunu savunmaktadır.⁵⁴ Bu bölgesel yaklaşım teorisinin asıl dikkat çekmek istediği nokta, uluslararası güç dengesinin bölgesel güç dengesini tamamen eritmediği ve bölgesel dengelerin devletlerin günlük politikalarında daha önemli bir yer tuttuğudur. Bu görüşün kaynağı ise bölgesel güç dengelerinin uluslararası güç dengesinde sahip olduğu orantılı bir bağımsızlık ve yakınlık prensibidir. Yakınlık prensibi, devletlerin uluslararası bir güvenlik ağı içerisinde karşılıklı bağımlı bir şekilde var olduğunu öne süren bir yaklaşımdır. Bu güvenlik ağı içerisinde, devletler en yakınında olan tehditleri öncelik skalasında daha yukarı koyarken coğrafi anlamda daha uzak oldukları güvenlik sorunlarını ise öncelikli olarak tanımlamamaktadırlar. Bu bağlamda birbirlerine yakın olan devletlerden meydana gelen güvenlik bölgesi içerisinde oluşan tehditler daha kaygı verici bir hale gelmekte ve bu da bölgesel bir güvenlik kompleksi ortaya çıkarmaktadır.⁵⁵ Bölgesel güvenlik kompleksinin tanımlarından birisi, Buzan'ın (2003) ifadesiyle: “*Temel güvenlik kaygı ve algıları, ulusal güvenlik sorunlarının birbirlerinden bağımsız bir şekilde analiz edilemeyeceği düzeyde ilintili hale gelmiş olan devlet gruplarıdır.*” Askerî güç dengesi analizlerinde devletlerin birbirlerine karşı olan güvenlik algı ve kaygıları birbirlerinden bağımsız olarak analiz edilemeyeceğinden bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin kullanımı analizin çerçevesine uymaktadır. Zira askerî güç dengesi analizi de devletlerin veya bir bölgedeki devletler grubunun birbirlerinin askerî potansiyelleri ile yakından ilgilendiği ve buna karşı bir dengeleme politikası izlediği varsayımını öne sürmektedir. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi, bu yapıların uluslararası sistemin minyatür kopyaları olduğunu savunmaktadır. Yani devletler sistemi gibi bu kompleksler de anarşik bir yapıya sahiptir ve bir denge arayışındadır. Bölgesel güvenlik komplekslerinin en önemli rollerinden birisi, bölgeye büyük güçlerin dışarıdan müdahalelerini zaman ve düzey açısından belirlemeleridir.⁵⁶ Devletlerin oluşturduğu bu bölgesel kompleksler, dostluk ve düşmanlık arası bir spektrum üzerinden şekillenirken, düşmanlık kalıplarının yoğunluğu bölge dışından müdahalelerin düzeyini ve sıklığını arttırmaktadır. Buzan (2003), bölgesel güvenlik

⁵⁴ Barry Buzan, “Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World”, (iç.) Fredrik Söderbaum ve Timothy M. Shaw (ed.) **Theories of New Regionalism**. Palgrave Macmillan, 2003, s. 141.

⁵⁵ Buzan, 2003, s. 141-2.

⁵⁶ Buzan, 2003, s. 142.

komplekslerinin, aynı güç dengesi gibi sistemsel olduğunu iddia etmektedir. Yani, bu bölgesel ve görece bağımsız yapılar, kendiliğinden ortaya çıkmakta ve devletlerin davranışları üzerinden değişimler geçirmekte ancak denge bulmaya çalışmaktadır. Soğuk savaş dönemi sonrası dönemden, Irak'ın işgaline ve daha sonrasında Arap Baharına uzanan süreçte Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde bölge dışı büyük güçlerin etkisi ve Buzan'ın (2003) ifadesiyle *kapsayıcılığı* artmıştır. Tezin araştırma dönemi içerisinde bu yönde yaşanan değişimin analizi, Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine dışardan müdahaleyi sıklık ve düzey bazında arttıran parametreleri ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir.

Bölgesel güvenlik komplekslerinin üç temel bileşeni vardır: (1) Birimler ve birimler arası bağımsızlık, (2) düşmanlık ve dostluk kalıplarının, (3) ana birimler arasında belirli bir güç dağılımı.⁵⁷ Bölgesel güvenlik kompleksleri devlet üstü bir yapı olarak da kabul edilebildiğinden, bu yapıların hem statik hem de dinamik analizleri yapılabilmektedir. Bu tezin statik yapısı güç dengesi ve askerî güç dengesi olduğundan bölgesel güvenlik kompleksleri dinamik unsurlar olarak analiz edilmektedir. Benjamin Miller, bölgesel güç dengelerine önemli çalışmasında temel 4 önerme sunmuştur:

1. Bölgesel güç dengeleri, büyük güçlerin bölgesel alt sistemlere nasıl angaje olduklarına bağlıdır.
2. Büyük güçler arasında küresel dengeleme olan ve bölgesel büyük güçler arasında rekabetin yoğun olduğu durumlarda, bölgesel güç dengeleri dış yardımlar üzerinden daha küçük ölçekli güçler vasıtasıyla şekillenir.
3. Hegemonya, statükocu devletlerin hegemon gücün peşine takılması ve revizyonist güçlere karşı dengeleme çabası ile sonuçlanır.
4. Yüksek çatışma bölgelerinde, devletler bölgesel rakiplerini ve özellikle devletin güvenliğine ve toprak bütünlüğüne daha büyük tehdit oluşturan revizyonist devletleri dengelemeye çalışırlar.⁵⁸

⁵⁷ Buzan, 2003, s. 143.

⁵⁸ Benjamin Miller, "The International System and Regional Balance in the Middle East", (iç.) V. Paul, James J. Wirtz, & Michel Fortmann (ed.), **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**. California: Stanford University Press, 2004, Bölüm 9, s. 240-43

Ortadoğu'nun bölgesel güç dengesine dair araştırmada ve bölgesel güvenlik kompleksinin tanımlanmasında Miller'in önermeleri bir kılavuz görevi görmektedir. Zira Ortadoğu, 1991-2016 arasında bölge dışı güçlerin bölgeye sıkça ve yüksek düzeyde angaje olduğu, birçok bölge ülkesinin büyük güçlerin peşine takılarak revizyonist devletleri dengelemeye çalıştıkları ve yüksek çatışma seyri devam eden bir bölge olarak gözlemlenmektedir.

Temelde güç dengesi teorisinden başlayan ve bu dengenin askerî boyutunu ele alan bu tez, bölgesel güvenlik kompleksi teorisi ile Ortadoğu ülkelerinin araştırılacağı bir örneklem için uygun zemini oluşturmaktadır. Askerî güç dengesinin güç dengesi teorisinin bir alt kavramsallaştırması olması ve bölgesel güvenlik kompleksi teorisinin güç dengesi teorisi ile oldukça benzeyen bir yapıda olması teorik bir çelişki durumunu en aza indirmektedir. Bu kavramsallaştırmanın tercih edilmesinin temel sebepleri, araştırmada tutarlılığı sağlamak, bölgeyi doğru tanımlamak, değişen dengelerin dinamik ve statik yapısı arasında ilişki kurmak ve teoriden pratiğe en uygun geçişi sağlamaktır. Bu bölümde görüldüğü üzere bu tez, salt bir veri ve tarihsel araştırmadan ibaret değil; aksine birden fazla boyutta teori ile iç içe olan ve tutarlı bir şekilde bir kavramsal harita üzerinden yapılmış bir araştırmanın ürünüdür.

BÖLÜM 2: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU SAVUNMA SANAYİLERİ VE BÖLGENİN SAVUNMA İHRACATI (1991-2016)

2.1 Giriş

Uluslararası sistemde devletlerin bireysel güvenlik ve bağımsızlığının en önemli göstergelerinden birisi, görece bağımsız ve güçlü bir savunma sanayiiine sahip olmaktır. Nitekim Hans J. Morgenthau, ulusal gücü belirleyen en önemli etmenlerden birisinin askerî hazırlık olduğunu iddia etmiştir.⁵⁹ Askerî hazırlık ise savunma sanayi kapasitesi ve sahip olunan askerî teknoloji ile şekillenmektedir. Bu kavram bir ülkenin savaş çıkması halinde bireysel olarak hangi düzeyde teknolojiye sahip olduğunu ve dışardan yardım almadan hangi askerî unsurları üretebileceğini ifade etmektedir. Morgenthau'ya göre bir devletin toprakları içerisindeki coğrafya, doğal kaynaklar vb. zenginlikleri anlamlı ve faydalanılabilir hale getiren şey sanayidir. Dolayısıyla bir ülkenin ordusu ne kadar büyük olursa olsun, jeo-politik konumu ne denli avantajlı olursa olsun güçlü bir savunma sanayii olmadıkça devletler bu potansiyellerini kullanamayacaklardır. Bu bölümde İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye savunma sanayileri derinlemesine incelenerek ülkelerin bu alana dair tercihleri, gelişim tarihçeleri ve güncel durumları sunulmuştur.

Savaş tarihinde, büyük savaşların kaderini çoğunlukla taraflar arasındaki teknolojik üstünlükler belirlemiştir. Tarihten gelen bu tecrübe ile teknolojiye verilen önem giderek artmış ve savaş artık teknolojik bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda, modern devletler düzeninde de güncel olarak devletler birbirlerine karşı mukayeseli avantajlarını arttırmak adına daha yüksek ve kompleks teknolojik unsurlara sahip olmaya çalışmaktadır. Doğal olarak bu teknoloji yarışı savunma sanayilerine de yansımış ve özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında bu alanda kayda değer bir hızlanma gözlemlenmiştir. Özellikle hava muharebesinin giderek yaygınlaşması ve artık savaşları domine etmesi, yüksek teknolojilere olan ihtiyacı arttırmış ve bu devinimi desteklemiştir.

⁵⁹ Morgenthau, s. 139

Krause'ye göre üçüncü kuşak ülkelerinde savunma sanayiinin gelişmesi üç farklı safhada gerçekleşmiştir. 15. yy sonrasında gelişen askerî hegemonya dalgasından sanayi devrimine kadar geçen süre I. safha, endüstriyel kalkınmanın devam ettiği süreç II. safha ve I. Dünya Savaşı sonrası da III. safha olarak nitelendirilmiştir.⁶⁰ Bu dönemsel ayrılmaya, küresel savunma sanayileri arasında da 3 kuşaklık bir sınıflandırma ekleyen Krause, savunma sanayilerini birbirleri ile sürekli alış-veriş içerisinde olan organik yapılar olarak tanımlamıştır. Savunma sanayilerinin I. kuşağını yeni teknolojileri ilk önce üreten ve yenileşim (inovasyon) kapasitesini elinde bulunduran ülkeler (ABD, SSCB) oluştururken; II. kuşağını ise yerli savunma tedariki çok fazla olmayan ve ihracat üzerinden savunma sanayiini ayakta tutan (Rusya, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Güney Kore) ve III. kuşak ülkeleri ile birlikte sertifika ile ortak üretim yapan ülkeler meydana getirmektedir. III. kuşak ülkeleri ise temel anlamda teknoloji ve dizayn ithalatı yapmadan savunma sanayilerini kalkındıramayacak olan ülkelere (İsrail, Hindistan, Brezilya, Türkiye) meydana gelmektedir.⁶¹ Bu ülkelerin ortak noktaları, bölgenin güvenlik kompleksinde güçlü bir konuma ulaşma hedefine sahip olmaları ve savunma sanayiinin dışa bağımlılığını azaltma çabalarıdır.

Askerî teknolojinin; (1) sertifika altında ortak üretim, (2) dizayn-teknoloji üretimi ve (3) yenileşim kapasitesi olmak üzere üç adımdan oluştuğu bir bağlamda, Ortadoğu ülkelerinin tamamı ilk aşamdadır. İsrail, İran, Mısır ve Türkiye'nin savunma sanayilerini geliştirmek adına uzun süredir devam eden çabaları olsa da savunma sanayi kuşakları arasındaki geçişler asırlar süren istikrarlı bir gelişme gerektirmektedir. Ortadoğu'nun görece daha küçük ekonomiye sahip ülkeleri bile ulusal güvenlik odaklı politikalar ile savunma sanayilerine yatırımlar yapmaktadırlar.⁶² Dar ekonomiye sahip ülkelerin bile savunma sanayilerine yatırım yapmayı tercih etmelerinin iki temel sebebi vardır.

⁶⁰ Keith Krause, **Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade**, Cambridge: Cambridge University Press, s. 26-7.

⁶¹ Krause, ss. 27-30.

⁶² Marc R. Devore, "Commentary on the Value of Domestic Arms Industries: Security of Supply or Military Adaptation?", **Defense Studies**, Cilt 17, Sayı 3, s. 242.

Bunlardan ilki tedarikçilerin ve tedarik sisteminin güvenilir olmaması, ikincisi ise ekonomik olarak bu alış-verişin oldukça dezavantajlı oluşudur.⁶³

Savunma unsurlarının I. kuşak ülkelerinden III. kuşak ülkelere satışı ikinci tarafın teknolojiyi elinde bulunduran güçlü ülkelere bağımlı hale gelmesine sebep olmaktadır. Bu bağımlılık, III. kuşak ülkelerini I. kuşak ülkelerinin dış politika tercihlerini dikkate almaya ve aynı kampta bulunmaya zorlamakta; aksi durumlarda ise bu tedarik zincirini kaybetme riski ile karşı karşıya bırakmaktadır. İkinci sebep ise savunma unsurlarının tedariklerinin mühimmat, eğitim ve bakım gibi yan masrafları beraberinde getirmesi ve devamlılık maliyetinin ise çok yüksek olmasıdır. Örneğin, İsrail'in askerî ithalatı 1966 yılında 116 milyon dolar iken 1972 yılında bu rakam 800 milyon doları aşarak ülke ekonomisini oldukça zorlayan bir hale gelmiştir. Bu olguların itici faktörler haline geldiği bir bağlamda, İsrail gibi birçok bölge ülkesi Soğuk Savaş sonrası dönemde yerli savunma sanayilerini geliştirmek için ciddi bir çaba içine girmişlerdir. Bu çabanın temel sebebi ise bu sayede sağlanacak olan bağımsızlık ve ulusal güvenliği sağlama kaygısıdır.⁶⁴

Bu süreçler sonucunda devletlerin yerli savunma sanayi geliştirmelerinde büyük rol oynayan iki temel faktör olduğu öne sürülmüştür. *Kararlılık*, savunma sanayi gelişiminde devletlerin bu konudaki politikalarındaki istikrarı belirleyen faktördür. Kararlılık faktörünü ülkesel bazda ordunun siyaset üzerindeki etkisi belirlerken, genel anlamda ordunun sivil siyasete angaje olduğu devletlerde savunma sanayi gelişmeye daha yatkındır.⁶⁵ Bölgesel anlamda, bir devletin içinde bulunduğu güvenlik kompleksi, bağımsız bir savunma sanayiine olan ihtiyacı doğrudan etkilemektedir. Bölgede çatışmanın yoğun olduğu birçok devletin askerîleştiği bir bağlamda, devletler daha kararlı bir şekilde savunma sanayilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Küresel bazda da silah piyasasının bir devlete karşı olumlu ya da olumsuz bir politika belirlemesi, o ülkedeki savunma sanayi gelişim hızını etkilemektedir. Örneğin, ambargoya maruz kalan ülkeler

⁶³ Farah Naaz, "Israel's Defense Industry", *Strategic Analysis*, Cilt 23, Sayı 12, ss. 2081-2.

⁶⁴ Mohammed Ayoob, *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System*, Boulder, 1995, s. 147; Michael Brzoska, 'The erosion of restraint in West German arms transfer policy', *Journal of Peace Research*, Cilt 26, Sayı 2, 1989; James Katz (ed.), *Arms Production in Developing Countries*, Lexington, Mass. D. C. Heath, 1984, s. 4-5.

⁶⁵ David Kinsella, "Arms Production in the Third Tier: An Analysis of Opportunity and Willingness", *International Interactions*, Cilt 26, Sayı 3, s. 263.

diğer ülkelere göre daha çabuk bağımsız savunma sanayi oluşumuna gitmişlerdir. *Fırsatlar*, özelinde incelendiğinde ise ülkede mevcut sanayi kapasitesinin ve ihracat yelpazesinin savunma sanayiinin daha hızlı gelişmesi adına bir fırsat oluşturduğu söylenebilir. Örneğin, ekonomik anlamda güçlü bağlara sahip ülkeler birbirlerine savunma sanayii ihracatı bağlamında birer fırsat oluşturmaktadır. Bölgesel anlamda, kurulan ittifaklar ve bölge dışından düşmanca bir politika izleyerek bölge ülkelerini birleştiren devletler, savunma sanayileri için gelişim fırsatı oluşturmaktadır. Bu yönde gelişmeler bölge devletlerini birbirlerine yakınlaştırırken teknoloji transferi önündeki siyasi engelleri de kaldırmaktadır.

Tablo 2-1
Savunma Sanayi Gelişimini Belirleyen Faktörler

	Kararlılık	Fırsatlar
<i>Ülkesel</i>	Askerî-Sivil İlişkisi ve Ordunun siyaset üzerindeki etkisi	Mevcut Sanayi Kapasitesi, Mevcut Ekonomik İşbirlikleri ve Bağlar
<i>Bölgesel</i>	Mevcut Çatışma, Savaş ve Askerleşme Yoğunluğu	Bölgesel İttifak*, Bölge Dışı Birleştirici Tehdit*
<i>Küresel</i>	Silah Piyasasının Ambargo veya Gelişimi Engelleyecek Yöndeki İhracat Politikaları	Silah ticareti, teknoloji transferi yapılabilecek güçlü savunma sanayileri ile kurulan ortaklıklar

Tablo 2.1’den de anlaşılacağı üzere, küresel silah piyasasında silah ticareti üzerinden elde edilecek avantajlar ve teknoloji transferi yapabilecek ülkeler ile kurulan savunma sanayii ortaklıkları III. kuşak ülkeleri için önemli gelişim fırsatları oluşturmaktadır. Zira bir devletin teknolojik gelişimi mevcut durumda kendinden ileride olan devletlerden edineceği teknolojiyle doğrudan ilişkilidir.

Ortadoğu savunma sanayileri incelenirken kapsayıcı bir mukayese oluşturmak adına literatürde sıkça kullanılan beş aşamalı bir ölçeklendirme uygulanacaktır. Buna göre ülkelerin:

1. İthal edilen silahların montajı
2. Silah parçalarının lisanslı üretimi
3. Tam silah sistemlerinin lisanslı üretimi

4. Yabancı silah sistemlerinin modernizasyonu, yeniden projelendirmesi ve özdeş üretimi
5. Yerli dizayna sahip silah sistemlerinin üretimi incelenerek ülkelere beş kademe üzerinden bir puantaj uygulanacaktır.⁶⁶ Bu süreç sonucunda Ortadoğu'nun en güçlü ve en zayıf savunma sanayii tespit edilirken seçilen beş ülkenin ise birbiri arasında mukayese edilebildiği bir skala oluşmaktadır.

2.2 1991-2003 Yılları Arasında Ortadoğu Savunma Sanayileri

Ortadoğu savunma sanayileri tarihçesi incelendiğinde, bölgesel güvenlik kompleksine dışardan müdahalelerin bu sanayiler üzerinden gerçekleştiği gözlenmektedir. Birçok bölge ülkesi araştırmanın yapıldığı yirmi beş yıl içerisinde farklı bloklar içinde yer almış, çeşitli projeler ve lisanslı ortak üretim fırsatları yakalamış ancak son kertede bu girişimler daha büyük sanayilerce engellenmiştir. Elbette, bu tarz projelerdeki başarısızlığın sebebi dışardan yapılan müdahaleler ile sınırlandırılmaz. Ortadoğu ülkelerinin *kararlılık* anlamında da yerel siyaseti doğru kanallara edemediği gözlemlenmiştir. Ayrıca siyasi istikrarsızlık ve değişen ekonomik öncelikler de savunma sanayilerinin dalgalı bir gelişim tarihine sahip olmasına sebep olmuştur. Ortadoğu'nun 1990'larda neden İsrail dışında güçlü bir sanayiye sahip olmadığı, dikkatle araştırılması gereken ve bölgedeki birçok olaya ışık tutma potansiyeli olan bir olgudur.

Ortadoğu'da yerli savunma sanayileri oluşturmak adına gerçekleştirilen ilk girişim, Arap Sanayileşme Kuruluşu'dur (الهيئة العربية للتصنيع). 1972 yılındaki bir Arap Ligi Genelkurmay Başkanları toplantısında gündeme gelen bu girişim daha sonra Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin katılımı ile pratiğe dönüşmüştür.⁶⁷ Bu dönemde Mısır savunma sanayii diğer Arap devletlerine göre üstünlük sağlamışken, 1975 yılında Sovyetler Birliği ile yol ayrımına geldiğinden bir anda finansal bir çıkmazın içine girmiştir. Bu yüzden bir sponsor arayışında olan Mısır, Enver Sedat'ın öncülüğünde petrol zengini Arap ülkelerin bazıları ile karşılıklı faydaya dayanan bir yapı kurmayı

⁶⁶ Andrew L. Ross, "Developing Countries", (iç.) Andrew J. Pierre (ed.), **Cascade of Arms: Managing Conventional Weapons Proliferation**, Washington: Brookings Institution Press, 1994; (ayrıca bkz. Brzoska, 1999, s. 148; Wulf, 1985, s. 330).

⁶⁷ Maurizio Cremasco, "The Middle East arms industry: Attempts at regional cooperation" **Lo Spettatore, Internazionale: Italian Journal of International Affairs**, Cilt 16, Sayı 4, 1981, s. 297.

hedeflemiştir. Kurulacak olan bu yapıya İngiltere ve Fransa teknoloji transferi ile destek verirken ABD ise gelecek yıllarda bitme noktasına gelecek olan bu kuruluşu finansal destek ile ayakta tutmuştur.⁶⁸ Bu sayede, savunma sanayii görece gelişmiş olan Mısır kendisi için gerekli olan finansal desteği elde ederken, teknik bilgi (know-how) yoksunluğundan dolayı dışarıya bağımlı Körfez ülkeleri de Mısır'dan teknoloji satın almıştır. Bunun en bariz göstergesi, Arap Sanayileşme Kuruluşu'nun temelini atan bu 4 ülkeden Mısır hariç her birinin 260 milyon dolar sermaye sağlaması ve Mısır'ın ekonomik katkı olmaksızın Hevlan, Sekr ve Kadir havacılık ve motor sanayi üretim tesislerini bu kuruluşu devretmesidir.⁶⁹ Ancak temel anlamda bu kuruluşun kurulması bölgede savunma sanayiine liderlik eden ülkeler adına herhangi bir rekabet oluşturamayı başarmamıştır.

1991-2003 yılında 1 milyar doların üzerinde savunma ihracatı gerçekleştiren **İsrail** savunma sanayii bölgedeki en güçlü savunma sanayiine sahiptir. Türkiye'nin sadece 1 milyon dolar askerî AR&GE harcaması yaptığı 1985 yılında İsrail'in bu alana 300 milyon dolar ayırmış olması Ortadoğu savunma sanayileri arasında İsrail'in ne denli önde olduğunu göstermektedir. Bu dönemde İsrail'in savunma sanayi üretimi senelik olarak 2 milyar dolar civarındadır.⁷⁰ 1991-2003 döneminde İsrail savunma sanayii 90.000 kişilik istihdam yaratırken bu sektör toplam üretimin %49.7'lik kısmını üstlenmiştir.⁷¹ 1990'lı yılların başında İsrail, anti-taktik balistik füze sistemi *Arrow*'un geliştirmesini ABD'nin anlamlı katkısıyla devam ettirmekteydi. ABD'nin bu projeye verdiği mali katkı, 1.6 milyar dolar maliyeti olan projenin %72'sini yani 3'te 2'sini karşılıyordu.⁷² İsrail'in ileri düzey füze teknolojilerinden bir diğeri olan 60 km. menzilli *Gabriel III* (İsrail Havacılık Sanayi üretimi) alçak irtifa anti-gemi füzeleri ise ABD tarafından üretilen *Eilat* ve *Saar*

⁶⁸ NTI, "Arab Organization for Industrialization (AOI)", [http://www.nti.org/learn/facilities/402/], Tarih: 20 Mayıs 2018.

⁶⁹ Robert R. Ropelewski, "Improvisation key to Egyptian growth", **Aviation Week and Space Technology**, 13 Kasım 1978, ss. 38-47; ayrıca bkz. **Keesing's Contemporary Archives**, London, Cilt XXI, 1975, s. 27235.

⁷⁰ Michael Brzoska, "Third World Arms Control: Problems of Verification", **Bulletin of Peace Proposals**, Cilt 14, Sayı 2, 1983, s. 166; Joe Stork, "Arms Industries of the Middle East", **Middle East Report**, Cilt 17, Sayı 1, 1987.

⁷¹ Michael Brzoska ve Thomas Ohlson, (ed.), **Arms Production in the Third World**, Londra: Taylor and Francis, 1986, s. 166.

⁷² IISS, **The Military Balance**, MENA, 1991, s. 101.

muharip gemilerine İsrail’de monte ediliyordu. Bu dönemde İsrail’in önde gelen savunma firması *Rafael* tarafından 1980’lerde envantere kazandırılan *Barak* kara-hava füzeleri de bu gemilerde kullanılmaktaydı.⁷³ Nitekim İsrail, gemilerinde kullanılmak üzere önemli taarruz ve savunma unsurlarını kendisi üreterek görece bir bağımsızlığa ulaşmış bir seviyedeydi. Yine bu dönemde İsrail, Fransa’dan edindiği teknoloji transferi ile ürettiği *Jericho-II* füzeleri (1500 km.) ile menzil olarak İran ile aynı kapasitedeyken CEP değeri tam olarak bilinmese de dönemin teknolojik altyapısı sebebiyle İran’ın ulaştığı düzeyin üzerine çıkamadığı söylenebilir.

Zırhlı araç platformlarında Ortadoğu’nun en iyi savunma sanayii olan İsrail, 1990’lı yılların başında eski İngiliz ana muharebe tanklarındaki (*Centurion*) teknolojiden üretilen *Merkava I/II/III* tanklarından 660 adet üretmiştir. Ayrıca, *Centurion* (tankı) şasisi üzerinden geliştirilen İsrail’in ilk ZPT’si (Zırhlı Personel Taşıyıcı) *Nagmashot*’tan 80 adet, 1967 savaşında uygulanan ambargo sonrası *Mirage III*’lerin modernize edilmesiyle ortaya çıkan *Kfir* yerli muharip uçaktan 95 adet (+75 adet yedek) üretilmişti. Ele geçirilen Sovyet menşeli T-54/55 tanklarından geliştirilen *Achzarit* ise İsrail’in ikinci ağır ZPT’si olmuştur. Görüldüğü üzere İsrail savunma sanayii 1990’lı dönemlerde dizayn aşamasında değilken üretilen birçok platform önceden hazır olan tam silah sistemlerinden edinilmiştir. Bu anlamda bu dönemde İsrail’in gerçekleştirdiği birçok projenin yerlilik oranının %50’nin biraz üzerinde olduğu söylenebilir. İsrail 1992 yılında Türkiye’nin 2016 yılında halen seri üretime geçiremediği deniz devriye gözlem uçağı projesi kapsamında İsrail’de üretilen 3 adet 1123 *Seascan* (*Şahef*) uçağından temin etmiştir.⁷⁴ Erken uyarı sistemlerinde ve füze savunma alanlarında da Ortadoğu savunma sanayilerine liderlik eden İsrail, 1994 yılında *Arrow* anti-taktik balistik füze sistemi ile ilk başarılı kesişim testini gerçekleştirmiştir. Bu projenin desteği 1994-1995 yılları arasında kesintiye uğrasa da sene sonunda bu anlaşma yenilerek ABD’nin bu projeye olan desteği 5 sene daha devam etmiştir.⁷⁵

⁷³ A.g.e. s. 101.

⁷⁴ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1992, s. 103.

⁷⁵ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1994, s. 123.

En önemli askerî teknolojilerden birisi olan askerî uydu için ilk girişimi 1995 yılında Ufuk-3 uydusu ile yapan İsrail, bu sayede egzo-atmosferik gözlem kapasitesi kazanan ilk Ortadoğu ülkesi olmuştur. *Jericho-II* balistik füzesinin 3 katmanlı yakıt kullanan versiyonu *Şavit* roketi ile fırlatılan bu uydularda İsrail Havacılık ve Uzay Endüstrileri ve Rafael gibi yerli firmaların katkıları dikkate alındığında yerlilik oranının yüksek olduğu söylenebilir.⁷⁶ Yine füze teknolojisinin zirvesi olarak kabul edilen hava-hava füzesi alanında İsrail'in 1994'te *Piton-I* hava-hava füzesinin 4'üncü varyantını envantere soktuğu görülmüştür. Bu alanda Ortadoğu'nun en yüksek teknolojisine sahip olan İsrail, 1999 yılında ilk *Arrow* anti-taktik balistik koruma bataryasını Tel-Aviv'in 50 km. güneyine konuşlandırarak bu alanda da yerli taktik güce sahip olan ilk Ortadoğu ülkesi olmuştur.⁷⁷ İsrail 2000'li yılların başına gelindiğinde, envanterinde yerli olarak ürettiği muharip uçak, ana muharebe tankı, hava-hava füzeleri, orta mesafe balistik füze, anti-balistik koruma sistemi, hızlı devriye botları (*Super Dvora MkII*, *Shaldag MkII*), muharip uçak, anti-tank füze platformu vb. birçok yüksek teknoloji gerektiren unsurlara sahipti. 2003 yılında ise İsrail Ortadoğu'nun ilk askerî uydu fırlatma başarısı gösteren ve bu kapasiteye sahip olan ülkesi olmuştur.⁷⁸ Elbette bu başarının temel aktörleri ve mimarları 1990'larda her zaman ilk 100 savunma şirketleri listesinde yer alan Rafael, Elbit Systems, İsrail Havacılık Sanayisi ve Tadiran savunma firmalarıdır.⁷⁹ İsrail'in savunma sanayindeki başarısının en temel sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

1. ABD'nin İsrail'in prototip üretimine olan ekonomik ve teknolojik desteği
2. İsrail'in devlet eliyle savunma sanayiini beslemesi ve koruması
3. İsrail Askerî Endüstrileri (IMI) gibi özel şirketlerin belli bir seviyeye geldikten sonra kamusallaştırılması
4. İhracat odaklı bir pazar anlayışının varlığı.

1991-2003 döneminde bölgede erken gelişim gösteren ve İsrail'den en güçlü savunma sanayii **İran** savunma sanayiidir. III. kuşak savunma sanayileri içerisinde yer alan İran

⁷⁶ İsrail'in Uzay Fırlatma teknolojisine dair geçmişi için bkz. E. L. Zorn, "Expanding the Horizon: Israel's Quest for Satellite Intelligence", CIA, [https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol44no5/html/v44i5a04p.htm], Tarih: 18 Mayıs 2018.

⁷⁷ IISS, **The Military Balance**, MENA, Cilt 100, 2000, s. 127.

⁷⁸ Ufuk-5 askerî uydusu 2003 yılında yörüngeye oturtulmuştur. IISS, **The Military Balance**, 2003, s. 284

⁷⁹ Kinsella, s. 253-4.

savunma sanayii, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile gerçekleşen teknolojik paylaşımlar ve tersine mühendislik üzerine kurulmuştur.⁸⁰ Bu anlamda Rusya, Çin ve Kuzey Kore'den oldukça önemli destekler alan İran, Pehlevî Hanedanlığı döneminde tedarik edilen Batı menşei sistemleri de geriye mühendislik için kullanmıştır.

1990'lı yıllar ve devamında caydırıcılık gücünü balistik füzeler ile eşleştiren İran iç siyaseti bu anlamda savunma sanayiine büyük bir ivme kazandırmıştır. 1994 yılında Kuzey Kore envanterine giren 1200-1500 km. menzilli *No-Dong I* balistik füze projesinde İran'ın da ortak olarak yer aldığı ve 1993 yılında İranlı yetkililerin sıkça Kuzey Kore'ye beraberinde heyetlerle gittiği bilinmektedir.⁸¹ 1997 yılında *Fecr-3* 240mm mühimmatlı ÇNRA (çok namlulu roketatar) projesinin geliştirme sürecini tamamlayan İran, 1998 yılına gelindiğinde ise 350 km. menzilli kısa mesafe balistik füze *Şahab-2* (*Scud B* füzесinin yerli versiyonu) ve 1300 km. menzilli orta mesafe balistik füze *Şahab-3*'ü (*No-Dong I* füzесinin yerli versiyonu- 1000-1500 km.) geliştirmiştir.⁸² Yine bu dönemde kısa mesafe balistik füze platformu *Zilzal*'ın 1 (150 km.), 2 (250 km.) ve 3 (200-250 km.) varyantları ile 2000 km. menzile sahip Sovyet menşei *SS-4* uzun menzilli balistik füzесinin İran'da üretilecek olan versiyonu *Şahab-4* için çalışmalar başlamıştır.⁸³ 2000 yılında *Şahab-3* balistik füzесinin 1500 km. menzilli bir versiyonu için test atışları yapılmış ve *Şahab-5* kıtalararası balistik füzесinin de dizayn süreci başlatılmıştır. Ancak bu füzelerin en büyük sorunu muhtemel dairesel hataları yani CEP değerlerinin oldukça yüksek olmasıydı. Örneğin *Şahab-1*'in CEP değeri 450m., *Zilzal* ailesinin CEP değeri 100m. ve *Şahab-3* balistik füzесinin CEP değeri minimum 190 metreydi.⁸⁴

İran savunma sanayii için 1990'lar ve 2000'lerin başı, *prototipler dönemi* olarak adlandırılabilir. Geliştirilen birçok füze platformunun yanında İran aynı dönemde başka silah sistemleri için de yoğun çaba sarf etmiş ve birçok alanda önemli ve nispeten erken

⁸⁰ Jurgen Brauer, "The Arms Industry in Developing Nations: History and Post-Cold War Assessment", Konferans Sunumu, **Military Expenditures in Developing and Emerging Nations**, Middlesex University, Londra, 13-14 Mart 1998, s. 13.

⁸¹ Joseph Bermudez Jr., "A History of Ballistic Missile Development in the DPRK", **CNS Occasional Paper**, 1994, nti.org; IISS, **The Military Balance**, MENA, 1993, s. 109.

⁸² IISS, **The Military Balance**, MENA, 1997, s. 119; **The Military Balance**, MENA, 1998, s. 117.

⁸³ Anthony Cordesman., **Iran's Rocket and Missile Capabilities**, Washington D.C.: CSIS, 2005, s. 112.

⁸⁴ Anthony Cordesman, s. **Iran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options**, CSIS, 2014, Rowman & Littlefield, s. 7.

gelişme kaydetmiştir. 1994 yılına gelindiğinde İran, *Zülfikâr-4* (M1 Abrams kopyası) ana muharebe tankının (AMT) seri üretimi başlamış ve Rus menşeli *BMP-2* zırhlı personel taşıyıcısından *Borak* isim hakkıyla lisanslı olarak 40 adet üretmiştir.⁸⁵ Yine bu dönemde Rus menşeli *T-54/55* tanklarının modernizasyonu İran tarafından yapılırken, *T-72* AMT'ler ise lisanslı olarak İran'da üretilmiştir. 1996 yılında İran çok önemli bir savunma sanayi alanı olan muharip gemi üretiminde de çok önemli bir adım atarak ilk yerli Korvetin (*Mevc*) 3 adetlik üretimi için bir girişimde bulunmuş ancak uzun yıllar boyunca bu projeyi tamamlayamamıştır.⁸⁶ 2000 yılında ise İran ilk yerli muharip uçak projesi olan hava-hava ve hava-kara angajman kabiliyetine sahip *Azarakeş* muharip uçağından 6 adet üretmiştir.⁸⁷ *Azarakeş* her ne kadar ABD menşeli *F-5 II* uçaklarının revizyon ve yenileştirme sonrası halleri olsa da teknolojik destek olmadan bu uçakların İran'da projelendirilmiş olması önemli bir gelişmedir. Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın 2016 yılında henüz yerli imkânlarla seri üretime geçmiş bir ana muharebe tankı, muharip uçağı olmadığı düşünüldüğünde İran savunma sanayiinin 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında gerçekleştirdiği bu projelerin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, 1990'ların başında test edilmeye başlanan *Ebabil* İHA platformu da (ilk versiyonları 150 km. azami mesafe, 5 km. irtifa kapasitesi, 3 saat havada kalma) İran savunma sanayiine gözlem, taktik ve hedefleme alanında yerli üretim kabiliyetleri kazanmıştır.⁸⁸ Ayrıca katapult atımlı İHA serisi olan *Muhajir* İHA platformu 1990'ların başından itibaren Muhajir-4 versiyonuna dek sürekli geliştirilmiş ve kabiliyeti artırılmış bir insansız hava aracıdır. Deniz gücünün en hayati güç çarpanlarından birisi olan denizaltı platformlarında da İran savunma sanayii 2000'li yıllarında başında *es-Sabiha* mini denizaltı projesi ile girişimde bulunmuştur. Yine İran'ın taarruz ve sivil kullanım amaçlı yerli helikopter projesi *Şahid-278* de 2001 yılında ortaya çıkmış ve 20 adetlik ilk sipariş 2000'li yılların ortalarında üretilmeye başlanmıştır.⁸⁹ İran'ın 1991-2003 dönemindeki en önemli savunma sanayi başarısı ise ilk Uzay Fırlatma Aracı'nın 1998'de

⁸⁵ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1995, s. 126.

⁸⁶ Anthony H. Cordesman, **Iran's Developing Military Capabilities**, CSIS Press, 2005, s. 12; IISS, **The Military Balance**, MENA, 1997, s. 119.

⁸⁷ Anthony H. Cordesman, **The Military Balance in the Middle East**, CSIS Press, 2004, s. 288-9.

⁸⁸ Anthony H. Cordesman, **Iran's Rocket and Missile Capabilities**, 2014, s. 150-1.

⁸⁹ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1999, s. 99-100; Cordesman, 2005, s. 11.

-Ortadoğu devletleri için oldukça erken bir dönemde- ortaya çıkmış olmasıdır. İran'ın Uzak Fırlatma Aracı projelerine ve denemelerine dair faaliyetler 2000 sonrası dönemde yer aldığından bu bilgiler ikinci kısımda daha detaylı ele alınacaktır. İran'ın Ortadoğu'da bu dönemde gerçekleştirdiği projeler ve seri üretime geçirdiği platformlar incelendiğinde Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın oldukça önünde olduğu görülmektedir.

Ortadoğu savunma sanayileri içerisinde İran'dan dahi önce olgunlaşma sürecine giren, **Mısır** savunma sanayiidir. 19. yüzyıl sonrası dönemde İtalyan ve Fransız savunma sanayilerinin bir transfer merkezi (hub) olarak kullandığı Mısır, bu sayede bir gelişme evresine girmiştir.⁹⁰ Ancak 1900'lu yılların başından itibaren savunma teknolojisinde güçlenen ABD, Mısır'a yönelik silah ihracatında Fransa ve İngiltere'nin yerini almıştır. Nitekim 1918-39 yılları arasında Mısır'ın silah ithalatının %60'ını ABD kaynaklı şirketler tedarik etmiştir.⁹¹ Ancak 1948 yılında İsrail'in kuruluşu ve bu yıl içerisinde gerçekleşen savaş, Mısır'a yerli ve bağımsız bir savunma sanayiinin ne denli hayatî olduğunu göstermiştir. Daha sonraki dönemde Cemal Abdunnasır öncülüğünde savunmada bağımsızlık hareketi başlatılmıştır.⁹² Bu bağlamda, Nasır'ın öncülüğünde fikri adımları atılan ve Enver Sedat döneminde ise kuruluşu gerçekleşen Arap Sanayileşme Kuruluşu (1973), Arap savunma sanayilerini özgünleştirmeye yönelik atılan en somut adım olmuştur. Mısır, o dönemde *Alpha Jet* (Fransız) eğitim uçaklarını ve *MIAI* (Amerikan) ana muharebe tanklarını Mısır'da üreterek kazandığı tecrübe ve Körfez ülkelerinden gelen sermayeyi bu kuruluş vasıtasıyla birleştirmiştir. Arap Sanayileşme Kuruluşu kapsamında olan projelerden bazıları *Lynx* helikopterlerinden 250 adet yerli üretim (%70 ASK- %30 Westland), *Lynx* helikopter motoru olan *GEM* motorlarından 250 adet (%70 ASK-%30 Rolls Royce) ve Fransız menşeli *Alpha Jet* uçakları için 400-500 adet *Larzac* motoru (%70 ASK-%30 Snecme) üretimidir.⁹³ Ancak Mısır-İsrail Camp David barış süreci bu birlikteliğin sonunu getirmiştir. Bunun en temel sebebi ile İsrail ile

⁹⁰ Krause, s. 38.

⁹¹ Robert Harkavy, **The Arms Trade and International Systems**, Cambridge: Mass. Ballinger, 1975, s. 115.

⁹² Directory of Intelligence, **The Egyptian Arms Industry**, A Research Paper, 1985, NESA 85-10191, s.5.

⁹³ Vayrynen, R., "The Arab Organisation of Industrialisation: A Case Study in the Multinational Production of Arms", **Current Research on Peace and Violence**, Cilt 2, 1979, s. 72-3.

barış sürecine giren Mısır'a karşı Körfez'de oluşan rahatsızlık ve bu politikaya karşı verilen tepkilerdir. 1979 yılında İngiltere'nin bu kuruluştan ayrılmasından kısa bir süre sonra bu oluşum büyük bir potansiyelle birlikte tarihe karışmıştır. Bu doğrultudaki amacından sapmayan Mısır, Fransız menşeli *Mirage* muharebe uçakları ve *Gazelle* (Fransız-İngiliz) taarruz helikopterlerinin lisanslı montajı ile ilgili anlaşmalar imzalamıştır. Yine Fransızların desteği ile Sovyet yapımı *SA-7*, *AT-3* ve *RPG-7* tipi anti-piyade ve anti-tank sistemleri tersine mühendislik yöntemi ile üretilmiştir.⁹⁴

1988 yılına gelindiğinde Mısır hala kendi *F-16*'larının bakım-onarım faaliyetlerini yürütebilecek teknolojiye sahip değildi.⁹⁵ Ancak 1990 yılında, Brezilya menşeli *Tucano* birincil eğitim uçakları, Çin menşeli *Çinyeng* muharip uçakları ve Fransız *Alpha Jet* eğitim uçak ve tersine mühendislik projeleri ile Mısır yabancı hava unsurlarını yerli olarak üretebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Aviyonik ve elektronik sistemlerde özellikle Fransa ve ABD'ye yaslanan Mısır savunma sanayii tersine mühendislik konusunda kaynak olarak Kuzey Kore ve Çin'i kullanmıştır. 1990'lı yıllarda 27 üretim tesisi ile zaman zaman 100.000'e yakın istihdam sağlayan Mısır savunma sanayii, bu dönemde ülkenin toplam sanayi üretiminin %12'sine yakın kısmını üstlenmiştir.⁹⁶ 1992 yılında 80 km. menzilli *Saqr* kara-kara füzesinin denemeleri yapılmış ve yerli olarak üretilen ilk tam silah sistemi ortaya çıkmıştır.⁹⁷ 1994 yılında lisanslı yerel üretim kapsamında üretilen *MIAI* tanklarından 67 adet teslim alan Mısır bu anlamda ilk tam paletli araç sistemi üretimini gerçekleştirmiştir.⁹⁸ 1999 yılında çoğu Mısır'da üretilen 555 *MIAI Abrams* tedarikine ek olarak 80 adetlik sipariş reddedilmiş ancak zırhlı araç üretim paletleri 50 adetlik *M88A2* zırhlı kurtarma aracı *Hercules* projesi ile 2002 yılına kadar aktif tutulmuştur.⁹⁹ Yine 1998 yılında geliştirilmesi tamamlanan *el-Ahbar* zırhlı personel taşıyıcı platformu da bu dönemde Mısır savunma sanayiinin yerlilik oranı en yüksek olan

⁹⁴ Bu bilgiler, 1985 yılında CIA tarafından yaptırılan bir araştırmanın kamuya açılan kısmından elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Bkz. dipnot 13.

⁹⁵ Moshe Efrat, "The economics of Soviet arms transfers to the Third World -a case study: Egypt", **Soviet Studies**, Cilt 35, 1983, s. 440.

⁹⁶ Brzoska ve Ohlson, **Arms Production**, s. 22; International Labour Office, **Year Book of Labour Statistics**, Cenevre: ILO, 1986, s. 414; ayrıca bkz Jim Paul, "The Egyptian arms industry", **Merip Reports**, Cilt 13, Sayı 2, 1983.

⁹⁷ IISS, **The Military Balance**, Middle East and North Africa, 1992, s. 103.

⁹⁸ IISS, **The Military Balance**, Middle East and North Africa, 1994, s. 122.

⁹⁹ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1999, s. 124.

zırhlı araç projesi olmuştur. Bu projelere rağmen, Mısır savunma sanayiinin 90.000 kişilik oldukça yüksek bir istihdama karşılık 1990'lı yıllarda küresel üretimin %1'i kadar bile pazar payına sahip olmaması ve 2000'li yıllarda sadece zırhlı araç üretimi ile sınırlı kalmasının sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

1. Mısır savunma sanayiinde akademik dereceye ve teknik eğitime önem verilmemesi
2. Mısır bürokrasisinin geneline hâkim olan hantallık ve ağır işleyiş
3. Yeterli pazarlama aktivitesi ve organizasyonun oluşturulmaması
4. Uyumlu bir merkezi planlama ve projeksiyonun olmaması.¹⁰⁰

Ortadoğu'nun 1990'larda gelişmeye başlayan savunma sanayilerinden **Türkiye** savunma sanayii yukarıda bahsi geçen ülkelere göre geç gelişim gösteren bir yapıya sahiptir. 1990'larda Türkiye savunma sanayiine yön veren Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) (1985, 3238 sayılı kanun ile kurulmuş) temel anlamda ortak üretim yoluyla tecrübe ve teknoloji edinmeyi amaçlamıştır. Bu anlamda 1990'lı yıllarda yapılan tedariklerin %80'e yakını ortak üretim yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹ Türkiye savunma sanayiinin en eski kuruluşu olan MKEK (1832-Tophane-i Amire-i Müşirlik) 1990'lar boyunca Türkiye'nin 12.000 kişiyle en fazla istihdam oluşturan savunma firması olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de 110'dan fazla firma açılmış ve 50.000'den fazla istihdam olanağı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren savunma sektörünü domine edecek olan ROKETSAN (1989), ASELSAN (1975), HAVELSAN (1982), TAI (1984), FNSS (1988) ve OTOKAR-BMC-Nurol Makina (1980'ler ortası) vb. savunma firmalarını desteklemek adına oluşturulan Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği (SASAD) 1991 yılında sadece 21 üyeye sahipti.¹⁰² Türkiye savunma sanayii Kıbrıs müdahalesi sonrası yaşanan ambargo sürecinde kalkınmaya başladığından teknoloji konusunda oldukça geride bir konuma sahipti. Ancak yapılan ortak üretim projeleri ve SSM'nin açtığı ihalelerdeki teknoloji

¹⁰⁰ Bu sebepler bahsi geçen CIA raporu ve birçok çalışmadan derlenmiştir.

¹⁰¹ Hüseyin Bağcı ve Çağlar Kurç, "Turkey's Strategic Choice: Buy or Make Weapons?", **Defence Studies**, Cilt 17, Sayı 1, 2017, s. 44.

¹⁰² İsmet Akça, "Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions", **TESEV Democratization Program Policy Report Series**, Security Sector 2, TESEV Yayıncılık, 2010, s. 25.

transferi ısrarı, Türkiye'nin bu konuda kendini oldukça geliştirmesini sağlamıştır. Buna örnek olarak, ATAK helikopterine dair açılan teklif verme sürecine dünya genelinde oldukça iyi firmalar katılmasına rağmen 12 sene boyunca bir karar alınamaması gösterilebilir.¹⁰³ Yine ALTAY ana muharebe tankı ihalesi de 1997 yılında teklif verme süreci başlatılmasına rağmen projelendirme aşamasına gelmesi 2009 yılına kadar 12 sene almıştır. SSM'nin karasızlığı ve TSK'nın bu süreçlerdeki etkisi bu süreçlerin uzamasındaki en önemli faktörler olarak gözlemlenmiştir. Nitekim TSK, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV) üzerinden Türkiye'nin en önemli savunma sanayi firmaları olan TAI (%54.49), Aselsan (%84.58), Roketsan (%35.86), Havelsan (%98), İşbir (%99.76) ve Aspilsan (%97.7) vb. şirketlerde büyük hisselerine sahiptir. Bu şirketler bir araya geldiğinde TSK'nın 2000'li yıllardaki savunma sanayi gelirlerinin üçte birlik kısmını sağlamaktaydı.

Türkiye'nin 1990'larda savunma sanayiini yeterince hızlı geliştirememesinin diğer bir sebebi ise İsrail'in de çokça sorun yaşadığı finans desteği meselesiydi. Örneğin, 1990'ların sadece 1 yılı için İsrail'in AR&GE harcaması 300 milyon doların üstündeyken Türkiye'nin 1995-2001 yılları arası toplam AR&GE harcaması 350 milyon dolar civarındaydı. Özetle Türkiye'nin 7 yılda savunma sanayiinde AR&GE için ayırdığı payı aynı dönemde İsrail sadece 1 yılda bu sanayiye sağlamaktaydı. Türkiye savunma sanayii, sadece finansal açıdan değil tamamlanan projeler açısından da 1991-2003 dönemi içerisinde İran ve İsrail'e göre oldukça gerideydi. Bu dönemde *Avrupa Harmonizasyon Planı* çerçevesinde 800 adet *M-60A1/A3*, 236 adet *Leopard 1 A1/4* teslim alan Türkiye, Öncel 1 (Peace Onyx) programı çerçevesinde *F-16* muharip uçaklarından 152 adet kendi siparişi ve 46 adet de Mısır'a olmak üzere yerel olarak üretmiştir.¹⁰⁴ Donanım ve teknolojinin tamamına yakını ABD'den edinen TAI, Lockheed Martin öncülüğünde Türkiye'de üretim, montaj ve test yaparak bu alanda önemli bir *know-how* sermayesi edinmiştir. Bu dönemde Doğan sınıfı devriye gambotlarından (Alman dizaynı) 13 adet, *AS-532 Cougar* (Avrupa konsorsiyum) çok maksatlı helikopterlerinden 50 adet, *Type 332*

¹⁰³ Detaylı anlatım için bkz. Çağlar Kurç, "Between Defence Autarky and Dependency: the Dynamics of Turkish Defence Industrialization, **Defence Studies**, Cilt 17, Sayı 3, 2017, s. 264.

¹⁰⁴ Frank Slijper, "Turkey's Military Build-Up: Arms Transfers and an Emerging Military Industry", **PAX Project** (Hollanda), 2017, s. 25.

mayın tarama gemilerinden 5 adet, İngiliz menşeli Rapier kara-hava füzelerinden 10 yıl boyunca yılda 80 adet olmak üzere Türkiye’de yerel firmaların çeşitli düzeyde katılımları ile geliştirilmiştir. Bu dönemde Nurol Makine 6x6 ve 8x8 ZPT ihtiyacını karşılamak adına Romanya ile birlikte *RN-94* aracını geliştirmeye başlamıştır.¹⁰⁵ Ancak daha yaygın olarak envantere alınan *Akrep* (Cobra) ve *Kirpi* (Hatehof) ZPT projeleri, İsrail ile 1990’larda elde edilen askerî iş birliği sayesinde dizayn ve üretim hakları satın alınarak gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ Türkiye’nin bu dönemdeki tek balistik füze projesi olan *J-600T Yıldırım* projesi ise Çin menşeli *B-611* kısa menzilli balistik füzesinin menzil arttırma modernizasyonu geçirmiş hali olarak projelendirilmiştir. Görüldüğü üzere 1990’lı yıllarda Türkiye ortak üretim projeleri ile öncelikli olarak savunma sanayiinde tecrübeli bir ekip oluşturmaya çalışmış ve en ileri düzeyde lisanslı üretimi hedeflemiştir.

Ortadoğu’nun 1991-2003 döneminin sonlarına doğru gelişme kaydetmeye başlayan ve incelenen ülkeler içerisinde en dezavantajlı konumda olan savunma sanayii ise **Suudi Arabistan** savunma sanayiidir. 1985 yılında İngiltere ile imzalanan mutabakat zaptı ile *Tornado* muharip uçakları için tedarik zincirinde çok az da olsa pay sahibi olan Suudi Arabistan 1990’lı yıllarda tamamıyla dışarıya bağımlı bir savunma sanayiine sahipti. Bu ve sonraki dönemler dünyanın en fazla silah ithal eden ülkelerinden birisi olan Suudi Arabistan 1990’lı yıllarda ve 2003’e kadarki dönemde oldukça zayıf bir savunma sanayiine sahipti. Her ne kadar 1953’ten bu yana Askerî Sanayi Vakfı gibi bir devlet kuruluşu var olsa da Suudi Arabistan yerli savunma sanayii, yapılan ithalatlar karşısında oldukça etkisiz kalmıştır.

Yapılan tarihsel araştırma ve süreç analizi çerçevesinde 1991-2003 yılları arasında savunma sanayileri şu şekilde sıralanabilir:

¹⁰⁵ IISS, **The Military Balance**, MENA, Vol. 100, 2000, s. 48.

¹⁰⁶ Türkiye-İsrail arasındaki iş birliğine dair daha ayrıntılı metinlerden birkaçı için bkz. M.Hakan Yavuz, ”Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate,” **Journal of Palestine Studies**, Cilt 26, 1997; Efraim Inbar, “Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership” **Turkish Studies**, 2002, ss. 21-43; Robert Olson, “The Turkey – Israeli Agreement and the Kurdish Question.” **Middle East Review of International Affairs Journal**, 1996, ss. 18-19; Eugene Kogan, “Cooperation in the Israeli-Turkish Defence Industry”, Conflict Studies Research Center, **Middle East Series**, Cilt 5, Sayı 43, 2005.

1. İsrail
2. İran
3. Mısır
4. Türkiye
5. Suudi Arabistan.

Her ne kadar eski sistemlerden devşirilse de yerli dizayna sahip bazı unsurları seri üretim kapasitesine ulaşan İsrail, bu dönemde Ortadoğu savunma sanayilerine liderlik etmiştir. 1990'lı dönemlerde yerli tank ve muharip uçak üretmeyi başaran İran savunma sanayii de bu konudaki tartışmalara ve şüpheli yaklaşımlara rağmen İsrail'den sonra en yüksek potansiyelli savunma sanayii olmuştur. İran ile neredeyse aynı potansiyele sahip olmasına rağmen bir türlü gereken finansal desteği sağlayamayan Mısır savunma sanayii bu iki sanayinin arkasında kalmıştır. 1990'larda yeni ivme kazanmaya başlayan Türk savunma sanayii ve henüz oldukça düşük kapasiteye sahip olan Suudi Arabistan savunma sanayii de son iki sırada yer almıştır.

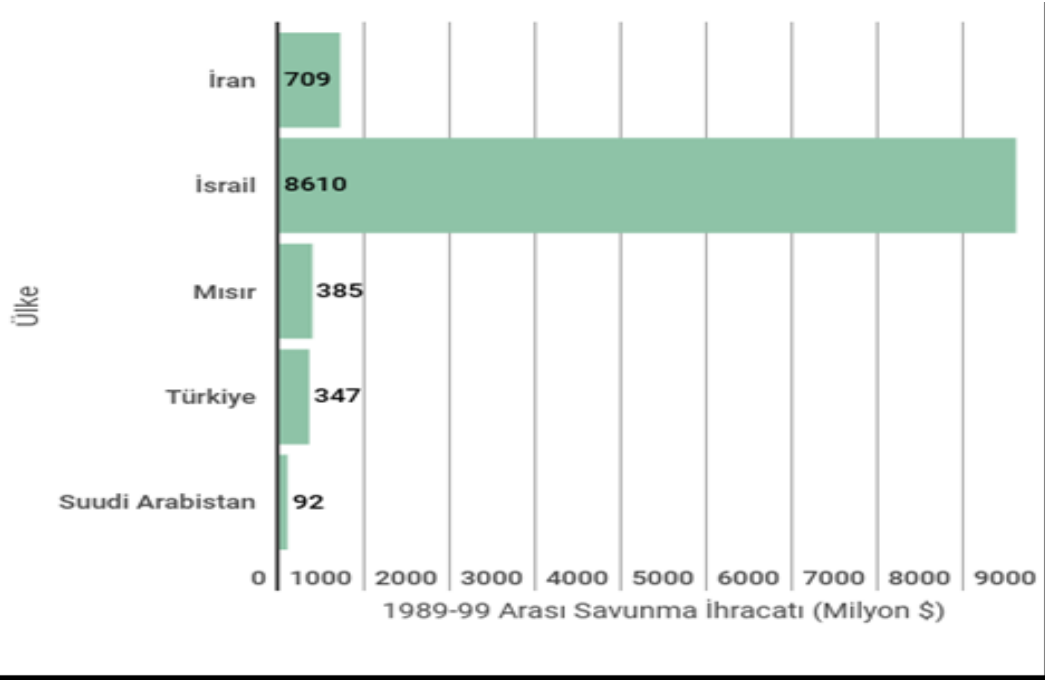
2.3 1991-2003 Yılları Arasında Bölge Savunma Sanayilerinin İhracatı

1991-2003 yılları arasında Ortadoğu savunma sanayilerinin gerçekleştirdiği ihracat İsrail dışında oldukça düşük düzeylerde olduğundan ihracat analizi araştırmanın ikinci dönemi için daha detaylı yapılacaktır.

1990 yılında savunma ihracatı 1 milyar doları aşan İsrail savunma sanayii, ihracat alanında da bölgede lider konumundaydı. 1997 yılına gelindiğinde İsrail'in savunma ihracatı 1.5 milyar doları geçmiş durumdaydı ve İsrail bu anlamda dünyanın en iyi 5 ülkesi arasında yer almaktaydı.¹⁰⁷

¹⁰⁷ IISS, **The Military Balance**, MENA, 1998, Cilt 98, s. 117

Tablo 2-2
1989-1999 Yılları Arasında Araştırma Konusu Ülkelerin Savunma İhracatları
Toplamı¹⁰⁸

Ortadoğu bölgesel savunma ihracatı 2000’li yılların başına kadar 2 milyar doların üzerine çıkmamıştır. İsrail savunma ihracatına yönelik verilerde SIPRI (Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) ve IISS (Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü) verileri birbirine benzerlik gösterse de WMEAT (ABD Dış İşleri Bakanlığı-Silahlanma Kontrolü ve Uluslararası Güvenlik Müsteşarlığı-Küresel Askerî Harcamalar ve Silah Ticareti) verileri diğer iki kuruma göre oldukça farklıdır. Aradaki bu farkın temel sebebi kurumların veri toplama teknikleri arasındaki farklılıklar, veriye atfedilen değer ve kullanılan istatistiki yöntemlerdir.

Temel anlamda bu çalışma adına anlamlı olan bulgular, İsrail’in 1991-2003 yılları arasında 40’tan fazla ülkeye ihracat yaptığı ve Ortadoğu savunma sanayileri içerisinde en güçlü konumda olduğudur. İsrail’in sahip olduğu bu güçlü savunma sanayii, bu ülkeyi bölgesel güvenlik kompleksi içerisinde daha bağımsız ve güvenli bir konuma oturtmuştur. Kendini bu anlamda oldukça güçlendiren İsrail savunma sanayii bölgedeki

¹⁰⁸ 1999 dolar Kuru Sabit Olmak Üzere, Kaynak: WMEAT, Arms Transfers and Values, 1999.

en büyük rakibi olan İran'a karşı bu bağlamda oldukça önemli bir mukayeseli avantaj elde etmiştir. Türkiye ve Mısır savunma sanayileri ise bu iki ülkenin oldukça gerisinde kalırken, Suudi Arabistan bu dönemde bağımsız bir savunma sanayiinin ülke güvenliği için ne denli önemli olduğunu henüz kavrayan bir politika izlememiştir.

Sadece 1989-99 yıllarını kapsayan dönem incelendiğinde, İsrail'in bu dönemde 9 milyar dolara yakın savunma ihracatı yaptığı görülmektedir. Bu anlamda, diğer 4 ülkenin hiçbiri İsrail'in ulaştığı seviyenin onda birine kadar bile ihracat yapamamışlardır. Aradaki bu farkın kapanması oldukça zor olmakla birlikte, İsrail bölgesel güvenlik denkleminde kendisine hem sert güç hem de teknolojik üstünlük ile farklılaşan bir konum inşa etmiştir. Her ne kadar 2003-2016 döneminde İran ve Türkiye de bu yarışta var olduklarını ispat etse de İsrail ile aralarındaki makas anlamlı bir şekilde daralmamıştır.

2.4 2003-2016 Yılları Arasında Ortadoğu Savunma Sanayileri

Ortadoğu savunma sanayilerinin 1991-2003 yılları arasındaki ilerlemesi ile 2003-2016 yılları arasındaki gelişimi esas anlamda benzerlik göstermektedir. Ortadoğu güvenlik rekabetinde ön plana çıkan ikili güç mücadeleleri ve gevşek ittifak hamleleri neticesinde bazı savunma sanayileri diğerlerine göre daha hızlı gelişirken bazıları ise finansal sorunlar ve iç güvenlik meseleleri sebebiyle düşüşe geçmiştir. Ancak temel anlamda savunma sanayiinin savaş anında üretim kapasitesini belirlemedeki etkisi üzerinden bölgesel güç dengesindeki rolü neredeyse hiç azalmamıştır.

Tablo 2-3
İki Dönem Arası Savunma Sanayi İstihdamı Karşılaştırması

Savunma Sanayi İstihdamı	Ülkeler				
	Mısır	Türkiye	İsrail	İran	Suudi Arabistan
1991-2003	75.000+	50.000+	90.000	-	1-5.000
2003-2016	20.000	35.500	37.000	45.000	5-10.000

Ortadoğu savunma sanayileri istihdam oranları incelendiğinde, istihdam sayılarında genel bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bunun en temel sebebi bu sektörde oldukça hızlı gelişen makineleşme ve robotik üretimdir. Son durum itibariyle incelendiğinde Türkiye, İsrail ve İran'ın optimum düzeyde istihdama sahip savunma sanayilerine sahip oldukları gözlemlenmiştir. İki dönem arasında en fazla kayıp yaşayan savunma sanayii ise Mısır'ındır.

Ortadoğu'da savunma sanayi teknolojisi bağlamında istihdam oranı azalırken başarısı hızla yükselen **İsrail**, 2003-2016 döneminde de oldukça önemli projeler gerçekleştirmiş ve savunma sanayi ihracatında küresel bir aktör haline gelmiştir. 2004 yılında İsrail, yerli ve milli imkanlarla imal ettiği *Merkava MkIV* AMT'den yılda ortalama 50-60 adet üretmekteydi. Yerel imkanlarla üretilen *Super Dvora MkIII* ve *Shaldag* sınıfı kıyı devriye botlarının ise üretimlerinde Faz II'ye yani opsiyonlu tedariklerine geçilmişti.¹⁰⁹ Yine Ortadoğu'nun en erken dijitalleşme ve ortak iletişim ağı planı olan *Dijital Ordu Programı (Tsayad [Avcı] Programı)* ortalama 900 milyon dolarlık bir maliyet kapsamında yürürlüğe girmişti. Yine bu tarz bir geliştirme programı olan 5 yıllık kalkınma planı *Tefen 2012*, (1) Suriye ile konvansiyonel savaş, (2) İran menşeli füze saldırısı, (3) komşu ülkelerde isyan ve (4) asimetrik hedeflerden roket ve füze saldırılarına karşı tam hazırlık prensibi ile gerçekleştirilmiştir. Bu program çerçevesinde İsrail'in İran-Suriye ikilisini öncelikli tehdit olarak tanımladığı görülebilir. Aynı zamanda komşu ülkelerdeki siyasi türbülansın da devlet dışı aktörlere alan açacağı endişesi İsrail'in bu planında açıkça görülmektedir. Bu programlar çerçevesinde İsrail, modern AMT'ler, nokta saldırısı

¹⁰⁹ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2005, s. 221.

kabiliyeti, HALE (yüksek irtifa uzun havada kalma) sınıfı İHA, uzun menzil kabiliyeti (hava yakıt ikmal unsurları), istihbarat üstünlüğü, Tsayad dijital komuta-kontrol programı, denizlerde üstünlük, anti-füze savunma sistemleri ve genişletilmiş acil kullanım stokları gibi belirlenmiş hedefler doğrultusunda finansal zorluklara rağmen önemli gelişmeler kaydetmiştir.¹¹⁰ Tefen 2012 planı çerçevesinde, *Namer ZPT*'ler eski *Merkava MkI-IV* şasilerinden imal edilirken, *Lizard 3* lazer güdüm kitleri seri üretime geçmiş, *Arrow 2* füze savunma sistemi 2009 yılında operasyonel olmuş, *Demir Kubbe* kısa mesafe anti-füze sisteminden 2013 itibariyle 10 batarya konuşlandırılmış, *Hermes 900-Skylark I-LE-Heron TP-Harop* vb. İHA platformları geliştirilerek üretilmeye devam etmiştir.¹¹¹ İsrail, *Merkava Mk IV* tanklarına yerel Rafael firması tarafından geliştirilen *Trophy* aktif koruma sistemi 2011 yılında monte edilmiş ve bu anlamda bu teknolojiyi Ortadoğu'da ve dünyada ilk elde eden ülkelerden birisi olmuştur.¹¹²

2016 yılına gelindiğinde *SPYDER* HSS'den, *SPIKE* anti-tank füze ailesine; *BARAK* düşük irtifa kara-hava savunma füzelerinden, *Tavor* piyade tüfeğine; *Eitan* yeni nesil ZPT'sinden, *Jericho-III* kıtalararası balistik füzelerine (11.500 km.) İsrail savunma sanayii birçok alanda kendini ispatlamış ve ihraç edilmiş ürünlere sahipti. İsrail Havacılık ve Uzay Sanayii (IAI), RAFAEL, ELBIT SYSTEMS, İsrail Askerî Sanayisi (IMI) gibi dünyada ilk 100 savunma firması arasında 1990'lardan beri yerini koruyan firmalara sahip İsrail savunma sanayii yaklaşık 37.000 kişilik bir istihdam olanağı sağlamaktaydı.¹¹³ Sadece bu dört firmanın 2014 yılı içerisinde gerçekleştirdiği silah teslimatı ve alınan sipariş miktarı 9 milyar doların üzerindedir. 2010-2015 yılları arasında imzalanan tedarik sözleşmelerinin bedeli ise 36 milyar doları aşan ve bölgeden ziyade dünyada çok az ülkenin ulaşabildiği bir seviyededir. 2016 yılı itibariyle 3 iletişim ve 6 askerî uyduya sahip olan İsrail, bu alanda da bölgedeki rakiplerine karşı önemli bir üstünlük kurarken Tefen 2012 planında ise başarılı bir sonuca ulaşmıştır. Bu anlamda

¹¹⁰ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2009, s. 236.

¹¹¹ Bkz. **The Military Balance**, Cilt 105-113, MENA bölümleri.

¹¹² IISS, **The Military Balance**, MENA, 2013, s. 364-6.

¹¹³ Uzi Rubin, "Israel's Defence Industries – an Overview", **Defence Studies**, Cilt 17, Sayı 3, 2017, s. 236.

İsrail'in savunma sanayii planlarının Ortadoğu bölgesel güvenliğini derinden şekillendirici bir şekilde etkilediği ve bu denklemi İsrail lehine çevirdiği söylenebilir.

Ortadoğu bölgesel güvenlik denklemini etkileyen diğer bir savunma sanayi atılımı **Türkiye** savunma sanayii tarafından gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ 2003-11 arası dönemde Türkiye savunma sanayii için oldukça önemli olan *ANKA*, *ALTAY*, *HÜRKUŞ* ve *MİLGEM* projelerinin dizayn aşamaları tamamlanmış ve prototipler üretilmeye başlanmıştır. 2009 yılında 3 milyar dolar seviyesinin biraz üstünde olan savunma sanayi cirosu 2016 yılında 6 milyar dolar seviyesini geçerek önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Bu yükselişte yerel talebin rolü oldukça fazladır. Ancak Türkiye savunma sanayii üretim kapasitesini de bu dönemde oldukça yükseltmiştir. Türkiye savunma sanayii bu dönemde *C-130* taktik nakliye uçağı, *Leopard 1A1/4* AMT, *F-16 C/D Block 50* savaş uçağı, *S-70İ Blackhawk* nakliye helikopteri vb. birçok modernizasyon programlarını yerel firmaların %50'nin üzerine katkı verdiği projelerle gerçekleştirmiştir. 2008 yılında *ALTAY* ana muhabere tankının 4 adet prototip üretimine dair ihaleyi Türkiye'nin önde gelen savunma sanayi firmalarından Otokar kazanırken, bu projede Aselsan, Roketsan ve MKEK de yer almıştır. Altay tankının seri üretimine dair teknoloji transferi ise Güney Kore menşei Hyundai Rotem firmasına ait *K1* ve *K2* AMT'lerinden yapılmıştır. Yine Güney Kore'den teknoloji transferi ile yerli üretimi başlayan *FIRTINA* obüsleri Suriye'deki operasyonlarda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemde zırhlı personel taşıyıcı platformlarının sayısı oldukça artarken bu alandaki sermaye genel anlamda Türkiye iç pazarından gelen talepler ile sağlanmıştır. Türkiye savunma sanayiinin seri üretime geçen taktik İHA'sı Bayraktar İHA ve ilk MALE sınıfı İHA olan *ANKA*'da ulaşılan teknoloji düzeyinin pratiğe yansımaları olarak nitelendirilebilir. Ancak İHA platformlarında kullanılacak olan motorlar henüz prototip, uçuş testleri ve sertifikasyon aşamasındadır. *ATAK* taarruz ve taktik keşif helikopterinin seri üretimi 2013'ten beri devam ederken, yıllık ortalama 14 helikopter TSK'ya teslim edilmektedir. 2016 yılına gelindiğinde hala

¹¹⁴ Türkiye savunma sanayine dair veriler SASAD , TOBB, Invest in Turkey, Savunma Sanayi Müsteşarlığı vb. birçok Türkiye menşei kurumların sunduğu veriler ile çapraz doğrulamaya tabi tutulmuştur.

ALTAY AMT'nin seri üretimi başlamasa da Türkiye zırhlı araç piyasasında %75'in üzerinde bir yerlilik oranına ulaşmıştır.

MİLGEM projesinde 2016 yılında 2 korvetin inşasını tamamlayan Türkiye gemi inşa tersanelerinden İstanbul Tersanesi, 2017 yılında 2 teslimat daha gerçekleştirmiş ve projenin ilk aşamasını tamamlamıştır. Türkiye, İtalya ve İspanya'dan aldığı yüksek teknolojik işbirliği ile hızlı devriye botları da üretmeye başlamıştır. Türkiye denizde hava savunma kabiliyeti oluşturmak amacıyla başlattığı (1998) *TF-2000* projesi ile de 6 adet hava savunma gemisi inşa etmeyi planlamaktadır. Bu gemilerden ilkinin ise 2023 yılının sonlarına doğru teslim edilmesi planlanmaktadır. Gemide Aselsan ürünü, yerlilik oranı oldukça yüksek olan *ÇAFRAD* (Çok Amaçlı Faz Dizinli Radar) radarının kullanılacak olması Türkiye'nin 2023 yılında kendi kendine yetebilen bir gemi inşa kapasitesine ulaşma potansiyeli olduğunu göstermektedir. MİLGEM projesinin ikinci fazında üretilecek olan 4 gemiyle birlikte Türkiye'nin, Yonca-Onuk (hızlı devriye botlarının çoğunun üretim yeri), Gölcük Tersanesi (Almanya'dan tedarik edilen *Type-214* denizaltıları burada üretilmektedir¹¹⁵), RMK Marine (Koç grubuna ait arama kurtarma bot ve gemi üretim marinası), İstanbul ve Sedef Tersaneleri ile 2016 yılının sonunda oldukça iyi düzeyde bir gemi inşa kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir önemli askerî kapasite olan askerî uydu üretiminde ise 2016 yılı itibariyle Türkiye, teknoloji transferi ve satın alma aşamasındadır. 2012 yılında uzaya gönderilen *Göktürk-2* ve 2016 yılında uzun ertelemeler sonrasında uzaya fırlatılan *Göktürk-1* uydusunda yerli katkı oranının %20 civarında olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁶ 2016 dönemi itibariyle Türkiye dünyanın ilk 100 savunma firması arasında ASELSAN (67) ve TAI (76) olmak üzere iki firmaya sahipken,¹¹⁷ Türk savunma sanayii 35.500 kişilik istihdam olanağı sağlamaktadır. Türk savunma sanayiinin yerlilik oranı ise %68.5 oranındadır.¹¹⁸ Bu rakam 2002 yılındaki %24 seviyesi ile karşılaştırıldığında 15 senelik bir dönem içerisinde yerlilik oranınının 3 katına çıktığı görülmektedir. Türkiye savunma sanayiinin ileride

¹¹⁵ George Tsiboukis, 'Construction of the first type-214TN AIP submarine', 2015, [http://blogs.plymouth.ac.uk/dcsc/2015/10/12/440/].

¹¹⁶ Burak Ege Bekdil, "Turkey Launches New Military Satellite", *Defense News*, 2016.

¹¹⁷ Bu sıralama SIPRI'ye aittir. Defense News sıralamasına göre ASELSAN 58., TAI 72. sıradadır.

¹¹⁸ Göksel Korkmaz, "An Analysis of Turkey's Defense Systems Acquisition Policy", *MBA Professional Report*, 2009.

karşılacağı en büyük problemlerden birisi ise savunma sanayiinin bir türlü özelleştirilememesidir. 2016 yılı itibariyle TSKGV (Türk Silahlı Kuvvetleri Geliştirme Vakfı), İşbir Elektrik (99.8%), Havelsan (98.9%), Aspilsan (97.7%), Aselsan (84.6%), TAI Tusaş (54.5%), Roketsan (35.5%), TAPASAN (25%), gibi birçok firmada önemli düzeylerde hisse sahibidir.¹¹⁹

Ortadoğu bölgesel savunma sanayi rekabetinin en önemli parçalarından birini oluşturan **İran**, 2003 yılında Ortadoğu savunma pazar payının %13'üne sahipti.¹²⁰ 2003-8 dönemi içerisinde İran savunma sanayii istikrarlı bir şekilde üretim kapasitesini artırarak bu payı elinde bulundurmaya devam etmiştir. 2008 yılında İran savunma sanayii üretiminin mali değeri ilk defa 1 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. İran savunma sanayiinin en fazla yoğunlaştığı şehirler başkent Tahran ve Meşhed'dir. Şiraz'da da elektronik savunma sanayii oldukça gelişmiştir. Nitekim bu şehirde tesisleri olan İran Elektronik Sanayi A.Ş. (IEI), İran ordusu ve Devrim Muhafızlarına muhabereden güdüm ölçüm kitlerine, radar ve sonarlardan tank atış kontrol sistemlerine birçok elektronik unsur sağlamaktadır. Savunma sanayi istihdamının yaklaşık olarak %85'inden fazlasını ise bir çatı kuruluş olan *Savunma Sanayi Kuruluşu* sağlamaktadır.¹²¹

İran savunma sanayii büyük ölçüde devlet destekli olmakla birlikte günümüzde Devrim Muhafızlarına ve dolayısıyla dini lidere bağlı kuruluşlar tarafından doğrudan yönetilmektedir. İran savunma sanayiinin 2003-2016 dönemindeki faaliyetleri incelendiğinde, genel anlamda caydırıcılık ve taarruz kabiliyetleri alanındaki ihtiyaca yönelik bir üretim politikası geliştiği söylenebilir. İran savunma sanayii kuruluşlarının devlete olan bağımlılıkları oldukça yüksek düzeylerde seyretmeye devam ederken, ihracat rakamları oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Genel anlamda bütün projelerde hâkim olan metodlar, daha önce ithal edilen tam silah sistemlerinin modernizasyonu, devşirme dizaynlar, lisanslı üretim ve geriye mühendisliktir. İran'da ABD menşei *F-5* uçaklarının modernize edilmiş hali *Sâgeh* jet uçağı, S-200 hava savunma sistemlerinin

¹¹⁹ İsmet Akça, "Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions", **TESEV Democratization Program Policy Report Series**, Security Sector 2, TESEV Yayıncılık, 2010, s. 27.

¹²⁰ Philip M. Parker, **INSEAD**, 2003, www.icongrouponline.com.

¹²¹ **BMI**, "Iran Defense & Security Report", Q3 2014, 2014, s. 46.

modernize edilmiş hali *Bavar 373* HSS, hayalet uçak projesi *Qahir-313*, ABD menşei *Bell 206* helikopterlerinin modernize edilmiş hali *Şebviz 275* vb. birçok proje, 2007-16 arası dönemde ortaya çıkmıştır.¹²²

İran savunma sanayiinin 2003-2016 yılları arasında en yüksek başarı ve yerlilik oranına sahip olduğu alanlar ise füze ve insansız araç teknolojileri olmuştur. 2012 yılında 200 kg harp başlıklı *Seyyad-2* anti-hava füzeleri geliştirilmeye başlanmış ve kısa sürede seri üretime geçmiştir. 2014 yılında ise *Qadir* ve *Nasr* seyir füzesi aileleri envantere girmiştir. Yine 2013 yılında envantere giren *Fars Körfezi* anti-gemi balistik füzesi de 8.5 metre MDH (Muhtemel Dairesel Hata) değeri ile bu alandaki gelişmenin göstergesidir.¹²³ 2014 yılına gelindiğinde İran füze teknolojisinin ne denli geliştiğini anlamak adına, sahip olunan bütün füze güdümlü sistemlerinde muhtemel dairesel hatanın 5 m'nin altında olduğu ve kara-kara füzelerinde bunun 2 m'nin altına düştüğü göz önünde bulundurulmalıdır. İran'ın 2000 km. üzeri balistik füzelere yönelik yoğun çabaları olduğu görülmezken sadece caydırıcılık esaslı bir füze ailesi olan *Sicil* füze ailesinin (2000+ km) varlığı söz konusudur. Her ne kadar ABD menşei raporlar İran'ın 2015'e kadar bir KABF (kıtalararası balistik füze) üreteceğini iddia etse de İran bu konuda somut bir adım atmamıştır. İran'ın bu dönemdeki en önemli projelerinden birisi de Uzay Fırlatma Aracı (UFA) *Safir-2*'dir. İran'da üretilen bu roket ile ilk başarılı fırlatma 2009 yılında yapılmış ve 2016 yılına kadar yapılan 9 fırlatmanın 6'sı başarılı olmuştur.¹²⁴ Bu teknolojiye Ortadoğu'da sadece İsrail sahipken İran'ın bu alandaki gelişimi oldukça dikkat çeken bir olgudur.

İran'ın sahip olduğu ve 2003-2016 döneminde geliştirdiği insansız araç sistemleri dikkate alındığında, bu alana ehemmiyet verildiği ortaya çıkmaktadır. İran'ın düşürülen ve ele geçirilen İHA'lardan geriye mühendislik yöntemiyle ürettiği *Ebabil* ve *Muhacir 1/2/3/4* İHA platformları günümüzde üretimde en fazla yer kaplayan ve sahada en çok kullanılan

¹²² Hossein Askari vd., *The Militarization of the Persian Gulf An Economic Analysis*, Edward Elgar Publishing, 2009, s. 85-87.

¹²³ Anthony H. Cordesman, *Iran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options*, CSIS Press, 2014, s. 89.

¹²⁴ Uzi Rubin, "Space Programs of North Korea and Iran: Covert Twins?," *Space News*, 2014; Steven A. Hildreth, *Iran's Ballistic Missile and Launch Programs*, Congressional Research Service, 2012, s. 15.

İHA'lardır.¹²⁵ Eğitim droneleri, hedef droneler, kamikaze İHA vb. birçok farklı kapasiteye sahip İHA üretebilen İran savunma sanayii, aynı zamanda insansız botlar da üretebilmektedir. İran menşeli İHA ve İDA'lar Suriye ve Yemen savaşında Hizbullah ve Hûsîler tarafından sıkça kullanılmaktadır. 2003-16 döneminde ortalama 45.000 kişilik istihdam olanağı sağlayan İran savunma sanayii Ortadoğu'nun en büyük savunma sanayilerinden birisi olma özelliğini korumuştur.

2003-16 döneminde iç güvenlik meseleleri ve finansal sorunlar sebebiyle düşüşe geçen savunma sanayilerinin birisi de **Mısır** savunma sanayiidir. Bölgesel anlamda en güçlü savunma sanayii olma potansiyelini hala yitirmeyen Mısır, finansal anlamda bu sektöre için yatırımları ve istikrarı sağlayamamıştır. 2004 yılına gelindiğinde Mısır hala ABD'den gelen parçalarla ürettiği *MIAI* tanklarından ileri bir seviyeye gitmemiştir. Bunun yanında prototipleri Almanya'da üretilmiş olan *Fahd-30 TH 390* ve yine Alman Magirus Deutz şasisi taşıyan ve lisans ile üretilen *Velid* zırhlı devriye aracı haricinde Mısır'da üretilen yerli zırhlı araç yoktu. *Velid* zırhlı araç platformu ÇNRA, mayın dökücü ve zırhlı devriye araçları için şasi olarak kullanılsa da dizayn ve motor bileşenleri anlamında tamamen ithal bir platformdur. Mısır'ın 1950'lerde Nâsır hükümetinde bağımsız savunma sanayii için oluşan kararlılıkla kazanılan momentum, 20. Yüzyılın sonlarına doğru yerini ardı ardına kapanan fabrikalara ve kendi kendine yetmeyen bir savunma sanayine bırakmıştır. 2002-2007 yılları arasında Kuzey Kore ve Çin savunma sanayileri ile oldukça yüksek oranda bir etkileşim dönemi geçiren Mısır, bu durumun batılı ortaklarını rahatsız etmesi sonucunda bu iki ülkeyle olan iş birliğine bir süre sonra son vermiştir. Kuzey Kore ile gerçekleşen bu iş birliği genel anlamda elektronik ve kimyasal sanayi alanlarında gerçekleşmiştir.¹²⁶ 2000'li yılların başında Kuzey Kore'den *No-Dong 1* (1400 km. menzil) balistik füzelerini motorları ile birlikte tam silah sistemi olarak ithal eden Mısır,¹²⁷ bu füzeyi yerel olarak geliştirmeye yönelik projelerine 2005

¹²⁵ İran Savunma Sanayinin devrim sonrası gelişimi için detaylı bir analiz için bkz. IISS, **The Military Balance**, MENA, 2006, Cilt 106, ss. 169-175.

¹²⁶ Florence Gaub ve Zoey Stanley-Lockman, "Defense Industries in Arab States: players and strategies", European Union Institute for Security Studies, **Chaillot Papers**, Mart 2017, s. 20.

¹²⁷ "CNS Special Report on North Korean Ballistic Missile Capabilities," **Center for Nonproliferation Studies East Asian Nonproliferation Program**, 2006, s. 5.

yılında son vermiştir.¹²⁸ Mısır'ın Çin ile yakınlaşması ise Çin'in Ortadoğu savunma sanayilerine açılma hedeflerini gerçekleştirmeye başladığı 2006-7 dönemine denk gelmektedir. 2008 yılında ise Çin merkezli Hongdu Havacılık Sanayi A.Ş. (HAIC) üretimi tek motorlu hafif taarruz ve eğitim uçağının Mısır için üretilen varyantı *K-8E*'den (JL-8) 120 tane için yerli üretim anlaşması yapılmıştır.¹²⁹ Yine 2011 yılında Çin Havacılık Sanayi A.Ş. ile Arap Sanayileşme Kuruluşu arasında askerî ve sivil amaçlı havacılık bileşenleri ve motor üretimi için AR&GE tesisi kurulmasına yönelik bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Ancak bu süreç Arap Bahar'ının başlaması ile tepetaklak olmuş ve 2006-10 döneminde 10 milyar dolar olan Mısır-Çin ithalat rakamı 2011-15 döneminde 3 milyon dolar gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilemiştir.¹³⁰

Aynı dönemde Mübarek Savunma Sanayi Kompleksi, 2011 yılında başkent Kahire yakınlarında 28 savunma sanayi fabrikası ve 18 mühimmat üretim tesisi bir araya getirilerek kurulmuştur.¹³¹ Savunma sektöründeki fabrikaların tek tek iyileştirilmesini tercih etmeyen Mısır, çok daha büyük kompleksler inşa ederek bu alandaki üretimi bir araya getirmeyi hedeflemiştir.¹³² Yine 2011 yılında *MIA1* tank üretim paletlerinin çalışmaya devam etmesi adına ABD menşeli General Dynamics ile 1.3 milyar dolar tutarında anlaşmalar imzalanmıştır.¹³³ 2015 yılında ise Fransa ile Arap Sanayileşme Kuruluşu arasında *Patroller* insansız deniz aracı (İDA) üretimi ve bakımına yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. 2016 yılından bu yana da BAE menşeli *Panthera 6 ZPT*'ler, Mısır'da monte edilerek çatışma bölgelerine Suudi ve BAE finansmanı çerçevesinde gönderilmektedir.¹³⁴ Günümüz itibari ile Mısır savunma sanayii tedariklerinin %60'a yakını Almanya, Birleşik Krallık ve İtalya tarafından sağlanırken, %20'ye yakını Fransa,

¹²⁸ Joseph Cirincione, "The Declining Ballistic Missile Threat, 2005," **Policy Outlook**, Carnegie Endowment For International Peace, 2005, www.carnegieendowment.org.

¹²⁹ Hammam Nasr, "International Market Insight: Military Factories: Egypt", **US Foreign Commercial Service and US Department of State**, 1998, [<http://fas.org/nuke/guide/egypt/facility/mark0033.htm>]; Florence Gaub & Zoey Stanley-Lockman, s. 35.

¹³⁰ Florence Gaub & Zoey Stanley-Lockman, s. 37.

¹³¹ Florence Gaub & Zoey Stanley-Lockman, s. 9.

¹³² Shana Marshall, "Egypt's Other Revolution: Modernizing the Military-Industrial Complex", **Jadaliyya**, Şubat, 2012.

¹³³ Florence Gaub & Zoey Stanley-Lockman, s. 32.

¹³⁴ Florence Gaub & Zoey Stanley-Lockman, s. 37.

Japonya ve Uzak Doğu'dan sağlanmaktadır.¹³⁵ Mısır savunma sanayii günümüz itibariyle, *MIAI* tanklarının lisanslı üretimi, *Mirage 2000* taarruz uçağı bileşenleri, *Larzac 04* turbofan motor, *Tucano* eğitim ve hafif taarruz uçağı bileşenleri vb. üretim faaliyetleri yürütmektedir. Mısır savunma sanayiinin üretimi genel anlamda hükümet veya hükümete bağlı kuruluşlara hitap ederken, ihracat anlamında ülke oldukça yetersiz bir konumdadır. Bunun temel sebebi ise belirli bir alana yoğunlaşmaktan ziyade genel anlamda bir endüstriyel kalkınma amacıyla hareket edilmesi ve plan-program-hedef düzenlemesi hususlarında belirsizlik ve karmaşıklığın olmasıdır.

Ortadoğu'nun en zayıf savunma sanayiine sahip olan ve yerel ihtiyacın sadece %2'sine karşılık üretim yapabilen **Suudi Arabistan** savunma sanayii 2003-2016 döneminin ikinci yarısında 2030 vizyonu çerçevesinde gelişmeler kaydetmiştir. Türkiye'nin %68.5, İran ve İsrail'in ise %80'e yakın olan yerlilik oranı Suudi Arabistan'a ait olan %5 rakamı ile karşılaştırıldığında, bu ülkenin ne denli geride olduğu ortaya çıkmaktadır. Suudi Arabistan 2013 yılında *TAQNIA* ve Ukrayna menşeli *Antonov* havacılık firması arasında imzalanan An-132 kargo uçağı ortak üretim projesi ile ilk hava unsuru üretim projesini imzalamıştır. 1990'larda kendi uçaklarını üreten İran ve İsrail ve bu yıllarda lisanslı üretim yapan Türkiye ve Mısır ile karşılaştırıldığında, Suudi Arabistan'ın bölge ülkelerini yakalamasının ne denli zor olduğu anlaşılmaktadır. Birleşik Krallık, Çin ve Ukrayna'dan teknoloji satın alarak kendini geliştirmeye çalışan Suudi savunma sanayii, Savunma Bakanlığına bağlı Askerî Sanayi Genel Kuruluşu'na bağlı durumdadır. Bu kurum, 2013 yılında Birleşik Krallık ile Suudi-İngiliz Ekonomik Ofset Programı'nı imzalayarak, ülkeye savunma sanayi firmalarını çekmeye çalışan bir projeyi başlatmıştır.¹³⁶ Ülkenin en büyük savunma firması Suudi Askerî Sanayi Kuruluşu iken, Suudi savunma sanayiinin sağladığı istihdam olanağının ise 5.000 civarında olduğu iddia edilmektedir. Pakistan, Türkiye, Güney Afrika, Hindistan ve Çin ile ortaklıklar ve teknoloji transferi anlaşmaları imzalayan veya niyet beyanında bulunan Suudi Arabistan'ın diğer bölge ülkeleri ile yarışabilir bir hale gelmesi muhtemel görünmemektedir.

¹³⁵ NTI, "Egypt, Delivery Systems", [<http://www.nti.org/learn/countries/egypt/delivery-systems/>], Tarih: 20 Nisan 2018.

¹³⁶ *Chaillot Papers*, s. 41.

2003-2016 döneminde daha da somutlaşan Ortadoğu savunma sanayi gelişim tablosu bu dönem için karşılaştırılabilir bir görünüm sunmaktadır. Buna göre Mısır ve Suudi Arabistan birçok kategoride diğer 3 bölge ülkesine göre oldukça geride kalmaktadır.

Tablo 2-4
Ortadoğu Savunma Sanayileri Gelişim Basamakları Karşılaştırması

Faaliyet	Ülkeler				
	Mısır	Türkiye	İsrail	İran	Suudi Arabistan
Basit Bakım & Onarım	☐	☐	☐	☐	☐
Modifikasyon ve İlkel Modernizasyon	☐	☐	☐	☐	-
İthal Ürün Montajı ve Lisanslı Üretim	☐	☐	☐	☐	-
Bileşenlerin Yerli Üretimi	☐	☐	☐	☐	-
Ortak Üretim ve Sofistike Tam Silah Sistemi Üretimi	-	☐	☐	☐	-
İlkel Ar&Ge ve İnovasyon Kapasitesi	-	☐	☐	☐	-
Sofistike Olmayan Sistemlerin Bağımsız Üretimi	-	-	☐	-	-
Sofistike AR&GE ve İnnovatif Üretim Kapasitesi	-	-	☐	-	-

Ortadoğu savunma sanayilerinin genel bir tablosu oluşturulduğunda İsrail'in en gelişmiş savunma sanayiine sahip olduğu, ardından İran ve Türkiye'nin birbirine farklı alanlarda üstün olmakla birlikte genel anlamda aynı düzeyde olduğu, tarihten gelen potansiyeli ile hala önemli bir savunma sanayi potansiyeli olan Mısır'ın doğru finansman ile gelişme gösterebileceği ve Suudi Arabistan savunma sanayiinin bölge ülkelerine nazaran oldukça düşük bir düzeye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

2.5 2003-20016 Yılları Arasında Bölge Savunma Sanayilerinin İhracatı

2003-2016 yılları arasında bölge ülkelerince gerçekleştirilen savunma ihracatı karşılaştırıldığında İsrail'in bölgede diğer savunma sanayi parametrelerinde olduğu gibi bu alanda da üstün olduğu görülmüştür. İsrail'i bu alanda Türkiye takip ederken İran, Mısır ve Suudi Arabistan çok düşük düzeylerde bu iki ülkenin ardında kalmıştır.

Tablo 2-5
2006-2015 Yılları Savunma İhracat Rakamları (Milyon dolar)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	414	480	634	740	689	861	1 239	1 414	1 652	1 660
İsrail¹³⁷	3527	5600	6300	7 623	7 826	7 376	7 711	6540	5665	5700
İran	100+	100+	100+	100+	-	100+	-	-	100+	-
Mısır	-	-	-	-	-	-	-	-	7	22
Suudi Arabistan	18	-	-	-	-	62	-	-	-	-

Her ne kadar savunma ihracatlarına yönelik veri elde etmek İran ve İsrail gibi ülkeler konu olduğunda oldukça zorlaşsa da 2003-2016 döneminde Ortadoğu'ya bu konuda liderlik eden ülkeleri tespit etmek bu denli zor değildir. Türkiye ve İsrail'in diğer ülkelerden daha başarılı olmalarının sebebi, diğer bölge ülkelerine nazaran daha fazla hedef odaklı ve planlı bir şekilde kalkınma gerçekleşmesidir. İsrail savunma sanayiinin

¹³⁷ İsrail'in 2013 ihracat verisi için bkz. Gili Cohen, "Israeli Arms Exports Drop Nearly \$1 Billion in 2013", **Haaretz**, Ekim 2014; 2014 ihracat verisi için bkz. Jewish Virtual Library, Israel Science and Technology: Defense Industry, [https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-defense-industry], Tarih: 10 Nisan 2018 ve Yaakov Lapin, "Israel exported 5.66 billion dollars of defense goods in 2014", **The Jerusalem Post**, Mayıs 2015; Gili Cohen, "Israeli Arms Exports Down \$1 Billion in 2014", **Haaretz**, Mayıs 2015; 2015 ihracat verisi için bkz. Anna Ahronheim, "Israeli military exports rise to \$6.5 billion", **The Jerusalem Post**, Mart 2018.

bu denli kalkınmasının arkasındaki en büyük etmen ise ABD askerî yardımlarıdır. Örneğin, İsrail'in en öne çıkan savunma projelerinden olan *Arrow* anti-füze koruma sisteminin 1.6 milyar dolarlık maliyetine ABD'nin katkısı 565 milyon dolardır.¹³⁸

İsrail'in bu dönem içerisinde savunma ihracatları incelendiğinde, anti-tank sistemlerinden İHA'lara uzanan geniş bir ihracat yelpazesinin olduğu görülmüştür. İsrail, birçoğunda ABD'den askerî yardım aldığı yerli üretim projelerinin birçoğunu yabancı pazara yönlendirerek 2016 yılı itibariyle ihracat odaklı bir savunma sanayii oluşturmuştur. İsrail'in ilk 100 savunma şirketi içerisinde yer alan, İsrail Havacılık Sanayisi, Elbit Systems ve Rafael firmaları oldukça yüksek cirolara sahiptir.

Tablo 2-6
İsrail ve Türkiye Merkezli Firmaların 2005-2015 Dönemi Satışları (2016 dolar Kuru, Milyon dolar)

Firma	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Rafael (İs.)	1838	1853	1721	1876	1841	1993
Elbit Systems (İs.)	2561	2560	2783	2651	2587	2969
IAI (İs.)	2479	2388	2571	2483	2682	2798
TAI (Tr.)	-	-	-	-	872	901
ASELSAN (Tr.)	595	781	909	1154	1156	1002

¹³⁸ IISS, **The Military Balance**, MENA, Cilt 96, 1996, s. 124.

Türkiye ve İsrail merkezli savunma sanayileri karşılaştırıldığında [listedeki] İsrail firmalarının hepsinin tek başına Türkiye'nin iki büyük savunma firmasının birlikte gerçekleştirdiğinden daha fazla satış gerçekleştirdiği ortaya çıkmaktadır.

1991-2016 yılları arasında savunma sanayii gelişimleri ve savunma ihracatında yakalanan seviyeler incelendiğinde ortaya çıkan sıralama şu şekildedir:

1. İsrail
2. Türkiye
3. İran
4. Mısır
5. Suudi Arabistan.

Ortadoğu bölgesel güvenlik denkleminde, savunma anlamında en bağımsız ülke İsrail olurken, bu anlamda en fazla dışarıya bağımlı dolayısıyla güçsüz olan ülkesi Suudi Arabistan olmuştur. Savunma sanayi analizlerinin 13 yıllık iki dönemde olmak üzere çeyrek asırlık bir dönem için yapılan bu analiz bölge ülkeleri arasında Türkiye'nin bu alanda kendini en fazla geliştiren ülke olduğunu ortaya koymuştur. Ülkede siyasi anlamda asker-sivil ilişkilerini nispeten istikrarlı bir tabana oturtması, Bölgede çatışma yoğunluğunun giderek artması ve küresel boyutta artan silah ticareti; Türkiye'nin savunma sanayini kalkındırmada *kararlılık* sahibi olmasını sağlamıştır. Yine yerel düzlemde sahip olunan sanayi kapasitesi, Bölgede oluşmakta olan ittifaklar ve silah ticareti yapan ülkeler ile kurulan işbirlikleri Türkiye için önemli fırsatlar teşkil etmiştir. Kararlı bir şekilde bu fırsatları istikrarlı bir şekilde değerlendiren Türkiye 1991-2003 dönemine göre oldukça önemli bir gelişme göstererek İsrail'den sonra en yüksek kapasiteye ve ciroya sahip savunma sanayiini geliştirmiştir. Bu sıralamanın oluşmasındaki en temel etmenler ise şunlardır: Bölge dışı 1. kuşak silah üreticileri ile kurulan teknoloji ortaklıkları, askerî yardımlar, savunma sanayii için özel hazırlanmış endüstriyel kalkınma planları ve iç siyasi iradenin savunma sanayiine yönelik ilgisi ve izlediği politikalar. Bütün bu tarihsel araştırma ve istatistiki analizlere rağmen, Ortadoğu savunma sanayilerine yönelik akademik çalışmalarda önemli eksiklikler bulunmaktadır.

BÖLÜM 3: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU KONVANSİYONEL SİLAH ENVANTERİ VE ORDULAR (1991-2016)

Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu askerî dengesi, Arap-İsrail çatışması, Körfez’de liderlik rekabeti ve bölgesel liderlik rekabeti kümeleri etrafında şekillenmiştir. Bu dönemden Arap Baharına kadar geçen süre, orta yoğunluktaki çatışma, bölgesel krizler, iç savaşlar ve ABD müdahalelerini içeren ve güvenlik ortamını zedeleyen bir yapıya sahiptir. Çatışma ve askerî hareketliliğin devamlı olması da bölge ülkelerini savunma envanterlerini genişletmeye ve büyütmeğe yönlendirmiştir. Ancak Ortadoğu askerî dengesini anlamak adına herhangi bir araştırmacının yaşayacağı en büyük problemlerden birisi savaş durumunda ülkelerin nasıl kümeleneceğinin tam anlamıyla belli olmamasıdır. Örneğin yeni bir Arap-İsrail çatışmasında hangi ülkelerin İsrail ile sıcak çatışmaya gireceği veya girmeyeceği tam anlamıyla belli midir? İran ile Suudi Arabistan arasında oldukça net olarak gözlemlenebilen düşmanlık kalıbı hangi Arap devletleri ile İsrail arasında gözlemlenebilir? Ortadoğu’nun geçen zaman içinde değişen dost-düşmanlık kalıpları bölgesel askerî dengeye dair tutarlı bir görüşe sahip olmayı ve bunu sunmayı zorlaştırmaktadır.

Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksine dair kavrayış sürecinde karşılaşılan diğer bir zorluk ise istatistiki verilerin manipülasyona açık ve yönlendirici olmasıdır. Örneğin, ordu büyüklükleri ile yapılan karşılaştırmalar bu orduların ne denli profesyonel, eğitilmiş ve hazırlıklı olduğuna odaklanmamaktadır. Ancak bu iki veri en az birbirleri kadar önemli ve bu denkleme ışık tutar niteliktedir. Konu savunma teçhizatları olduğunda bile bu ekipmanların sayısı kadar kaçınıcı yıllarında oldukları ve donanım özelliklerini de bilmek gerekmektedir. Bu anlamda genel olarak kuvvet büyüklüğü ne kadar önemli ve anlamlıysa kuvvet kalitesi de bu tarz araştırmalar için o denli önemlidir. Bu araştırmada, sadece konvansiyonel rakamlarla yüzeysel bir analiz yapmaktansa yeterince detaylı analizlerle makro düzeyi kaybetmeden bir konvansiyonel envanter analizi yapılmıştır. Ülkelerin belirli yıllarda sahip oldukları savunma envanteri olabildiğince detaylı olarak

incelenirken, dönemler arasındaki modernizasyon ve kuvvet arttırma yöntemleri mercek altına alınmıştır.

3.1 1991-2003 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri ve Orduları

Soğuk Savaş sonrası dönem incelendiğinde savunma envanterlerinde önceki dönemlere göre oldukça büyük değişiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Ordular genel anlamda sayı bazında küçülürken kuvvet kalitesine verilen önem oldukça artmıştır. Gözlem ve taktik keşif kapasitesine duyulan ihtiyacın giderek arttığı görülürken insansız savunma ve taarruz unsurlarının kullanımı ve envanterlerde sahip olduğu yer de giderek genişledi. İki dünya savaşı sonrasında caydırıcılık esaslı bir kuvvet çarpanı mantalitesine giren ülkeler, uzun menzilli balistik füzeler ve hava savunma sistemleri ile savunma ve taarruz yarıçaplarını genişletmeye çalışmışlardır.

Yine çatışma taktiklerindeki en büyük değişimlerden birisi, artık savaşın devletlerarasında değil, örtülü bir şekilde taşıyıcı ve vekil unsurlarca yürütülmeye başlamasıdır. Bu anlamda devletler, savunma envanterlerini asimetrik tehditlere karşı koruma sağlayacak şekilde modernize etmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda, asimetrik hedeflere karşı ince tanzim atışları ve hassas güdüm sistemleri ön plana çıkarken, seyir füzelerinin daha yoğun kullanıldığı bir hava operasyonları dönemi başlamıştır. Hava operasyonlarının bu denli yoğunlaşmasıyla birlikte manevra, düşük radar kesiti, sessizlik prensibine sahip hava unsurları savunma envanterlerinde giderek daha büyük ihtiyaç haline gelmiştir. Savaşın 2000'lerin başında ortaya çıkan yeni bir boyutu ise bilginin artık savunma ve taarruz unsuru olarak kullanılabilir hale gelmesidir. Bu anlamda bölge devletleri 2000'lerin başından itibaren aynı hız ve kapsamda olmamakla birlikte siber güvenlik alanında da yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Oldukça dinamik bir yapıya sahip olan Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinin analizi, hem orduların hem de envanterlerin yıllar içerisinde ne yönde değiştiğini kavramayı gerektirmektedir.

3.1.1 Ortadoğu Orduları (1991-2003)

1990'ların ortalarına gelindiğinde araştırma konusu Ortadoğu orduları karşılaştırıldığında büyük farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Suudi Arabistan ordusu diğer ordular karşısında oldukça zayıf ve etkisiz görünmektedir. Orduların aktif personel sayıları incelendiğinde Türkiye'nin 528.000 askerle en büyük aktif orduya sahip olduğu, İran'ın

513.000 personelle Türkiye ile hemen hemen aynı seviyede olduğu ve Mısır 450.000, İsrail 172.000, Suudi Arabistan'ın 140.000 kişiyle bu iki ülkeyi takip ettiği görülmektedir. Ordu yedeklerini yönetmede İsrail dışındaki ülkelerin başarılı olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Askerlik süresinin diğer bölge ülkelere kıyasla daha uzun (subaylar 48 ay, erkekler 36 ay, kadınlar 21 ay) olduğu İsrail'de yedek askerlerin efektif kullanımı ülkenin herhangi bir stratejik reaksiyon durumunda 36-48 saat gibi kısa bir sürede ordusunu ülke geneline konuşlandırabilmesini sağlamaktadır.¹³⁹ Diğer bölge ülkelerinin yedek askerî personellere dair taktikleri düşünüldüğünde bu sürenin çok daha uzun olacağı ortaya çıkmaktadır.

¹³⁹ Anthony H. Cordesman, **The Military Balance in the Middle East**, Connecticut: CSIS, 2004, s. 154

Tablo 3-1
1995 Yılı Ortadoğu Orduları Karşılaştırması¹⁴⁰

Bu araştırmanın skalası içerisinde olan beş bölgesel gücün ordularının ne yönde geliştiğini analiz etmek adına 1991-2016 yılları arasında belirli yıllara yönelik kuvvet eğilimi analizleri elde edilmiştir. 1991-2003 ve 2003-2016 yılları arasındaki değişimleri anlamak adına iki tarih arasındaki değişim analiz edilebilir. Geçen yaklaşık 10 senede Ortadoğu ordularında yaşanan değişimler, bölgesel güvenlik kompleksinin hangi yönde geliştiğini anlamak adına da anlamlı veriler barındırmaktadır.

¹⁴⁰ IISS, The Military Balance esas kaynak ve yapılan literatür taraması ikincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Tablo 3-2
2003 Yılı Ortadoğu Orduları (Aktif+Yedek+Paramiliter)

Ülke	Ordu
İran	810.000*
İsrail	584.350
Mısır	1.190.000
Türkiye	1.043.000
Suudi Arabistan	215.000

1995 ve 2003 yılına ait analiz verileri incelendiğinde ordu büyüklükleri bağlamında önemli değişiklikler yaşandığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Türkiye kara kuvvetlerinde 120.000 kişilik bir daralma görülürken, bunun büyük bir kısmının her iki yılda da zorunlu askerlerden oluştuğu görülmüştür. Bu da 2003 yılına gelindiğinde Türkiye'nin bu dönemde hala profesyonel bir kara ordusuna sahip olmadığı anlamına gelmektedir.¹⁴¹ Bölgenin diğer ordularına göre nispeten daha küçük olan İsrail ordusu bu süre içerisinde sayıca azalmaya devam ederken İsrail deniz kuvvetleri ise genişlemiştir. Bu durum, 1991'ten 2003 yılına kadar geçen sürede İsrail'in denizlerde çıkarlarının arttığı veya tehlikeye girdiği sonucunu vermektedir. Nitekim Doğu Akdeniz'de yükselen rekabet ve doğal gaz arama çalışmalarında yaşanan problemler bu veriyi doğrular niteliktedir. İran ordusunda 1991-2003 yılları arasında en fazla değişiklik gösteren kuvvetler ise hava kuvvetleri olmuştur. Yaklaşık 22 bin kişilik artış gösteren İran hava kuvvetlerine ait bu gelişimin sebebi, bu dönemde yeni kurulan taktik keşif filosu ve artan hava savunma birlikleridir. Bu anlamda İran'ın 1991-2003 döneminde hava kuvvetlerini modernize etmeye çalıştığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. Mısır ordusunda bu dönemde sayısal bazda

¹⁴¹ IISS, **The Military Balance**, MENA ve Europe bölümleri, 1996 ve 2005 yılları verileri esas alınmıştır.

yaşanan en büyük değişiklik 230.000 civarında yedek askerî personel artışıdır. Bu artışın en temel sebeplerinin Sina Yarımadası'nın giderek zorlaşan kontrolü ve Mısır Silahlı Kuvvetleri'nin yönetimde artan nüfuzu olduğu düşünülmektedir. Suudi Arabistan 1995-2004 döneminde hava savunma kuvvetlerini 14.000 kişi kadar genişletirken, Ulusal Muhafızların sayısında da 25.000'e yakın bir yükseliş gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin temel sebebi İran ve Yemen'den gelen balistik füze tehdidine karşılık güçlü bir savunmaya sahip olmak ve geneli çöl olan güney sınırlarında yaşanan sınır problemleridir.

3.1.2 1991-2003 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri

Silah envanteri analizleri yapılırken karşılaşılan temel zorluklardan bazıları, sahip olunan unsurların ne kadarının statik (kullanılabilir) ne kadarının depoda olduğunun bilinmemesidir. Bu tür kritik öneme sahip bilgilerde meydana gelen hata ve eksiklikler özellikle askerî denge analizlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu araştırmada, 1995 ve 2003 yıllarına dair savunma envanter analizleri yapılırken, ulaşılan ve farklı kaynaklardan doğrulanan bilgiler ışığında devletlerin statik savunma envanterleri incelenecektir.¹⁴² Her ne kadar rezerv savunma unsurlarının savaşta bir rol oynama potansiyeli olsa da temel anlamda statik mühimmat ve unsurların tüketileceği bir savaş bölgesel değil küresel bir Dünya savaşı olacaktır. Bu tür istatistiki araştırmalarda genel olarak yapılan hatalardan birisi olan salt sayılar üzerinden üretilen kavrayışlar, kuvvet kalitesini yansıtmamaktadır. Bu anlamda, yapılan askerî denge analizinin daha tutarlı olması adına kuvvetlerin sayılarının ardına geçilerek kaçınıcı nesil savunma unsurları oldukları ve kapasiteleri göz önünde bulundurulacaktır. Böylece yapılan kuvvet ve envanter mukayesesi sayı bazındaki sığılıktan arındırılacak ve soyut güç unsurlarının da dikkate alındığı bir analiz ortaya çıkarılacaktır.

¹⁴² Ortadoğu'da nükleer silaha sadece İsrail sahip olduğundan bu durum konvansiyonel silah envanteri mukayesesinde oldukça asimetrik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yine İran'ın sahip olduğu kimyasal silah envanteri de araştırmaya dahil edilmemiştir. Daha tutarlı ve karşılaştırmaya uygun bir platform adına İsrail'in nükleer gücü envanter analizine dahil edilmemiştir. Ortadoğu'da nükleer durum için bkz. Shyam Bhatia, **Nuclear Rivals in the Middle East**, Londra: Routledge, 2013.

1967 ve 73 yıllarında savaşıyan Arap ve İsrail devletleri, daha sonrasında yaşanan Yemen iç savaşı ve Körfez savaşı ile birlikte 1991-2003 döneminde envanterlerini oldukça genişletmişlerdir. Öyle ki Mısır, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkeler ordularını ve envanterlerini bakım masraflarını karşılamayacak düzeylere kadar zorlamış ve birçok unsuru envanter dışına alırken yeterli eğitimli personel de bulamamışlardır.¹⁴³ *Kara Kuvvetleri* bağlamında 1991-2003 dönemi zırhlı araçların envanterlerde oldukça fazla yer kapladığı ve bölge ülkelerinin askerî operasyon hareketliliği kabiliyetine çok önem verdiği bir dönemdir. İsrail ve Türkiye'nin birçok ülkeye genellikle bozkır ve düşük rakımlı kara sınırı olması, Suudi Arabistan, Mısır ve İran'ın da yüz ölçümü anlamında büyük bir alanda askerî hareketlilik olması sebebiyle zırhlı araçlar ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde bölge ülkelerinin en modern zırhlı araç envanterine sahip olan ülkeleri ise Mısır ve İsrail'di. 1000 adet yerli AMT (ana muharebe tankı) *Merkava I/II/III*, 200 adet *M60-A3* tankı ve 5900 adet çoğunluğu ABD'den ikinci el olarak alınan *M-113A1 ZPT*'leri ile İsrail bölgenin en mobilize zırhlı araç envanterlerinden birine sahipti.¹⁴⁴ *Merkava III* döneminin bölgedeki en iyi atış kontrol, görüş ve koruma sistemlerine sahipti.¹⁴⁵ Mısır ise 1991-2003 dönemi içerisinde edindiği 550 *M-1A1 Abrams* tankı ve 1400 *M-60* (400 A1, 1000 A3) ana muharebe tankı ile yaklaşık olarak 2000 adet görece modern tanka sahipti.¹⁴⁶ Bu anlamda Ortadoğu'nun hem ölçek hem de donanım açısından 1991-2003 yılları arasındaki en iyi zırhlı birlikleri Mısır ve İsrail'e aittir. Türkiye bu dönemde 932 *M-60* (638 A3, 274 A1) ve 397 *Leopard 1* tankıyla oldukça modern bir aktif tank filosuna sahipti. İran ise 2003 yılına gelindiğinde 480 civarında *T-72* tankı ve 160 adet *M-60A3* AMT'sinden oluşan filosuyla Mısır, İsrail ve Türkiye'ye nazaran oldukça zayıf bir konumdaydı.¹⁴⁷ Suudi Arabistan ise, 315 *M1A2 Abrams*, 450 *M-60A3* tankından oluşan tank taburlarıyla modernlik yüzdesi yüksek ama kapasite olarak düşük bir zırhlı kuvvete sahipti. 1991-2003 döneminde bölgede tedarik edilen tankların ve zırhlı araçların büyük çoğunluğu ABD'den alınan ikinci el araç ve tanklardan oluşmaktadır. Bu nedenle

¹⁴³ Suudi Arabistan'ın personel yapısına dair detaylı bilgi için bkz. Anthony H. Cordesman, **Saudi Arabia: National Security in a Troubled Region**, Connecticut: CSIS, 2009, ss. 122-7.

¹⁴⁴ IISS, **The Military Balance**, 1996, MENA, Cilt 96.

¹⁴⁵ Cordesman, s. 159.

¹⁴⁶ Cordesman s. 177.

¹⁴⁷ Anthony Cordesman ve Nawaf Obaid, **National Security in Saudi Arabia**, 2005, CSIS, s. 17.

Ortadoğu'nun en büyük ordularının tank ve zırhlı araç envanterlerinin büyük bir kısmı ABD menşeli *M-48*, *M-60* ve *M-1A1* Abrams tankları ile *M-113A1/A2* zırhlı personel taşıyıcılarından oluşmaktaydı.

1991-2003 dönemi Ortadoğu orduları *hava kuvvetleri* için modern uçakların pazarda giderek yaygınlaştığı ve eskiyen ve teknolojik olarak geride kalan uçakların ise modernize edildiği bir dönemdir. Bu dönemin görece en modern ve en kapsamlı ve çeşitliliğe sahip uçak filosu zırhlı araç ve tank kıyaslamasında olduğu gibi Mısır ve İsrail'e aitti. Ancak hava kuvvetlerinde kuvvet kalitesinin kuvvet ölçeğinden çok daha anlamlı olduğu göz önüne alındığında İsrail hava kuvvetleri ön plana çıkarken Türk hava kuvvetleri de iyi eğitilmiş pilotları ile öne çıkmıştır. 1991-2003 döneminin sonunda sahip oldukları avcı uçak ve bombardıman uçağı sayılarıyla Mısır (393) ve İsrail (394+83) bölgedeki en yüksek kabiliyetli filosuna sahiplerdi.

Tablo 3-3
1995 Yılı Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri

1995 Yılı Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanterleri					
İran			İsrail		
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü	Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü
Tank 1513	ABU 215	F/K/Des. 3/2/2	Tank 4095	ABU 393 (83)	F/Korvet/D -/3/-
ZPT 640	HEU -	Bot 46	ZPT 5980	HEU 4	Bot 63
ZSA 725	EHU -	Denizaltı 4 (17)	ZSA 408	EHU 36	Denizaltı 2
Mısır			Türkiye		
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü	Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü
Tank 2710	ABU 394	F/K/Des. 8/-/1	Tank 4280	ABU 289	F/K/Des. 16/-/5
ZPT 4720	HEU 7	Bot 60	ZPT 3361	HEU 1	Bot 50
ZSA 802	EHU 2	Denizaltı 4	ZSA 280+	EHU -	Denizaltı 15
Suudi Arabistan					
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü			
Tank 910(145)	ABU 240	F/K/Des. 8/-/-			
ZPT 2085	HEU 5	Bot 29			
ZSA 970	EHU -	Denizaltı -			

İsrail hava kuvvetleri ise 2003 yılına gelindiğinde *F-15* avcı (A-29, B-7, C-17, D-11 adet) ve *F-16* avcı/bombardıman (A-90, B-20, C-52, D-74 adet) uçaklarının bütün varyantlarına sahipti. Buna ek olarak *F-15* ve *F-16*'nın İsrail'e özel olarak üretilen modelleri de (25 adet *F-15I-Ra*'am, 12 adet *F-16I Sufa*) hava kuvvetleri envanterinde faal durumdaydı. Bu dönemde Ortadoğu ülkelerinde sahip olunan *E-2C Hawkeye* hava erken uyarı uçaklarını emekliye ayıran İsrail, daha modern olan *B-707* (Phalcon sistemi) uçakları ile bölgenin en modern hava erken uyarı sistemlerini edinmiştir. Elektronik harp konusunda bölgenin en yüksek kapasitesine sahip olan İsrail hava kuvvetleri *B-707*

uçakları ile bölgede elektronik karşı tedbir (ECM) kapasitesine ilk ulaşan devlet olurken *IAI-202 Arawa* erken uyarı uçağı ile de bu platformu yerli olarak üreten ilk bölge devleti olmuştur. *F-16* avcı-bombardıman uçağının hem avcı (*F-16A-B*) hem de bombardıman (*F-16C-D*) varyantlarına sahip olan Mısır ise 127 adet *MiG-21* avcı uçak ve 44 adet *MiG-19* bombardıman uçağıyla da filo çeşitliliğı ve manevra derinliğine sahipti.¹⁴⁸ ABD menşei E-2C *Hawkeye* hava erken uyarı uçakları ile sahip olunan ELINT (elektronik istihbarat) kapasitesi ve her ne kadar oldukça eski olsalar da hala faal olan 8 uçak (*C-130H*, *Beech 1900*) ile de edinilen elektronik harp kapasitesi Mısır hava kuvvetlerinin kuvvet çarpanlarındandı. Elektronik harp kapasitesi ve hava erken uyarı sistemleri bu dönem için oldukça önemli kabiliyetlerdi ve bu avantaja bölgede sadece Mısır ve İsrail geniş anlamda sahipti.

Ortadoğı'nun en yüksek kapasiteye ve kabiliyete sahip bu iki hava kuvvetlerinin ardında, *F-16* uçaklarının bombardımana daha elverişli varyantlarından 200'e yakın ve avcı uçağı olarak modernize edilen ve oldukça eski *F-5 Freedom Fighter* uçaklarını faal tutan, Türk hava kuvvetleri yer alıyordu.¹⁴⁹ 1991-2003 dönemi ve bu dönemin sonundaki durum için mukayese yapıldığında, Türk hava kuvvetlerinin oldukça iyi eğitimli pilotlara sahip olduğu ancak bu personel avantajını modern ve manevra kabiliyeti yüksek bir filo ile tamamlayamadığı görülmektedir. Türkiye'nin bu dönem içerisinde hava erken uyarı kabiliyetinin oldukça düşük ve elektronik harp kapasitesinin olmaması da Türk hava kuvvetlerinin zayıf tarafını oluşturmuştur. Türkiye ile aynı sorunları yaşayan ülkelerden Suudi Arabistan, 1991-2003 yılları arasında tedarik ettiği *F-15* (C-D-S varyantları) avcı uçakları ile filosundaki boşluğu doldururken bombardıman filolarını ise İngiliz menşei *Tornado* uçakları ile oluşturmuştur. Bu anlamda nispi bir çeşitliliğe ve manevra kabiliyetine sahip olan Suudi Kraliyet Hava Kuvvetleri, genellikle pilotlarını dışarıya eğitimlere göndermiş ve başka ülkelere pilot devşirmiştir. Erken hava uyarı sistemlerinde ise Suudi Arabistan bu dönemin sonuna gelindiğinde modern Boeing 707 uçaklarına monte edilen AWACS sistemi ile 400 km. IFF (dost-düşman tanımlama) kapasitesine sahipti. Suudi Arabistan'ın da Türkiye ve İran gibi elektronik harp kapasitesi

¹⁴⁸ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2005, Cilt 105, s. 186.

¹⁴⁹ IISS, **The Military Balance**, Europe, 1995 ve 2005, Cilt 95 & 105, s. 63 & 101.

yoktu. Son olarak Ortadoğu'nun en zayıf hava kuvvetlerine sahip olan İran'ın ise sadece 90 adet modern faal avcı-bombardıman uçağı vardı. 60 F-14 avcı uçağı ve 30 MiG-29 bombardıman uçağı dışında kalan uçakların neredeyse tamamı bir savaş çıkması halinde rakip ülkelerin filolarına karşı savunmasız kalacak eski ve modernize edilmemiş uçaklardı. İran'ın hava erken uyarı ve elektronik harp kapasitesinin olmayışı da İran hava kuvvetlerini oldukça dezavantajlı hale getiren özelliklerinden birisiydi.

1991-2003 dönemi Ortadoğu *deniz kuvvetleri* incelendiğinde, bölge ülkelerinin genellikle ABD'den alınan kullanılmış firkateyn ve denizaltılara yönlendikleri ve bu gemileri modernize etme çabasında oldukları görülmektedir. Batı'dan Ege denizi, Güneyden Akdeniz ve Kuzeyden Karadeniz'e oldukça uzun sınırları olan Türkiye, hem 1991-2003 döneminde hem de sonrasında ölçek olarak en büyük deniz kuvvetlerine sahip olmuştur. 1996 yılında sahip olduğu 16 firkateyn, 5 destroyer (Muhrip), ve 16 denizaltı ile Türkiye bu dönemin en kapsamlı ve harp kapasitesi yüksek deniz kuvvetlerine sahipti. Ancak bu gemilerin çoğunluğu 1980'den önce hizmete girmiş ve ömürlerinin sonlarına gelmiş durumdaydı. Örneğin Türkiye'nin sahip olduğu 5 destroyerin ABD *Gearing* sınıfı olanları 1945'te hizmete girmiş gemilerdi ve 1998 yılında emekliye ayrılmıştı.¹⁵⁰ Yine diğer 2 destroyer de 1949 yılında hizmete alınmış ve 1982'de Türkiye'ye satıldıktan yaklaşık 15 yıl sonra emekliye ayrılmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu büyük firkateyn filosunun da yine Yavuz (F 240-3/Meko 200 Track I/1987-89) ve Barbaros (F 244-7/Meko 200 Track IIA/B/1997-2000) sınıfı dışındaki firkateynler genel itibariyle ABD'den alınan kullanılmış gemilerden oluşmaktaydı. Türk denizaltılarının *Gür* (2003-7) ve *Preveze* (1994-9) sınıfları bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında oldukça modern bir yapıya sahipti. Bu anlamda Türkiye'ye yakın bir gücü sadece 1999-2000 yılında 3 adet *Dolphin* denizaltısı ile İsrail yakalayabilmiştir.

Ortadoğu'nun ölçek olarak Türkiye'den sonra en büyük deniz kuvvetlerine sahip olan Mısır, Sovyetlerden ve Çin'den gelen kullanılmış *Romeo* sınıfı denizaltılar (1950 hizmete girme yılı) kullanılmaktaydı. Çoğunluğu 1980'lerden kalma ve kullanılmış olan firkateyn

¹⁵⁰ USS Orleck Naval Museum, Yüce-tepe (D-345), <https://orleck.org/history/yuecetepe-d-345?showall=&start=2>, Tarih: 10 Mayıs 2018.

sınıfları Çin, İspanya ve ABD'den alınan gemilerden oluşmaktaydı. 1991-2003 döneminin başında 6 fırkateyne sahip olan Mısır, 2003 yılına gelindiğine (1996'da Olivier Hazard Perry sınıfı 4 adet fırkateynin teslim edilmesiyle) 10 adet fırkateyne sahip oldu.

Ortadoğu'nun ölçek anlamında Türkiye ve Mısır donanmalarına göre daha küçük olan İsrail deniz kuvvetleri ise sahip olduğu modern fırkateyn ve denizaltıları ile dönemin bölgedeki en ileri düzey sonar ve anti-gemi kapasitesiyle ön plana çıkmıştır. 1991-2003 döneminin sonlarına doğru İsrail eskiyen *Gal* sınıfı (1976 hizmete alım) deniz altılarının tamamını 2002 yılında emekliye ayırmıştır.¹⁵¹ İsrail deniz kuvvetleri 2000'li yılların başından itibaren teslim edilmeye başlayan *Sa'ar* 5 fırkateynlerinden 4 adet alarak anti-gemi kapasitesini oldukça modern ve iyi bir düzeye çekmiştir. 1991-2003 dönemi boyunca genel itibariyle faal sadece 1 denizaltına sahip olan İran deniz kuvvetleri, 1991-2 yıllarında 2 adet saldırı denizaltısı ile anti-gemi/denizaltı kabiliyeti edinmiştir. 1973'te ABD donanmasından emekli edilen *Sumner* sınıfı destroyerlerinden 2 adet elinde bulunduran İran, 1991-2003 döneminin sonlarına doğru bu gemileri emekliye ayırmıştır. İran'ın bu dönemde fırkateyn gücünü oluşturan *UK Vosper Mk 5* fırkateynleri ise 1960'ların sonunda hizmete alınmış ve modernizasyona muhtaç durumlardı. Bu bilgiler ışığında İran'ın bu dönemde araştırmaya dahil edilen 5 ülke içerisindeki en zayıf ve eski donanmalardan birisine sahip olduğu ve bu eksikliği 1000 adetlik modern mayın envanteri ile kapatmaya çalıştığı söylenebilir.

1991-2003 döneminin başlarında 1980'li yıllarda edinilmiş *Bedr* ve *Medine* sınıfı korvet ve fırkateynlerden oluşan Suudi Kraliyet Deniz Kuvvetleri, bir denizaltına sahip değildi ve oldukça düşük düzeyde anti-gemi/denizaltı muharebe gücüne sahipti. 2002-2004 yılları arasında Fransa'dan tedarik edilen *Mod La Fayette* fırkateynleri ile modern radar ve bahriye muharebe sistemlerine sahip ilk gemiler envantere kazandırılmıştır.

1991-2003 döneminde devletlerin füze envanterleri göz önünde bulundurulduğunda bu anlamda bölgede en modern ve yüksek kapasiteli envantere İsrail'in sahip olduğu görülmüştür. 1991-2003 döneminde İsrail, ABD'nin teknolojik desteğiyle ürettiği

¹⁵¹ Cordesman, s. 164

Jericho-2 füzesi ile 1500 km. taarruz kapasitesine erişmişti. İsrail'in anti-gemi füzeleri genel olarak *AGM-65 Maverick* (24 km.), *AGM-114 Hellfire* (8 km.), *Popeye I-II* (150 km.), *GBU-31 JDAM* (75 km.); hava-hava füzeleri ise ABD menşeli *AIM-7 Sparrow* (55 km.), *AIM-9 Sidewinder* (26 km.), *AIM-120* (48 km.) ve İsrail üretimi *Python III/IV* (20+ km.) füzelerinden oluşmaktaydı. 2004 yılında İsrail'in hava savunma kapasitesi diğer bölge ülkelerine göre oldukça üstün konumdaydı. 2 adet yerli anti-taktik balistik koruma sistemi *Arrow 2* (90-150 km.), 3 *Patriot* (70 km.) HSS ve 17 *I Hawk* (40 km.) alçak irtifa HSS bataryasına sahip olan İsrail, bu dönemin en güçlü hava savunma kuvvetini oluşturmuştur. Bu dönemde geliştirdiği roket envanteri ile ön plana çıkan İran ise İsrail'den sonra en etkili ve faal füze envanterine sahipti. *Şahab-3* (1500 km.) balistik füzesinin üretimine bu dönemde başlarken, 2001 yılında envantere girdiği düşünülen *Şahab-4* (1995 km.) füzesi ile İran bu dönemde Ortadoğu'nun en uzun menzilli taarruz kapasitesine sahip ülkesi olmuştur.¹⁵² Bu dönemde edinilen *Scud-B/C* (300 km/700 km) balistik füzeleri ile envanterini geliştiren İran, 16 *I Hawk*, Rusya menşeli *V-75* ve *S-125* HSS'ler ile hava savunma kuvvetlerini şekillendirmekteydi.

Bu dönemde Mısır, Türkiye ve Suudi Arabistan, İran ve İsrail'in aksine sahip oldukları füze envanterleri ile öne çıkmayan devletlerdir. Bu dönem için Rus ve ABD menşeli füzelerin envanterleri domine ettiği ve birçok ülkenin ABD'den veya Rusya'dan kullanılmış füzeler alarak ya da dışardan gelen füze parçalarını birleştirerek füze edindiği görülmektedir. Suudi Arabistan'ın bu dönemde edindiği *Patriot PAC-2* HSS (150 km.) dönemin en ileri düzey hava savunma teknolojisi olduğundan bu tedarikin altı çizilmelidir. Ancak genel anlamda füze envanterlerinin incelenmesi sonrasında ortaya çıkan sonuç, İsrail'in bu alanda liderlik ettiği ve İran'dan sonra diğer devletlerin birbirlerine benzer envanterlere sahip olduğudur.

1991-2003 dönemi silah envanterleri ve ordulara bölgesel analizler bir araya getirildiğinde, dönemin en güçlü ve kabiliyetli ordusunun füze, hava ve kara platformlarında en modern ve güçlü envantere sahip olan İsrail'e ait olduğu ancak Türkiye'nin aktif personel sayısı ve bahriye gücü açısından İsrail'den önde olduğu

¹⁵² Cordesman, **Iran's developing Military Capabilities**, 2005, Washington D.C.: CSIS, s. 17.

gözlemlenmiştir. Sayısal bazda en geniş ordu, dönem için düşünüldüğünde oldukça modern bir envantere sahip olan Mısır bu ülkelerin ardında yer alırken İran ve Suudi Arabistan güvenlik üretme potansiyeli açısından bu iki ülkenin arkasında kalmıştır. Bu karşılaştırma ve sıralama elbette ordu büyüklüğü, eğitilmiş personel sayısı, konvansiyonel envanter genişliği, konvansiyonel envanter modernliği ve taktik hareketlilik kabiliyeti parametreleri üzerinden yapılmıştır. Ülkelerin genel sıralamada birinci olmaması hiçbir alanda en iyi olmadıklarına ya da beşinci sırada olmaları her alanda en zayıf oldukları anlamına gelmemektedir. Burada sunulan askerî denge analizi, tezin 2. bölümünde yapılan ve 3. bölümünde yapılacak olan analizden bağımsız olarak değerlendirilmemelidir.

3.2 2003-2016 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri ve Orduları

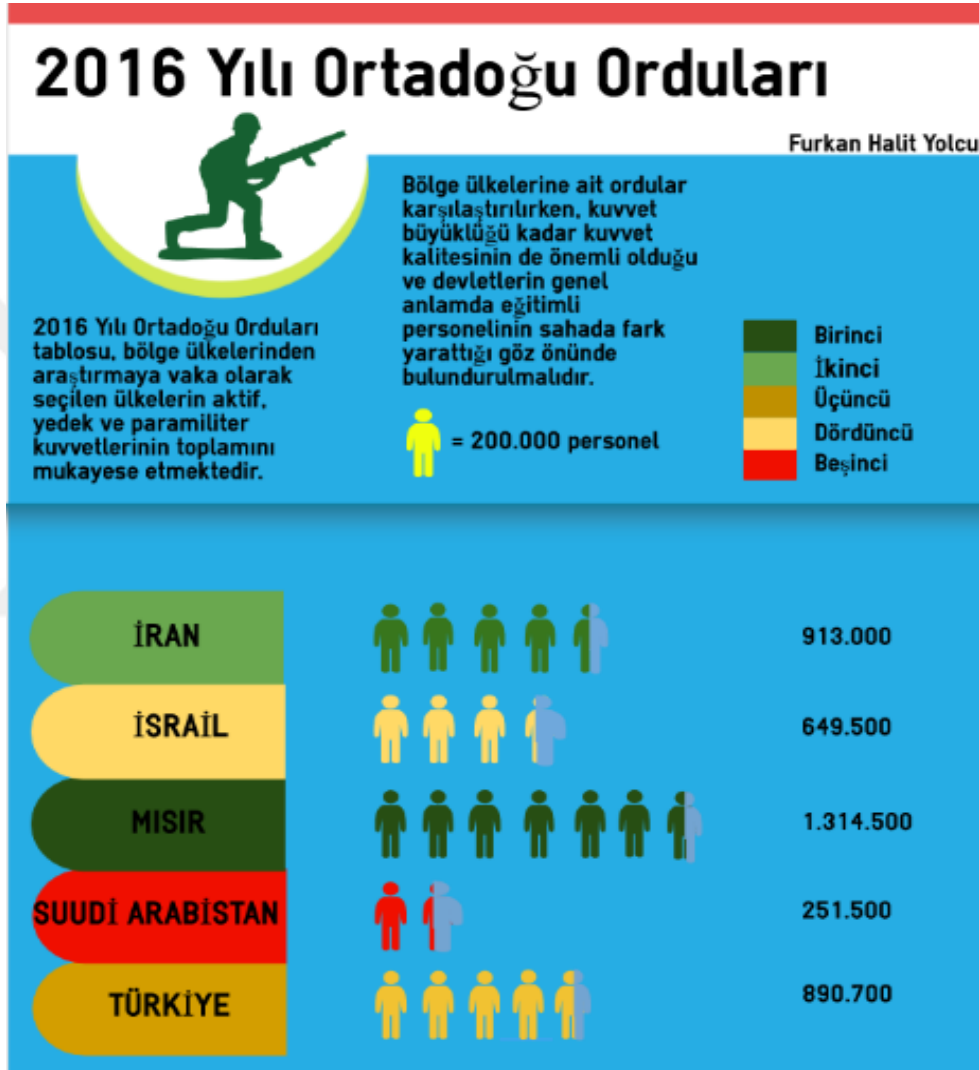
3.2.1 2003-2016 Dönemi Ortadoğu Orduları

Ortadoğu ordularının ölçek olarak küçülme eğilimi, 2003 Irak işgali ve 2011 Arap Baharı ile bölgede artan çatışma yoğunluğu ve devletlerarası düşmanca hamleler sebebiyle bu dönemde oldukça azalmıştır. Bu dönemde Ortadoğu ülkeleri genel anlamda büyüklüklerini muhafaza ederken sadece Türkiye, kademeli olarak ordusunu daraltmaya devam etmiştir. 1991 yılında 1.200.000 (aktif+yedek+paramiliter) kişilik bölge ölçeğinde oldukça büyük bir orduya sahip olan Türkiye, 2016 yılında gelindiğinde bu sayıyı 740.000 (aktif+yedek) civarlarına çekmiştir.¹⁵³ Ortadoğu’da araştırmanın odaklandığı bu 5 ülkenin 2004 sonrasında önemli güvenlik krizlerine girmeleri (İsrail-Filistin-Hizbullah, İsrail-İran, Suudi Arabistan-İran, Türkiye-PKK, Mısır-DAEŞ) ve ABD’nin bölgede daha pasif bir angajman yöntemi izlemesi bu ülkeleri bu tarz bir politikaya itmiştir. Bölge ülkelerinin yaşadıkları krizleri de içeren bir konjonktürde, bölge ordularının büyüklükleri ile düşmanlık kalıpları, büyük güçlerin bölgede pasifleşen dış politikası ve güvenlik krizlerinin ile anlamlı pozitif bir korelasyon içinde olduğu tespit edilmiştir. 1991-2016 yılları arasında yapılan süreç takibi sonucunda, bölge ordularına dair nitel veriler detaylı

¹⁵³ Bu düşüşte rol oynayan temel sebeplerden birisi olan Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlıklarının, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden ayrılıp İç İşleri Bakanlığı bünyesine alınmasının etkisi göz ardı edilmemiştir. Aktif ve yedek askerî personelin toplamı olan rakam verilirken Jandarma ve Sahil Güvenlik bu rakama dahil edilmemiştir.

olarak analiz edilirken bu araştırma mukayeseli bir zemin oluşturan aktif-yedek-paramiliter güçler parametreleri üzerinden yapılmıştır.

Tablo 3-4
2016 Yılı Ortadoğu Ülkelerine Ait Ordular

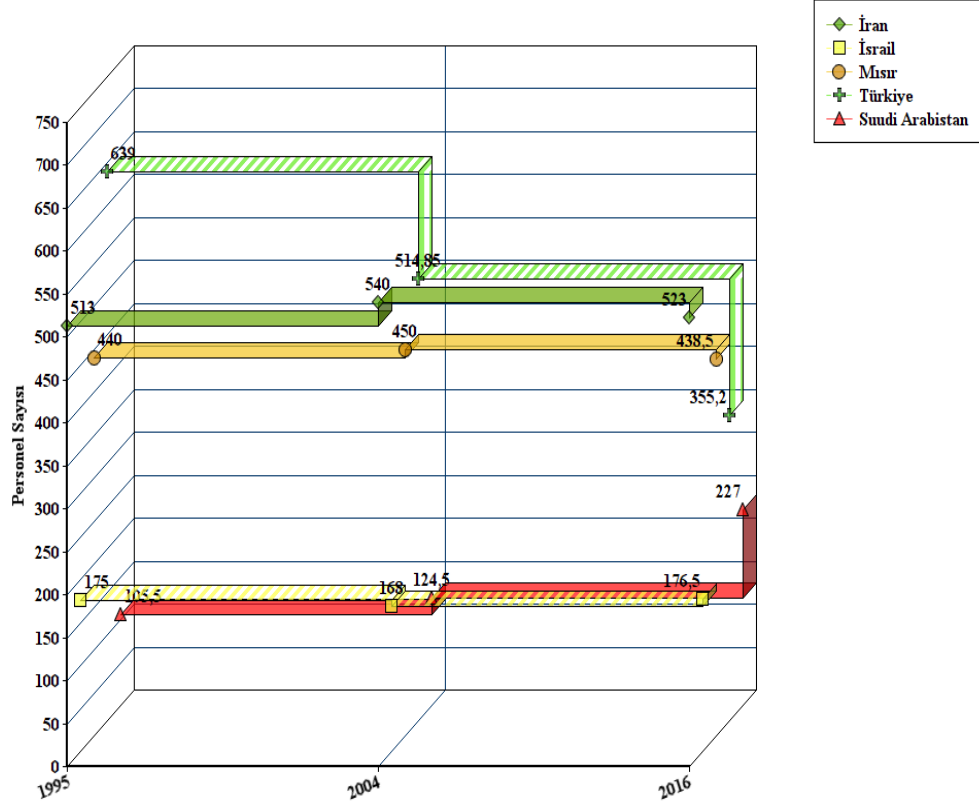

Bu parametreler üzerinden yapılan bir karşılaştırma, Ortadoğu askerî ve güç dengesi için bir bağlam sunuyor olsa da ülkelerin güvenlik algılarına dair kapsamlı bir veri

oluşturmaktadır.¹⁵⁴ Bu analizin daha derin bir yapıya kavuşturulması için bu ülkelerin ordularındaki aktif personel sayısı en temel parametreyi oluşturmaktadır.

Tablo 3-5
1991-2016 Yılları Ortadoğu Aktif Personel Eğilimleri

1991-2016 Yılları Ortadoğu Orduları Aktif Personel Eğilimleri

Ortadoğu ordularının en büyük beşi için yapılan bu analizde, 1991 yılında Türkiye'nin, Ortadoğu'nun en büyük aktif kuvvetlerine sahip olduğu görülmektedir. İsrail, İran ve Mısır'ın 1991-2016 yılları arasında geçen yarım asırlık dönemde aktif personel sayılarına dair büyük bir değişiklik gözlemlenmemiştir. Ancak Türkiye açısından bakıldığında aktif personel sayısında %50'ye yakın bir düşüş olduğu gözlemlenebilir. Bu durumda elbette 2014 yılında Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının, İçişleri

¹⁵⁴ Körfez güçlerine dair bir aktif personel karşılaştırması için bkz. Anthony H. Cordesman ve Khalid R. Al-Rodhan, **Gulf Military Forces in an Era of Asymmetric Wars**, CSIS, Cilt I, 2009, s. 28.

Bakanlığı'na bağlanmasının etkisi söz konusudur. Ancak paramiliter kategoriye geçen bu kuvvetler bu azalmanın %33'e yakınına kapsamaktadır. TSK aktif personel sayısındaki azalmanın en temel sebebi 1995 yılında 528.000 kişilik yükümlü askerî personel kadrosunun 2016 yılında 326.000'e düşürülmesidir.¹⁵⁵ Buradan hareketle Türk Silahlı kuvvetleri ve Türkiye'nin ordusu ve aktif personel sayısını, daha profesyonel bir orduya sahip olmak adına eğitilmiş askerlerin çoğunlukta olduğu bir modele dönüştürmeye çalıştığı gözlemlenmiştir. 1990'ların ortalarından beri oldukça iyi eğitilmiş aktif kuvvetlere sahip İsrail, ordusunu diğer ülkelere göre oldukça küçük tutmuştur. Devrim Muhafızları Ordusu'nu (Pesderan) profesyonel ordu olarak konumlandıran İran'ın sahip olduğu ölçek de analize dahil edildiğinde bölge ülkelerinin ordulara yönelik eğitimi ve kabiliyeti önceleyen bir yapıyı tercih ettikleri görülmektedir. Bu konuda ulusal orduya devrim muhafızlarına göre daha az kaynak sağlayan İran bir istisnadır. Nitekim İran, sayıca ulusal ordunun yarısında az olan Devrim muhafızlarına (Pesderan) 2010-11 dönemi için 5.8 milyar dolar bütçe ayırırken 350.000 kişilik İran ordusuna (Artes) 4.8 milyar dolar bütçe ayırmıştır.¹⁵⁶

2016 itibarıyla İran en fazla aktif kuvvete sahip Ortadoğu ülkesiyken, Mısır, Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail de sırasıyla onun ardında yer almıştır. Genel anlamda ise aktif askerî personelinin yarısının eğitilmiş asker olduğu Türkiye'nin bölgenin en kabiliyetli ordusuna sahip olduğu söylenebilir. Bu durum Arap Baharı sonrasında Suriye ve Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen operasyonlarla da bir kez daha ortaya çıkmıştır. İsrail, ordusunun ölçeği sebebiyle dezavantajlı olsa da oldukça eğitilmiş bir orduya ve uzun süren zorunlu askerlik dikkate alındığında Türkiye'den sonra en kabiliyetli kara kuvvetlerine sahiptir. Ordu ve aktif personel sayılarıyla ön plana çıkan Mısır ordusu ise bu iki ülkenin ardından bölgede dikkate alınması gereken ilk üç orduya dahil olmuştur. Ordu ölçeği ve aktif personel sayısı ile üst sıralarda olan İran, ulusal ordunun Devrim Muhafızları karşısında giderek zayıflatılan rolü sebebiyle bu üç ülkenin ardında kalmıştır. İran'ın Suriye'de

¹⁵⁵ 199 yılına dair veri için bkz. IISS, **The Military Balance**, Middle East and North Africa, Cilt 96, s. 71; 2016 yılına dair veri ise TSK web sitesi "<http://www.tsk.tr>"de yapılan 01.04.2016 tarihli açıklamadan edinilmiştir. Ancak TSK/Basın Yayın Faaliyetleri/TSK'dan Haberler sekmesi 2 senelik arşive sahip olduğundan güncel olarak sayfaya okuyucuların ulaşması mümkün değildi. Gazete haberleri bkz. [<https://www.takvim.com.tr/guncel/2016/02/08/iste-turkiyenin-asker-sayisi-tsk-acikladi>].

¹⁵⁶ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2013, Cilt 113, s. 360.

muhalliflere karşı gösterdiği mücadelede ulusal orduyu kullanmayışı bu durumun önemli göstergelerinden birisidir. Suudi Arabistan ise bölgesel düzeyin altında kalan aktif personel sayısı ve eğitimli asker ile ulusal ordu ile güvenlik üretme potansiyeli düşük olan bir konuma sahip olduğu gözlemlenmiştir.

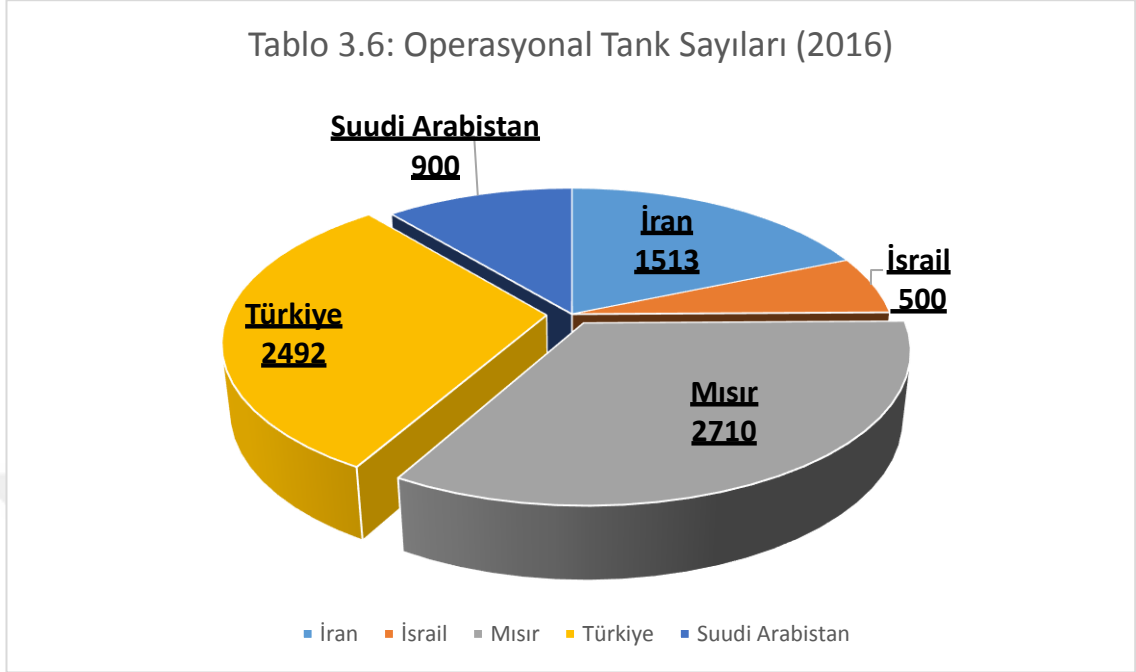
3.2.2 2003-2016 Dönemi Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanteri

2003-2016 dönemi bölgesel askerî dengenin *Kara kuvvetleri* bağlamında gelişimi incelendiğinde, en büyük değişimlerin Mısır ve Türkiye kara kuvvetleri envanterinde olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede sahip olunan en modern tank platformlarından birisi olan ABD menşeli *MIAI* tanklarının bölgedeki yoğunluğu artarken, Türkiye ve İran'ın bölgeye Avrupa ve Rus menşeli tankları taşıdığı ve bu konudaki çeşitliliği sağladığı tespit edilmiştir. 2005 yılında İsrail 3657 AMT'ye ve Türkiye 4200 AMT'ye sahipken bu rakamlar 2016 yılına gelindiğinde oldukça azalmıştır.¹⁵⁷ Mısır, İran ve Suudi Arabistan ise ana muharebe tank yelpazelerini genişletmeye devam etmiştir. 2005-2016 arasında Mısır, 600'e yakın *MIAI* tankını envanterine alırken, Türkiye 325 Leopard 2A4 tankını tedarik ederek dördüncü jenerasyon tanklara ilk defa sahip olmuştur. Bu konuda bölge ülkelerinin tam tersine bir politika izleyen İsrail ise 2005 yılında 3657 olan tank envanterini 500 adet yerli *Merkava* tankına indirirken, ZPT sayısını da 10.000'in üzerindeki rakamlardan 2016 yılının sonunda 1200'e kadar düşürmüştür.¹⁵⁸ Türkiye de buna benzer bir politika ile oldukça eski olan ABD menşeli *M-48* tanklarından 1300 tanesini envanter dışına çıkarmıştır. Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde büyük kapasite sahibi olan Türkiye ve İsrail'in tank envanterlerinde gittiği daralmadan sonra 2016 yılında operasyonel tank sayıları ise Tablo 3.6'daki gibi şekillenmiştir.

¹⁵⁷ 2005 rakamları, IISS, **The Military Balance**, 2005, MENA, s. 193; Europe, s. 99.

¹⁵⁸ İsrail'e ait ZPT sayısı için bkz. IISS, **The Military Balance**, 2016, MENA, s. 334.

Tablo 3-6
Operasyonel Tank Sayıları (2016)

2003-2016 dönemi kara kuvvetleri envanterleri incelendiğinde ölçek bazında en büyük envantere bir önceki dönemde olduğu gibi Mısır'ın sahip olduğu görülür. 2016 yılı itibariyle sahip olduğu 1360 *MIA1* AMT'si ile Ortadoğu'nun en dayanıklı ve kabiliyetli tank envanterine sahip olan Mısır, 1000'den fazla *M-60A1/3* tankları ile yüksek bir kuvvet kalitesine sahiptir. Mısır'ın 2003-2016 döneminde ABD menşeli tanklar tedarik ederken Sovyet/Rus menşeli tankların hepsini depoya almış olması bu devletin bölgesel güvenlik kompleksindeki rolünü ve bağımlı olduğu dış gücü ortaya koymasından önemlidir. 2016 yılında sahip olduğu 4720 ZPT'nin 1000'den fazlasının yerli olarak üretilmiş araçlar olması Mısır adına envantere bir nebze de olsa yerliliğin korunabildiği anlamına gelebilir. Dünyada en fazla operasyonel tank sayısına sahip 10 ülkeden olan Mısır (6. sırada) kadar geniş ve etkin bir tank envanterine sahip olan Türkiye (9. sırada) ise bu dönemde zırhlı araç envanterini modernize etmeye ve kapasite inşasına yönelmiştir. Sahip olduğu 4492 AMT'nin eski jenerasyonlarının büyük bir kısmını (2000 adet) depoya alan Türkiye tank envanterinin bel kemiğini Almanya'dan tedarik edilen 344 *Leopard 2A4* ve İsrail tarafından modernizasyonu yapılan 170 adet *M-60T Sabra* tankları oluşturmaktadır. Türkiye, sahip olduğu 397 *Leopard IA1/3* tankını sadece NATO dışında ülkelerden gelen saldırılara karşı kullanabildiği için bu tankların güncel anlamda Türkiye için kuvvet çarpanı olma olasılığı çok düşüktür. 4000'den fazla ZPT'ye sahip Türk Silahlı

Kuvvetleri, Türkiye’de yüzde 70’den fazla yerlilik payı ile üretilen 300’den fazla *Kirpi* (mayına ve pusuya dayanıklı) ve 1000’e yakın *Akrep* ve *Cobra* araçları ile bu bağlamda iyi bir yerlilik oranına sahiptir.

Mısır ve Türkiye’den sonra Ortadoğu’da en kapsamlı tank envanterine sahip olan ülkeler ise sırasıyla İran, Suudi Arabistan ve İsrail’dir. Yaklaşık olarak 1000 adet modern operasyonel tanka sahip olan İran’ın tank envanteri Rus menşeli tanklardan oluşurken bu tanklar, atış kontrol-görüş ve koruma sistemleri açısından diğer ülkelere göre dezavantajlara sahiptir.¹⁵⁹ İsrail’in tank envanterinin tamamen yerli tanklardan oluşması bu ülkenin savaş durumunda tanklara kendi bakım ve onarım yapma kabiliyetine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak 2007-2011 dönemi için uygulanan “Keşet Planı” çerçevesinde İsrail zırhlı araç envanterini büyük ölçüde daraltmıştır.¹⁶⁰ Bu anlamda İsrail’in yerlilik ile oluşturduğu avantaj ölçek ve kapsam sorunları sebebiyle anlamını yitirmektedir.

2003-2016 dönemi Ortadoğu orduları, genel anlamda hava muharebe kabiliyetlerini geliştirerek, bunu bölgede yoğun bir hale gelen anti-terör operasyonlarında kullanmayı amaçlamışlardır. Ortadoğu askerî dengesi, *hava kuvvetleri* bağlamında incelendiğinde 1991-2003 dönemiyle aynı şekilde İsrail, Mısır ve Türkiye’nin bu konuda bölgeyi domine ettiği gözlemlenmiştir. 2003-2016 dönemine gelindiğinde Ortadoğu’nun en kapsamlı ve kabiliyetli hava kuvveti, 151 avcı (58 *F-15A/B/C/D* ve 93 *F-16A/B*) ve 250 ABU [avcı-bombardıman uçağı] (127 *F-16C/D*)¹⁶¹ ile İsrail’e aittir. Oldukça modern bir hava kuvvetleri filosuna sahip olan İsrail, hem hava muharebesi hem de bombardıman anlamında bölgedeki en kabiliyetli filo sahiptir. İsrail’in ELINT (elektronik istihbarat), EHU (elektronik harp uçağı), ECM (elektronik karşı önleme) ve HEU (hava erken uyarı) kapasitesine hep birlikte sahip oluşu ve bu uçakların da diğer bölge ülkelerine göre modern oluşu İsrail için önemli bir kuvvet çarpanı oluşturmaktadır. İsrail’in ardından 62 avcı uçağı (26 *F-16A* ve 30 *J-7*) ve 328 ABU (139 *F-16C*, 37 *F-16D* ve 50 *MiG-21*) ile

¹⁵⁹ Cordesman, *The Middle East*, s. 255.

¹⁶⁰ IISS, *The Military Balance*, MENA, 2017, Cilt 117, s. 216.

¹⁶¹ Bu ve bundan sonra gelen parantezlerde uçak filolarından en modern ve kabiliyetli olanlar detaylandırılmıştır. Bu nedenle toplam rakam ile parantez içerisindeki rakamın uyuşması beklenmemelidir.

bölgenin en büyük uçak filosuna sahip olan Mısır bu alanda oldukça avantajlı bir konumdadır. ELINT, ECM (helikopter ile), EH (*C-130H Hercules*) ve HEU (7 adet *E-2C AWACS*) kapasitesine sahip olan Mısır hava kuvvetleri, taktik keşif ve gözlem kapasitesi yüksek olan ve elektronik harp kapasitesi bölge ülkelerine nazaran daha iyi olan bir yapıya sahiptir. Mısır ve İsrail'den sonra en kapsamlı hava kuvvetlerine sahip olan Türkiye ise 53 avcı uçak (eski F-5 varyantları) ve 280 ABU (203 *F-16C* ve 57 *F-16D*) ile bölgenin en büyük üçüncü hava kuvvetlerine sahiptir.¹⁶² Ancak burada Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı ile ortaya koymuş olduğu hava kuvvetleri kabiliyetinin altını çizmek gerekir. %95'in üzerinde bir isabet oranı ve 72 uçakla aynı anda bir hava operasyonu gerçekleştirilmiş olması Türk Hava Kuvvetlerinin ne derece kabiliyetli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

¹⁶² IISS, **The Military Balance**, Europe, 2017, Cilt 117, s. 168.

Tablo 3-7
2016 Yılı Ortadoğu Orduları Konvansiyonel Silah Envanteri

2016 Yılı Ortadoğu Konvansiyonel Silah Envanterleri					
İran			İsrail		
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü	Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü
Tank 1440	ABU 303	F/K/Des. 5/2/-	Tank 1960*	ABU 351	F/Korvet/D -/3/-
ZPT 585	HEU -	Bot 74 (50)*	ZPT 1200	HEU 4	Bot 50
ZSA 480	EHU -	Denizaltı 2	ZSA 400	EHU 10	Denizaltı 5
Mısır			Türkiye		
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü	Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü
Tank 4110*	ABU 390	F/K/Des. 8/2/1	Tank 4492*	ABU 333	F/K/Des. 18/6/-
ZPT 4720	HEU 7	Bot 58	ZPT 4013	HEU 4	Bot 47
ZSA 802	EHU 2	Denizaltı 4	ZSA 280+	EHU 2	Denizaltı 13
Suudi Arabistan					
Zırhlı Araç	Muharip Uçak	Deniz Gücü			
Tank 900	ABU 284	F/K/Des. 4/4/3			
ZPT 1573	HEU 7	Bot 26			
ZSA 1065	EHU 2	Denizaltı -			

, 2003-2016 döneminde edinilen EHU ve HEU kapasitesi İsrail ve Mısır'a göre daha dar olsa da, Türk Hava Kuvvetleri pilotaj kapasitesi ve kuvvet kalitesi ile bölgenin en kabiliyetli hava kuvvetlerinden birisi olarak görülmektedir.

İsrail, Mısır ve Türkiye'nin ardından bölgenin diğer önemli iki hava kuvvetleri ise Suudi Arabistan ve İran'a aittir. İran çoğunluğu üçüncü jenerasyon uçaklardan oluşan 184 avcı uçağı (43 *F-14*, 36 *MiG 29A/U*), 80 ABU (64 *F-4E*) ve 39 taarruz uçağı (çoğunluğu *Su-24/25*) ile ölçek olarak büyük olsa da yıpranmış bir hava kuvvetlerine sahiptir. 2005

yılında *Su-24* ve *MiG-29* uçaklarını toplamda 1.5 milyar dolarlık bir modernizasyona sokan İran, bu anlamdaki açığını Rusya'ya bu konuda olan bağımlılığı sebebiyle giderememiştir.¹⁶³ Rusya-İran siyasi ilişkilerinin ve çıkar çatışmalarının tekeline giren bu tedarik süreçleri, İran'ın uçak filosunu yenileyememesinin en temel sebebidir. İran'a göre oldukça modern ve geniş bir uçak envanteri olan Suudi Arabistan ise 81 avcı uçak (56 *F-15C*, 25 *F-15D*), 134 ABU (70 *F-15S*, 64 *Typhoon*) ve 69 taarruz uçağı (Tornado IDS) ile bölgenin en modern uçak filolarından birine sahiptir. HEU (5 *E-3A Sentry*, 2 *Saab 2000 Erieye*) ve ELINT (2 *RE-3A/B*) uçakları ise oldukça modern olan (2008 yılı tedarik) Suudi Arabistan ECM kapasitesi olmamasına rağmen bölgenin en yüksek taktik keşif ve gözlem kapasitesine sahip ülkelerinden birisidir.¹⁶⁴

Bölge ülkelerinin helikopter envanterlerine bakıldığında ise ortalama olarak aynı sayıda taarruz helikopterine (İsrail-44, Mısır-45, İran-50, Suudi Arabistan-35, Türkiye-49) sahip olduğu görülmüştür. Ortadoğu'nun en büyük ordularının nakliye kapasiteleri incelendiğinde ise Türkiye'nin (221 helikopter, 89 uçak) en fazla kapasiteye ve İran'ın (173 helikopter, 117 uçak) da oldukça yüksek bir kapasiteye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye ve İran'a savaş çıkması durumunda sınırlarını en rahat koruyabilecek ülkeler olma potansiyelini sağlamaktadır. Elbette bu potansiyel sadece nakliye kapasitesi ile oluşmamaktadır. Ancak burada belirtmek istenen askerî unsur ve personel nakliyesinde bağımsız olarak bu iki ülkenin diğerlerine göre daha avantajlı konumda olduğudur. Bu iki ülkeden sonra ise Mısır (77 uçak ve 96 helikopter), İsrail (81 helikopter ve 62 uçak) ve Suudi Arabistan (58 helikopter ve 51 uçak) yer almaktadır.¹⁶⁵ Bu kapsamda İsrail ve Suudi Arabistan sahip oldukları daha küçük ölçekli ordularla nakliye açısından daha avantajlı bir konumdayken, Suudi Arabistan sahip olduğu uzun kara sınırları sebebiyle dezavantajlı bir konuma düşmektedir. Askerî personelin nakliyesi düşünüldüğünde bahriye gücü de doğrudan devreye giren bir kuvvet türüdür.

2003-2016 *Ortadoğu donanmaları* incelendiğinde ateş gücü en yüksek ve en kabiliyetli donanmanın Türk Deniz Kuvvetleri'ne ait olduğu açıkça anlaşılabilir. Sahip

¹⁶³ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2007 s. 250.

¹⁶⁴ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2007, Cilt 108, s. 271.

¹⁶⁵ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2017, Cilt 117, ss. 368-401.

olduğu 13 operasyonel deniz altı ile dünyanın en büyük yedinci denizaltı filosuna sahip Türkiye, 2010'dan itibaren yürüttüğü projeler ile gelecekte bu alanda daha da güçlenme potansiyeline sahiptir.¹⁶⁶ 2000'li yıllarda Almanya'dan tedarik edilen Type 209/1400 taarruz denizaltılarından oluşan *Gür* sınıfı ile oldukça modern 4 denizaltıya sahip filo oluşturulmuştur.¹⁶⁷ Kalan 9 denizaltının tamamı 2000'den önce tedarik edilmiş olsa da Türkiye bu anlamda bölgedeki en güçlü filoya sahiptir. Türkiye'nin *Reis* sınıfı denizaltılarının ilkinin inşasına 2015 yılında %80 ofset (yerlilik) şartıyla başlanmıştır. Bu sınıfa dahil edilecek 6 denizaltı ile birlikte *Preveze* sınıfı denizaltılarının emekliye ayrılması muhtemel bir gelişmedir. Türkiye'nin denizlerdeki üstünlüğü yine anti-gemi, kara-hava füze ve hangara sahip 18 adet fırkateynden oluşan *Gabya-Barbaros-Yavuz* sınıfı filolardır. Türkiye sahip olduğu 6 korvetle de denizlerde manevra derinliğine sahipken, 4 adet tank çıkarma gemisi ile 46 tank ve 1980 asker ile çıkarma yapma kapasitesi ile oldukça avantajlı bir konumdadır. Türkiye'den sonra Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinin deniz gücü potansiyeli en yüksek ülkesi ise *Romeo* sınıfı 4 taarruz denizaltısı, Fransız menşei 1 Destroyer, 8 fırkateyn ve 2 korvet ile geniş bir harekât yelpazesine sahip Mısır donanmasıdır.¹⁶⁸ Mısır donanmasındaki Fransız etkisi, 2016 yılında iki adet tedarik edilen *Mistral* sınıfı amfibi savaş gemileri (1.1 milyar dolar), 3'ü Mısır'da üretilecek olan 4 adet *Gowind* sınıfı korvet (1.4 milyar dolar)¹⁶⁹ ve 1 adet *FREMM* çok amaçlı fırkateyni ile gelecekte de devam edecektir.

Mısır ve Türkiye donanmaları ile karşılaştırıldığında hem ölçek hem de kabiliyet bazında arka planda kalan İsrail, İran ve Suudi Arabistan, donanmaları ile birbirlerine karşı çeşitli konularda üstünlük sağlamalarına rağmen genel anlamda aynı kategori içerisine dâhil edilebilir. İran'ın Basra Körfezi'nde hızlı harekât ve manevra kabiliyeti üzerinden yapılandırılan donanma envanterinde 100'den fazla hızlı bot, gambot ve hücum bottan oluşan deniz kuvvetleri sahip olduğu 1000'den fazla modern mayın yer almaktadır. İran donanmasında son yıllarda büyük bir mini denizaltı filosu oluşmuştur. 2016 itibariyle 17

¹⁶⁶ IISS, **The Military Balance**, Chapter Two, 2012, Cilt 112, s. 36.

¹⁶⁷ IISS, **The Military Balance**, Europe, 2016, Cilt 116, s. 148-9.

¹⁶⁸ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2017, Cilt 117, s. 373.

¹⁶⁹ Tedarik verileri ve anlaşma tutarları için bkz. IISS, **The Military Balance**, MENA, 2016, Cilt 116, s. 361.

adet operasyonel mini denizaltına sahip olan İran, bu konulardaki aksi iddialara ve şüphelere rağmen, denizaltılarının çelik plakalardan sonar sistemlerine kadar her parçasının İran’da üretildiğini iddia etmektedir.¹⁷⁰ İran’ın bu cüce denizaltılar ve hızlı ve küçük botlarla gerilla savaşına benzer bir deniz savaşı izleme taktiği olduğu sonucuna ulaşılabilir.¹⁷¹

İran çatışma durumunda, birçok bölgeye aynı anda saldırabileceği, önemli pozisyonlara veya gemilere aynı anda saldırı düzenleyebileceği küçük ama etkili bir donanma inşa etmek istemektedir. İran’ın Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde en derin düşmanlığa sahip olduğu İsrail’in ise Almanya’dan büyük finansman desteği ile alınan *Dolphin*¹⁷² sınıfı denizaltılar ve *Eliat* sınıfı fırkateynlerden oluşan küçük ama oldukça modern teknolojilerle donatılmış bir deniz gücü bulunmaktadır. Yine modernlik ve donanım anlamında oldukça iyi durumda olan Suudi Arabistan donanması, envanterinde 3 Destroyer (Fransız *La Fayette*) ve 4 *Medine* sınıfı fırkateyn (*FR-2000*) bulundurmaktadır. Mısır deniz kuvvetlerine benzer bir şekilde Suudi Kraliyet donanmasının da büyük ölçüde Fransız etkisi altında olduğu gözlemlenmiştir. Genel anlamda yapılan incelemede ise Ortadoğu deniz kuvvetlerinin 1991-2003 döneminde olduğunun aksine 2003-2016 döneminde Fransa-Almanya-İtalya başta olmak üzere Avrupa’nın etkisi altına girdiği görülmektedir.

Araştırmada incelenen ülkelerin füze envanterleri incelendiğinde, 2016 yılında balistik füze menzili en uzun ülkeler sırasıyla İsrail (*Jericho-III 3500+*),¹⁷³ İran (*Siccil, Kıyam, Kadr-1, Şahab-3A/4 2500+*),¹⁷⁴ Suudi Arabistan¹⁷⁵ (*DF-3 2500 km*), Mısır 450 (*Scud-C*)

¹⁷⁰ Navy Recognition, “Iranian Navy Receives 3 New Ghadir-Class Midget Submarines”, 27 Kasım 2011, [www.navyrecognition.com/index.php/news/defense-news/year-2011-news/november-2011-navy-naval-air-force-news], Tarih: 20.05.2018.

¹⁷¹ IISS, **The Military Balance**, MENA, 2013, Cilt 113, s. 361.

¹⁷² Bu denizaltıların alımında, ilk üç denizaltının tedarikinde Almanya önemli bir finansman desteği sunarken sonraki 2 denizaltı siparişinin ise 3’te 1’ini ödemeyi taahhüt etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. IISS, **The Military Balance**, MENA, 2005, Cilt 105.

¹⁷³ NTI, “Countries, Israel, Missile”, [http://www.nti.org/learn/countries/israel/delivery-systems/], Tarih: 20 Mayıs 2018.

¹⁷⁴ Cordesman, 2004, s. 283.

¹⁷⁵ NTI, “Countries, Saudi Arabia”, [http://www.nti.org/learn/countries/saudi-arabia/delivery-systems/], Tarih: 20.05.2018.

ve Türkiye'dir (*J-600T Yıldırım II [Khan]* 300 km). Balistik füze envanteri en fazla derinliğe ve en büyük ölçeğe sahip Ortadoğu ülkesi ise İran'dır. Bunun en temel sebebi ise İran'ın diğer kuvvet çarpanlarında da olduğu gibi caydırıcılık üzerinden bir güç tasavvuruna sahip olmasıdır. Ortadoğu'da caydırıcılık esasından gelişen hava savunma sistemleri de 2003-2016 döneminde giderek yaygınlaşmıştır. 2016 yılı itibariyle uzun menzilli hava savunma sistemlerine sahip olan ülkeler İran (*S-300PMU2*), İsrail (*MIM-104C Patriot PAC2*) ve Suudi Arabistan'dır. (*MIM-104D/F Patriot PAC-2/PAC-3*). Mısır 2016 yılı itibariyle *S-300VM* siparişini vermiş ve teslimat tarihini beklemeye başlamıştı ancak Türkiye'nin 2016 yılının sonuna gelindiğinde hala modern bir uzun menzilli hava savunma sistemi yoktu. Türkiye'nin envanterinde 1950'li yıllarda Sovyet akınlarına karşılık üretilen 13.000 kg'lık mobilizasyon kabiliyeti düşük bir yüksek irtifa hava savunma füzesi olan *MIM-14 Nike Hercules* füzelerinden bulunmaktadır. Türkiye halen bu füzeyi kullanan birkaç ülkeden birisidir. Ancak Türkiye uzun menzilli hava savunma sistemi için Çin ile yaptığı anlaşmanın olumsuz sonuçlanmasını takip eden süreçte, *Patriot* ve *S-400* tedariki için ABD ve Rusya ile görüşmeler yapmış ve Rusya ile 2.5 milyar dolar değerinde dört batarya füze alımında karar kılmıştır.

1991-2016 yılları arasında geçen çeyrek asırlık dönemde yapılan ordu ve kuvvet envanterleri analizleri sonucunda Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksinde bu anlamda en avantajlı ülkenin Türkiye olduğu tespit edilmiştir. Bölge ülkelerine göre oldukça büyük bir kara ordusuna, zırhlı araç envanterine ve deniz gücüne sahip olan TSK'nın harekât kabiliyetinin diğer bölge ülkelerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin ofansif anlamda gücünün diğer ülkelere göre yüksek olduğu tespitine ek olarak hava ve kıyı savunma gibi bazı konularda Türkiye'nin çok önemli zaafı olduğu da tespit edilmiştir. Yapılan ordu ve envanter analizine kuvvet kalitesi çarpanı da eklendikten sonra, ölçek bazında oldukça dezavantajlı olmasına rağmen askerî personel eğitimi, teçhizat modernliği ve hava kuvvetlerindeki üstünlükle öne çıkan İsrail'in bölgenin en kuvvetli ikinci ordu ve envanter bileşimine sahip olduğu görülmektedir. 2016 itibariyle Ortadoğu'nun en büyük kara ordusuna sahip olan Mısır'ın ise, sahip olduğu modern kara ve hava kuvvetleri ile Türkiye ve İsrail'den sonra harekât kabiliyeti ve dayanıklılığı en yüksek üçüncü orduya sahip olduğu saptanmıştır. Büyük bir orduya sahip olmasına rağmen envanter bazında oldukça büyük sıkıntılar yaşayan İran ve modern bir donanma, hava kuvvetleri ve tank filosuna sahip olmasına rağmen eğitimli askerî personel

sıkıntısı çeken ve oldukça küçük bir orduya sahip olan Suudi Arabistan ise bu 3 ülkenin gerisinde kalmıştır. İsrail ve İran'ın 2003-2016 döneminin özellikle ikinci yarısında savaşın yeni bir boyutu haline gelen siber güvenlik alanında yaptığı atılımlar da araştırma bağlamında incelenirken, bu gelişmeler bir kuvvet çarpanı olarak ele alınmamıştır. Bölge ülkeleri arasında yapılan bu sıralama, Ortadoğu güç dengesinin 1991-2003 ve 2003-2016 dönemlerinde hangi yönde nasıl değiştiğine ışık tutarken, bölge adına yapılan tahminlerde ve analizlerde önemli bölge ülkelerini kapsayan bir renk paleti sunmaya çalışmıştır. Burada kurulacak koalisyonların ve senaryoların Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksini şekillendireceği argümanı da ordu ve envanter analizine eklenerek tutarlı bir sonuç ortaya çıkarılmalıdır.

BÖLÜM 4: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU SAVUNMA HARCAMALARI VE GÜVENLİK POSTÜRLERİ (1991-2016)

4.1 Giriş

Savunma harcamaları, temel anlamda konvansiyonel silah envanterlerini şekillendiren ve bölgesel güvenlik kompleksindeki düşmanlık kalıplarının pratik yansıması olarak ölçülebilen bir olgudur. Bölge ülkelerinin savunma harcamalarının kapsamlı bir analizi, Ortadoğu’da hangi ülkelerin kendini daha güvensiz hissettiğini ortaya koyması açısından oldukça değerlidir. Ortadoğu güvenlik kompleksine dair yapılan bu araştırmada kullanılan istatistiki verilere savunma harcamalarının eklenmesi de oldukça önemlidir. Savunma harcamaları incelenirken, gücün somut ve soyut boyutlarını aynı anda araştırmaya dâhil etmek adına, ülkelerin savunma harcamalarını nasıl paylaştırdıkları da incelenmelidir. Örneğin, bir ülkenin savunma harcamasının ne kadar büyük bir payının orduya ayrıldığı bu ülkenin güvenlik algısı hakkında önemli bilgiler sunabilir. Savunma harcamalarının nominal gayri safi yurtiçi hasılaya oranı da bölge ülkelerinin kendileri korumak adına ne kadar inisiyatif kullandıklarını ortaya çıkaran önemli bir istatistiki veridir. Bunlara ek ve son olarak, bölge devletlerinin 1991-2016 arası yıllık nominal askerî ithalatları da incelenecektir. Bu verinin, Ortadoğu askerî dengesi ve bölgesel güvenlik kompleksine dair sunduğu tablo ise bölgede değişen savunma eğilimleri ve güvenlik tedarik tercihleriyle doğrudan ilişkilidir.

Bu bağlamda, araştırmanın bu bölümünde beş ülkenin 1991-2003 ve 2003-2016 dönemlerinde gerçekleştirdikleri savunma harcamaları, bu harcamaların GSYH’ye oranı ve cari silah ithalatına dair veriler farklı kaynaklardan toplanarak mukayese edilecektir. Bu mukayeseden elde edinilen bilgiler ışığında devletlerin *savunma önceliklendirmesi*¹⁷⁶

¹⁷⁶ Savunma Önceliklendirmesi: Bir ülkenin kendi sınırları içerisinde ve dışındaki çıkarlarını savunmayı yürütülen devlet politikaları içerisinde ne kadar öncelikli konumlandığını analiz etmeye yarayan bir kavramdır. Bir devletin savunma harcaması ve bu harcamanın GSYH’deki payı genelde bu konuya yeterli düzeyde ışık tutar.

ve *güvenlik postürlerine*¹⁷⁷ (duruş) dair bilgiler ortaya çıkarılacaktır. Savunma öncelmesi kavramıyla devletlerin savunma harcamalarının ve güvenlik algılarının pratik değeri hesaplanırken bu yöntem ile ülke sermayesinin ne kadarının güvenliğe harcandığı da ortaya koyulmaktadır. Bu anlamda bu veri ile incelenen devletlerin hangisinin bölgesel güvenlik kompleksinde statükocu olduğu ve hangilerinin güncel veya geçmiş dengelerden rahatsız olduğu gözlemlenebilmektedir. Güvenlik postürü kavramı ise Ortadoğu'da araştırmaya dahil olan devletlerin hangilerinin bölgesel ve yakın coğrafyada yaşanan güvenlik krizlerine daha çok odaklandığına ışık tutacaktır. Bu kavram sayesinde bölgesel güvenlik kompleksinde hangi devletlerin daha katı düşmanlıklara sahip olduğu anlaşılırken aynı zamanda bölgedeki güvenlik krizinin de pratik yansımaları gözlemlenecektir.

¹⁷⁷ Güvenlik Postürü: Herhangi bir devletin kendi sınırlarını ve sınırları dışındaki çıkarlarını korumak üzere kullanabileceği kaynakları ve kapasiteyi içeren ve bir devletin diğer devletler nezdinde ne kadar güvenli görüldüğü hakkında bilgi veren bir kavramdır.

Tablo 4-1
Güvenlik Postürü ve Savunma Önceliklendirmesi Kategorileri

Tablo 4.1: Güvenlik Postürü ve Savunma Önceliklendirmesi Kategorileri

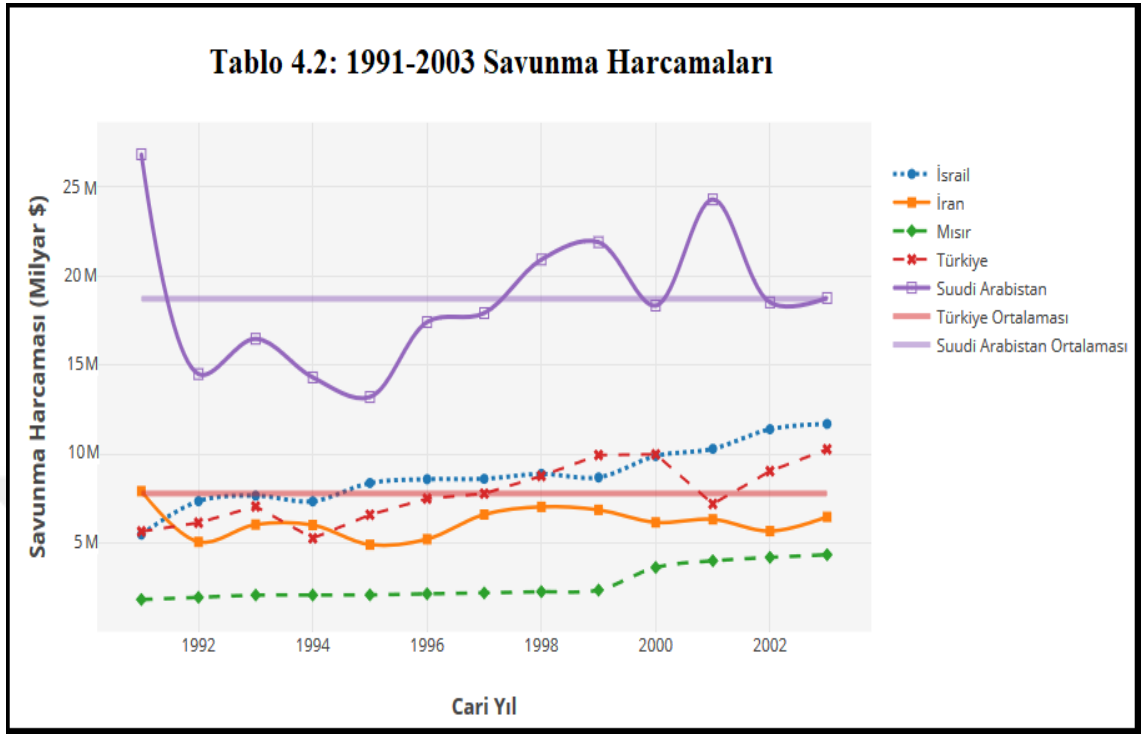
Savunma sanayi harcamalarına göre ülkeler *Bölgesel Güvenlik Arayıcıları*, *Tehdit Odaklı Öz-Savunmacılar* ve *Güçlü Öz-Savunmacılar* olarak 3 kategoriye ayrılırken devletlerin bölgesel mi yoksa küresel olarak mı güvenlik oryantasyonuna sahip oldukları incelenecektir. Devletlerin uluslararası güvenliğe katkı payları göz önünde bulundurularak *Koalisyon Ortağı*, *Sınırlı Kuvvet Aktarıcıları* ve *Küresel Kuvvet Aktarıcıları* olarak kategorize edilmesi bu ülkelerin kendilerini bölgesel güvenlik kompleksinde nasıl konumlandıklarına dair çerçeve sunmaktadır. Savunma harcamalarının GSYH'ye oranında %1.5 ve %3 seviyeleri baraj seviyeleri olarak kabul edilirken, güvenlik postürü analizinde de herhangi bir ülkenin sınır dışındaki asker sayısının ordu personeline oranı, koalisyon operasyonlarındaki katılımı ve silah ihracatına dair veriler hesaplama için kullanılmaktadır. Burada güvenlik postürü hesaplanırken oluşturulan devlet kümelerine (örn. İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye) bir ve beş arasında puanlar verilerek maksimum ve minimum noktalar hesaplanmaktadır. Bu

veriler ışığında yapılan hesaplamalara ve istatistiki verilere dayanarak, araştırmanın son safhasında bir Ortadoğu bölgesel güvenlik haritası oluşturulmaya çalışılacaktır.

4.2 1991-2003 Dönemi Savunma Harcamaları ve Savunma Önceliklendirmesi

Küresel anlamda güvenilirliği olan ve savunma harcamaları arşivleri 1960'lara kadar dayanan araştırma kurumları, ABD İç İşleri Bakanlığı bünyesindeki Silahlanma Kontrolü ve Uluslararası Güvenlik Müsteşarlığı (WMEAT), Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü (IISS) bünyesindeki The Military Balance ve Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) arşivleri arasında bazı metodolojik farklılıklar vardır. Bu kurumların arşivleri çapraz gözlem-doğrulama metodu ile incelendiğinde, toplanan verilerin kurumların kendi arşivlerinde bile tutarlı olmadığı saptanmıştır. Zira silahlanma ve savunma harcamasına dair toplanan veriler oldukça kırılğan ve yanlışlanabilirliği yüksek olan bir bilgi türüdür. Bu çerçevede, çalışmanın bu bölümünde bu üç kurumun da verilerinden yararlanılacaktır. Her üç kurumun verilerinden aynı anda yararlanmak adına savunma harcamaları nominal yıllık değerler üzerinden gerçekleştirilecektir. Örneğin, 1991-2003 yılları arasındaki veriye dair tablo oluşturulurken, kurumların en tutarlı veri sunduğu yıllardan edinilen bilgiler kullanılacak ve her yıl için o yılın cari dolar kuru esas alınacaktır. Savunma harcaması verilerine ülkelerin yerel para birimleri ve parite hesapları da eklendiğinde, birden fazla kurumun verilerini kullanmak, araştırmanın tutarlılığına zarar verdiği gibi pratiği olmayan istatistiki hatalar ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 4-2
1991-2003 Dönemi Savunma Harcamaları

Kaynak: İsrail-İran-Mısır-Suudi Arabistan WMEAT, World Military Expenditure; Türkiye SIPRI Miley Database

1991-2003 dönemi, başlangıç itibariyle savunma harcamalarının Suudi Arabistan dışındaki ülkeler için düşük olduğu ve dönemin sonlarına doğru yükseldiği bir yapıya sahiptir. Suudi Arabistan'ın savunma harcamalarının 1990-94 döneminde yaşanan Yemen iç savaşı sebebiyle azalması aslında beklenenin dışındadır. Yemen savaşında savunma harcamalarını arttırmak isteyen Suudi Arabistan bu anlamda istediğini ABD ve Avrupa'dan elde edememiştir. 1991-2003 döneminde Suudi Arabistan dışında savunma harcaması 10 milyar doları aşan ülkeler ise Türkiye ve İsrail'dir. Tablo 4.2'de görüldüğü üzere Türkiye savunma harcaması ortalaması ile Suudi Arabistan ortalaması arasında yaklaşık olarak 10 milyar dolar fark vardır. Bu anlamda Ortadoğu'da savunmaya en fazla bütçe ayıran ve en fazla para yatıran ülke 1991-2003 dönemi için Suudi Arabistan olmuştur. Savunma harcamalarının genel anlamda bölgesel krizlere, savaşlara ve güç boşluklarına çabuk reaksiyon gösterdiği göz önüne alındığında Suudi Arabistan'ın bölgesel anlamda güçlenmeye çalıştığı ve tecrübe ettiği krizlerden fazlasıyla olumsuz etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya konu olan ülkelerin 1991-2003 yılları

içerisinde toplam savunma harcamaları incelendiğinde Suudi Arabistan'ın 243 milyar dolar ile bölgede en fazla savunma yatırımı yapan ülke olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu anlamda 1991-2003 döneminde Ortadoğu güvenlik kompleksinde güvenli hissetmeyen ve statükoyu değiştirmek isteyen devletlerden en önde gelenin Suudi Arabistan olduğu gözlemlenmiştir. İsrail (114 milyar dolar) Suudi Arabistan'ın hemen ardından ikinci sırada yer alırken bu durumun temel sebebinin ise 1991 Körfez Savaşı sonrası oluşan güvensiz ortam ve güçlenen devlet-dışı aktörlerdir. Türkiye bu dönemde (101 milyar dolar) İsrail ile neredeyse aynı düzeyde harcama yaparken, Suriye ile bu dönemde yaşanan gerilim ve yine artan devlet dışı aktör hareketliliği Türkiye'nin Ortadoğu'da kendini güvensiz hissetmesini tetiklemiştir. Bu durumun pratik yansımaları ise net olarak savunma harcamalarından okunabilmektedir. Ortadoğu'da ekonomileri ilk üç ülkeye göre daha kırılgan olan İran (80 milyar dolar) ve Mısır (35 milyar dolar) ise bölgesel anlamda güvenlik ortamı olmamasına rağmen savunma harcamasına yüksek düzeyde yatırım yapamamıştır. Ancak Mısır ve İran'ın askerî harcamalarının yine dönemin küresel askerî harcama ortalamasından yüksek olduğu da unutulmamalıdır.

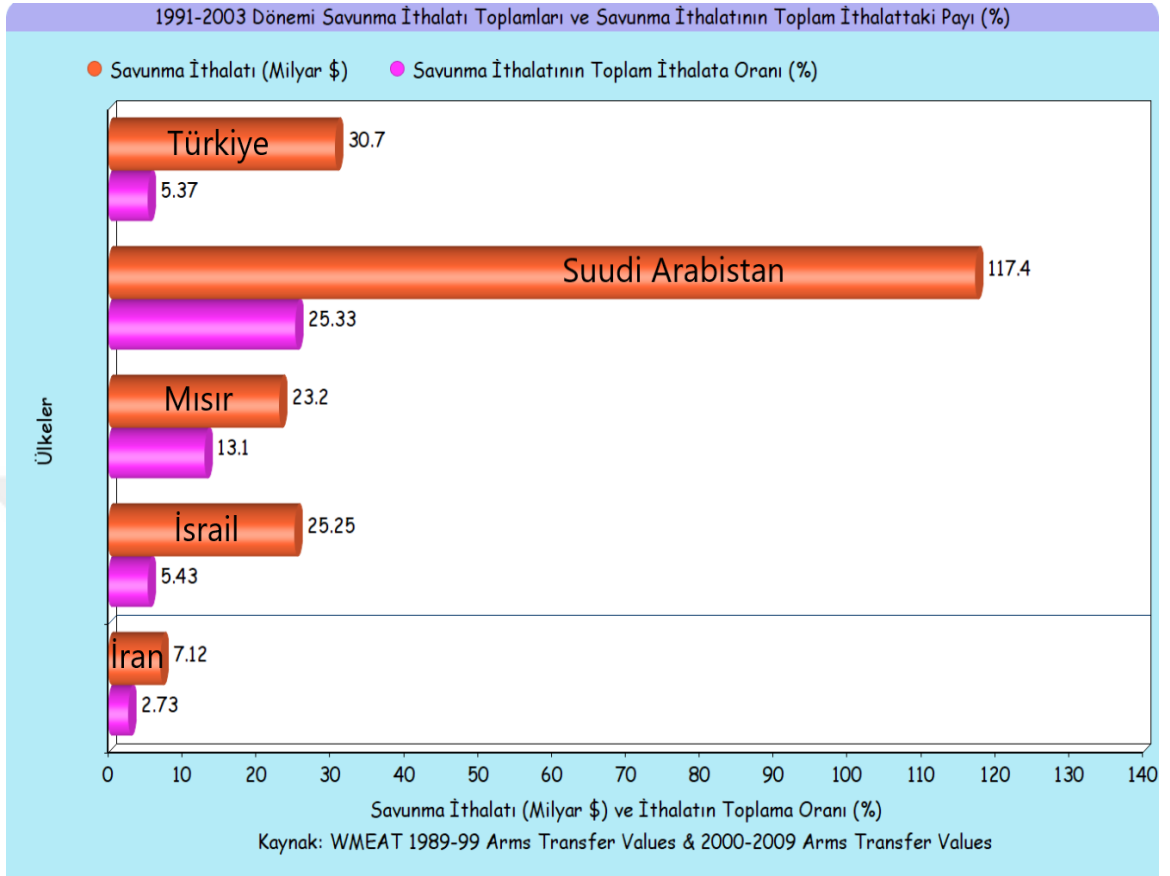
1991-2003 dönemi savunma ithalatları incelendiğinde 1992-99 yılları arasında dünyada en çok silah ithalatı yapan 10 ülke arasında beş ülke (Suudi Arabistan, Kuveyt, Mısır, İsrail ve İran) yer aldığı gözlemlenmiştir.¹⁷⁸ 1991-2003 dönemi içerisindeki savunma ithalatının büyük bir çoğunluğu bu dönemin ilk yarısında yapılırken 1996'dan sonra savunma ithalatına dair anlaşma tutarlarında ve teslimat değerlerinde düşüş olduğu gözlemlenmiştir.¹⁷⁹ Örneğin 1992-95 döneminde ABD ile Suudi Arabistan arasında imzalanan savunma tedarik sözleşmelerinin değeri 14.9 milyar dolar seviyesindeyken, 1996-99 dönemi için bu rakam 5.5 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ F. Grimmet, **Conventional Arms Transfer to Developing Nations**, 92-99, s. 59.

¹⁷⁹ Grimmet, 93-00, ss. 45-50 ve 96-03, ss. 49-52.

¹⁸⁰ Grimmet, 92-99, s. 28.

Tablo 4-3
1991-2003 Dönemi Savunma İthalatı¹⁸¹

1991-2003 dönemi savunma tedarikleri ve yapılan anlaşmalar değerlendirildiğinde, araştırma kapsamındaki 5 ülkenin tamamının en fazla yatırımı muharebe ve eğitim uçaklarına yaptığı gözlemlenmiştir.¹⁸² Bu dönemde Türkiye ve İsrail'in hava kuvvetlerinin ardından en çok deniz kuvvetlerine yatırım yaptığı görülürken diğer üç ülke daha çok kara kuvvetlerine yatırım yapmayı tercih etmiştir. 1991-2003 döneminde hava kuvvetlerine en fazla yatırımı Suudi Arabistan yaparken deniz kuvvetlerine en fazla yatırımı Türkiye ve kara kuvvetlerine en fazla yatırımı da Mısır yapmıştır. Bu dönemde bölge ülkelerinin büyük çoğunluğunun füze envanterlerine de oldukça fazla yatırım

¹⁸¹ Kaynak: WMEAT World Arms Transfer Values, F. Grimmet, "Conventional Arms Transfer to Developing Nations, 19993-2000; 19996-2003

¹⁸² IISS, **The Militar Balance**, MENA, 1991-2003 arası Cilt 91 ve Cilt 103'ün ilgili bölümleri taranarak bu sonuca varılmıştır. Ayrıca F. Grimmet'in hazırladığı **Conventional Arms Transfers to Developing Nations** başlıklı raporun 1992-99, 1993-2000, 1994-2001, 1995-2002 ve 1996-2003 ciltleri de incelemeye tabi tutulmuştur.

yaptığı tespit edilmiştir. Füze ve hava kuvvetlerine yapılan yatırım bir arada değerlendirildiğinde, bu dönemde bölge ülkelerinin taarruz kapasitelerini daha çok arttırmaya çalıştığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da, 1991-2003 döneminde bölge ülkelerinin güvenlik kompleksindeki konumunu kendi lehlerine değiştirmeye çalıştıklarının ispatlarından birisidir.

1991-2003 dönemi bölgesel savunma öncelmesi tablosu incelendiğinde, Suudi Arabistan'ın GSYH'sinin ortalama %25'ini savunmaya ayırarak güvenliği birçok farklı kalkınmadan daha önde tuttuğu görülmüştür. Bu dönemde GSYH'sinin %10'undan fazlasını güvenlik harcamalarına ayıran Mısır bölgesel güvenlik kompleksinin bu dönemdeki yapısından rahatsız olan devletlerden birisi olarak öne çıkmıştır. İsrail güçlü öz-savunmacılar, Türkiye sınırlı kuvvet aktarıcıları (%3+) grubunda yer alırken sadece İran tehdit odaklı öz-savunmacılar grubunda yer almıştır. Bu dönemin en öne çıkan özelliği, bölge ülkelerinin hepsinin öz-savunmacı bir yapıda olması ve güvenlik kompleksindeki konumlarını askerî harcama yoluyla iyileştirmeye çalışmasıdır.

4.3 1991-2003 Dönemi Güvenlik Postürleri (Duruşları)

Bu dönemde Ortadoğu ülkeleri, 1991 Körfez Savaşı sırasında kurulan uluslararası koalisyonda oldukça angaje bir rol üstlenirken, 1990'lı yılların ortalarında dağılan Yugoslavya'dan dolayı oluşan türbülansın çoğunlukla uzak durmayı tercih etmişlerdir. Türkiye ve Mısır dışındaki ülkelere hiç biri bu dönemde Avrupa'da gerçekleştirilen BM barışı koruma operasyonlarına minimal düzeylerde dahi katkı sağlamamıştır. Bu da Türkiye ve Mısır dışındaki bölge ülkeleri adına güvenlik duruşu skorunu aşağıya çekmiştir. Bu dönemde Türkiye ve Mısır UNPROFOR (Bosna-Hersek ve Hırvatistan) operasyonunda oldukça önemli, sayılarda katkılar sağlarken, Mısır UNOSOM (Somali) ve Türkiye de UNAMIR'e (Ruanda) bireysel bazda anlamlı katkı sağlamıştır.¹⁸³ Diğer bölge ülkelerinden sadece Suudi Arabistan bir seneye mahsus olmak üzere UNOSOM'a 758 askerî personel ile katkı sağlamıştır.

¹⁸³ **United Nations**, Data, Troop and Police Contributors, 1991-2003 yılları katılım sayıları her senenin Aralık ayı için analiz edilmiştir. [<https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>].

Tablo 4-4
1991 ve 2003 Yıllarına ait Güvenlik Postürü (Duruşu) Tablosu¹⁸⁴

1996-2003 Yılları Güvenlik Postürü Değişimleri

Devlet	Güvenlik Postürü Skoru (1-10 Arası)			Güvenlik Postürü Unsurları				
	1996	2003	1996-2003 değişim	Sevk Edilmiş Askeri Per. (Toplamın %)	Sevk Edilmiş Askeri Per. Skoru (1-5)	Koalisyon Operasyonları Skoru (1-5)	1996-2003 Savunma İhracatı (\$Milyar, cari kur)	Savunma İhracat Skoru (1-5)
İran	3	2	-1.0	0.2%	1	1	\$0.2	1
İsrail	4	4	-	0.1%	1	1	\$1.4	3
Mısır	3.5	2.5	-1	0.1%	1	2	\$0.2	1
Türkiye	5.5	6	+0.5	7.3%	5	3	\$0.3	2
Suudi Arabistan	2	3	+1.0	0.2%	1	3	\$0.1	1

Kaynaklar: SIPRI, IISS The Military Balance, IHS Janes Defense Budgets, ve PwC analizleri

Türkiye'nin tablo 4.4'te görüldüğü üzere bölgenin en yüksek güvenlik postürüne sahip olmasının en temel sebebi bu dönemde 30.000'i aşan TSK personelinin Kuzey Kıbrıs'ta göreve devam etmesidir. Bir güvenlik postürünü en fazla olumlu yönde hareket ettiren unsur sınır dışında konuşlu askerî personel sayısı olduğundan, Türkiye bu bağlamda hem 1996 hem de 2003 yılında ve dolayısıyla bütün 1991-2003 dönemi boyunca en yüksek güvenlik postürüne sahip ülke olmuştur. Bu dönemde İsrail dışındaki bütün ülkeler adına savunma ihracatı güvenlik postürünü olumsuz anlamda etkileyen bir unsur olmuştur. Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda Ortadoğu güvenlik kompleksinde güvenlik postürlerinin temel anlamda askerî personel ve ordular üzerinden şekillendiği sonucu ortaya çıkmıştır. 1991-2003 döneminin başlangıcından sonuna doğru İran ve Mısır'ın güvenlik postürü skorları 1'er puan azalırken Suudi Arabistan (1) ve Türkiye (0.5) olumlu yönde gelişme kaydetmişlerdir.

Türkiye dışındaki bölge devletlerinin bu dönemde öz-savunmacı bir güvenlik postürüne sahip olması, bu devletlerin mevcut askerî denge ve güvenlik kompleksi içerisinde güvende hissetmediklerini de ortaya çıkarmıştır. Bu veriler ışığında, daha önceki bölümlerde analiz edilen savunma harcamaları ve savunma sanayi gelişimleri, güvenlik

¹⁸⁴ Tablo 4.4: Kaynak: WMEAT, IISS The Military Balance, SIPRI Arms Exports Database; Güvenlik Postürü. Formülü: $GP = \frac{(Sevk + Koalisyon)}{2} + Sav\ İhracat$, Kaynak: Rollie Quinn vd. PwC, **Global Defense Perspectives 2017**.

postürü ve savuma öncelmesi ile bir araya geldiğinde daha kapsamlı bir analiz ortaya çıkmaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksini lehine değiştirmek isteyen bölge ülkelerinin, bu amaçla askerî dengeyi değiştirmeye çalışmaları beklenen bir pratik yansımadır. Bu bağlamda bölge ülkeleri Ortadoğu askerî dengesini lehlerine değiştirmek adına savunmayı başka birçok devlet harcamasından öncelikli konumlandırarak daha güçlü bir güvenlik postürüne sahip olmaya çalışmışlardır. Ancak bölgede devletlerin birbiriyle düşmanlık üzerinden bu denli angaje olması da bu döngünün kısırlaşmasına sebep olmuştur. Bazı ülkelerin güçlenen güvenlik postürleri diğer ülkelerin bölgesel güvenlik kompleksindeki konumunu zedelerken, dezavantajlı konumda olan ülkeler de askerî dengeyi savunmayı önceleyerek bunu değiştirmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda, araştırmaya dahil olan bölge devletlerinin tamamı 1991-2003 dönemi içerisinde öz-savunmacı bir güvenlik postürü sergilemiştir. Bölge sorunları ile yüksek düzeylerde angaje olan bu ülkeler, bölge dışındaki sorunlara genel olarak katkı sağlamazken uluslararası güvenliğe yönelik bir çaba içine de girmemiştir. Bu durum da en nihayetinde uluslararası güvenlik düzeyinde Ortadoğu devletlerinin etkisinin azalmasına ve bölgenin güvensizleşmesine sebep olmuştur.

4.4 2003-2016 Dönemi Savunma Harcamaları ve Savunma Önceliklendirmesi

Ortadoğu güvenlik kompleksinde önceden var olan düşmanlık kalıplarını katılaştıran ve yeni düşmanlıklar ortaya çıkaran olayların birçoğu Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi sonucu başlayan süreçle ortaya çıkmıştır. Bu müdahale sonucunda artan devlet dışı aktör hareketliliği bölgede birçok ülkenin bu unsurlar aracılığı ile birbirlerine karşı politikalar izlemelerine olanak sağlamıştır. Nitekim, bu unsurları birbirlerine karşı kullanmaya başlayan bölge ülkeleri birbirlerinin güvensiz hissetmelerine sebep olmuş; bu da sonrasında yükselen savunma harcamaları ve zorlayıcı maliyetlere dönüşmüştür. Bu anlamda Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksini 2003-2016 döneminde en fazla etkileyen gelişme ise elbette Arap İsyanlarıdır. 2011 yılında bölgede etkisi oldukça yüksek düzeyde hissedilmeye başlayan bu isyanlar sonucunda, Ortadoğu güvenlik kompleksindeki düşmanlık kalıpları katılırken bölge ülkeleri somut güçlerini hızlı bir şekilde arttırmaya çalışmışlardır. Birçok ülkenin siyasi ve ekonomik türbülansa girdiği bir konjonktürde, bölgesel komplekse kendi lehlerine şekil vermek isteyen küresel güçler, diğerlerinin iç işlerine karışarak çeşitli devlet dışı aktörleri de tahkim etmeye çalışmıştır.

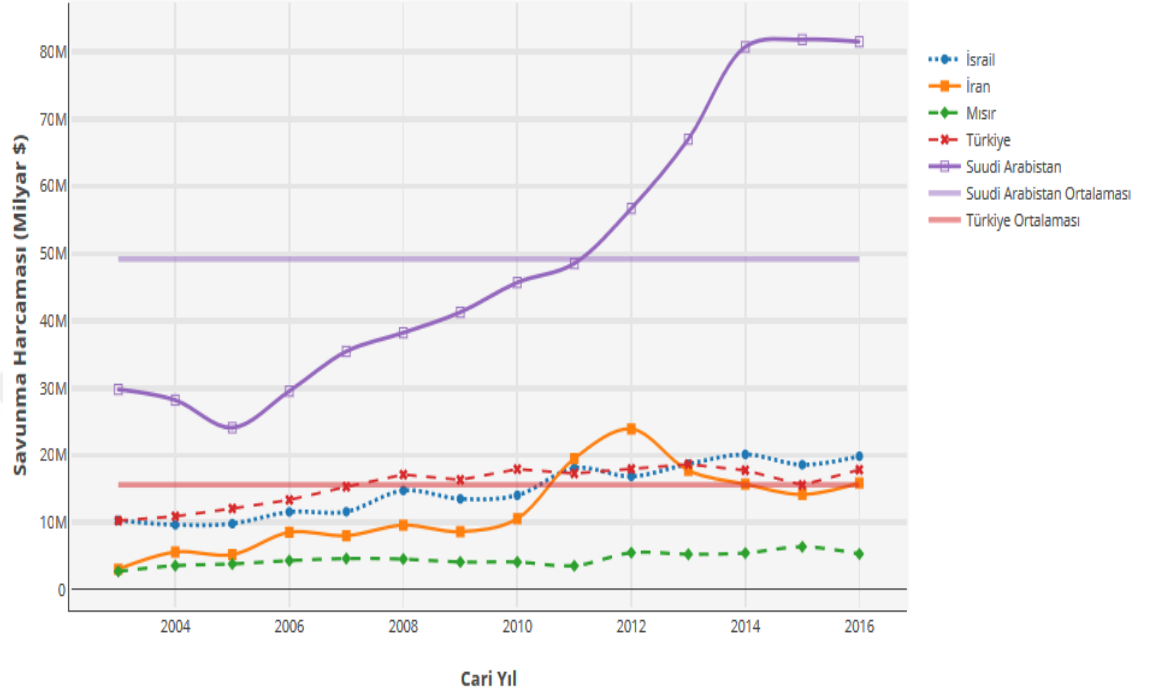
Bütün bu gelişmeler sonucunda da Ortadoğu askerî dengesi ciddi bir dalgalanma dönemine girmiş ve bölgenin iki önemli askerî gücü olan Irak ve Suriye’de devlet otoritesi kaybedilmiştir. Bölgenin askerî dengesinde bu düzeyde anlamlı değişiklikler olması, güç boşlukları ortaya çıkarmış ve bu fırsatı kullanan bazı devletler ise güvenlik kompleksinde daha önder ve avantajlı bir konuma ulaşmaya çalışmıştır.

Böyle türbülanslı bir dönemde devletlerin güvenliksiz bir ortamda birbirleriyle somut güç üzerinden mücadele ediyor olması doğal olarak savunma harcamalarına doğrudan yansımıştır. 2003-2016 dönemi için Suudi Arabistan yıllık ortalama 50 milyar dolar savunma harcaması yaparken, İsrail’in yıllık ortalama savunma harcaması ise neredeyse 20 milyar dolar seviyesindedir. Suudi Arabistan 2003-16 dönemin yaptığı 646 milyar dolar savunma harcaması ile bölgede en yakın rakibinin 3 katı daha fazla askerî yatırım yapmıştır.¹⁸⁵

¹⁸⁵ 2003-2006 dönemi verileri için WMEAT verileri 2006-2016 verileri için ise IISS, **The Military Balance** verileri kullanılmıştır. Her yılın cari \$ kuru esas alınarak 2003-2016 yılları arasındaki veriler toplanmıştır.

Tablo 4-5
2003-2016 Savunma Harcamaları

Tablo 4.5: 2003-2016 Savunma Hacamaları

Tablo 4.5: 2003-2016 Dönemi İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye Savunma Harcamaları, Kaynak: WMEAT, SIPRI, IISS The Military Balance, PwC-Global Defensive Perspectives 2017-

Türkiye 218 milyar dolar savunma harcaması ile bölgede ikinci sıradayken, İsrail de 207 milyar dolar toplam savunma harcaması ile bölge ortalamasının üstündedir. İran'ın, bölgede oynamak istediği rol ile savunma harcamaları aynı doğrultuda olmasına rağmen diğer üç ülke ile karşılaştırıldığında 166 milyar dolar düşük bir seviye olarak görünmektedir. Ortadoğu güvenlik kompleksinde sahip olduğu potansiyeli istikrarlı bir ekonomiyle destekleyemediği için geride kalan Mısır 63 milyar dolar askerî harcamayla bu alanda en az yatırım yapan ülke olmuştur. Mısır sadece araştırmaya konu olan 5 ülke içinde değil bölgesel anlamda da en az savunma harcaması yapan ülkelerden birisidir.¹⁸⁶ Savunma harcamaları bölgesel seviyenin oldukça üzerinde olan Suudi Arabistan ve bu düzeyin çok altında olan Mısır savunma harcamaları düşünüldüğünde, 2020'li yıllardan itibaren Suudi Arabistan'ın savunma envanteri ile ön plana çıkacağı ön görülebilir. 1980

¹⁸⁶ IISS, *The Military Balance*, MENA, 2018, Cilt 118, s. 505.

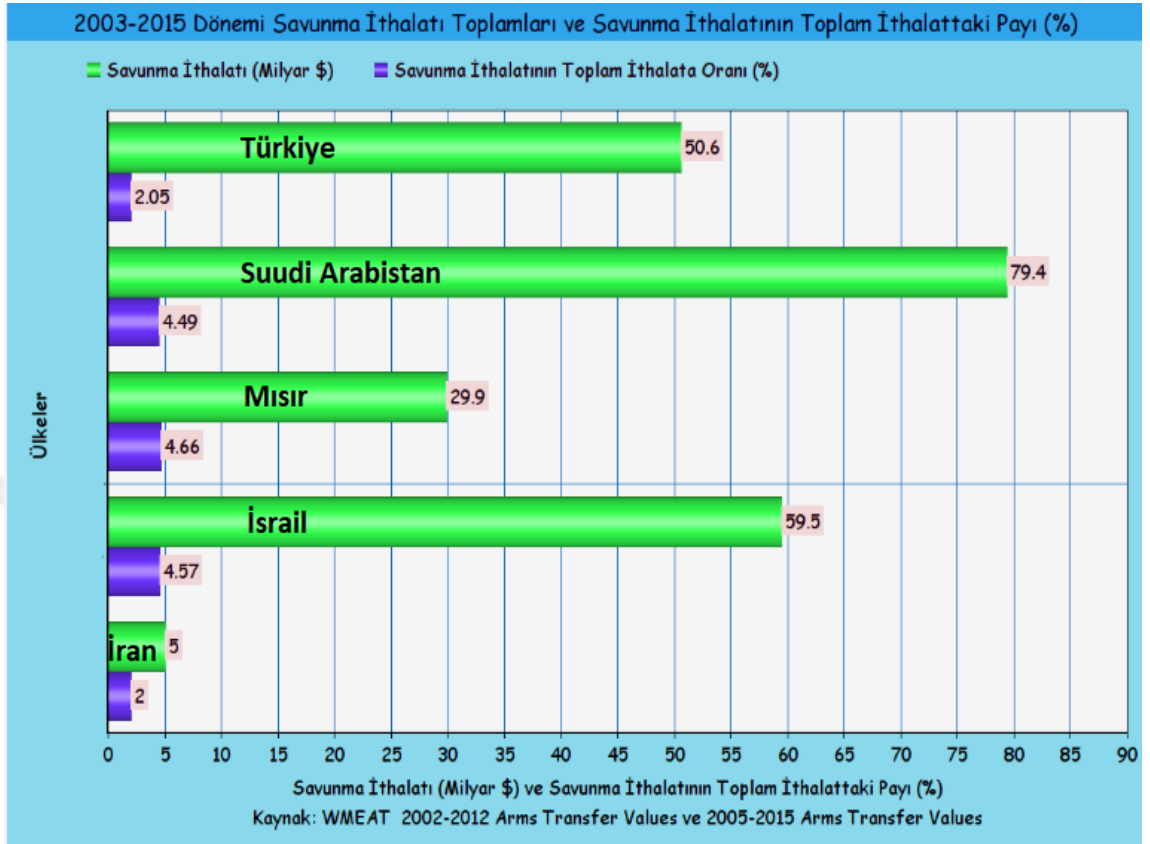
ve 90'lerde tedarik edilen savunma unsurları 2020'li yıllarda kademeli olarak envanter dışı kalacak ve daha modern envantere sahip olan devletler askerî dengede daha avantajlı bir konum elde edeceklerdir. Bu anlamda bu düzeyde yüksek savunma harcaması Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail'e 2020 sonrasında pratik bir avantaj sağlayacaktır. 2000'li yıllarda savunma harcaması bu üç ülkeye göre düşük kalan ülkeler ise teknolojik açıdan birçok dezavantaja sahip envanterler ile bölgesel güvenlik kompleksinde şekillendirici rol oynama potansiyellerini kademeli olarak kaybedeceklerdir.

2003-2016 dönemi savunma ithalat rakamları incelendiğinde Suudi Arabistan'ın bir önceki dönemde olduğu gibi bölgede en fazla savunma ithalatı yapan ülke olduğu görülmüştür. 1991-2003 dönemine nazaran bölgesel güvenlik kompleksinin yeniden şekillenme dönemine girdiği 2003-16 döneminde Suudi savunma ithalatındaki azalmanın sebebi ise ABD-Suudi ilişkilerindeki gerginliktir. Suudi Arabistan tarafından talep edilen 2010 yılındaki 60.5 milyar dolar tutarındaki *F-15S*, helikopter ve füzelerden oluşan bir sipariş paketinin uzun süre onaylanmaması ithalat rakamlarının önceki döneme nazaran düşük seyretmesinin en temel sebebidir.¹⁸⁷ 2012 yılındaki 8.2 milyar dolar değerindeki *C-130J* ve *KC-130* nakliye ve destek uçaklarını içeren paket ve 2013 yılındaki Suudi Ulusal Muhafız ordusuna dair modernizasyonu içeren 15.3 milyar dolar değerindeki sipariş, ancak 2017 yılının ortalarında Donald Trump başkanlığında onaylanmıştır.¹⁸⁸ Toplam değeri 80 milyar doları aşan bu anlaşmaların ABD başkanlığınca 2010-17 yılları arasında onaylanmaması, Suudi savunma ithalatını Avrupa'ya kaydırırken, toplam ithalat değerini ise aşağı yönde hareket ettirmiştir.

¹⁸⁷ Anthony H. Cordesman, **The Arms Trade**..., s. 32.

¹⁸⁸ Aaron Mehta, "Revealed: Trump's \$110 billion weapons list for the Saudis", **Defense News**, [https://www.defensenews.com/breaking-news/2017/06/08/revealed-trump-s-110-billion-weapons-list-for-the-saudis/], Tarih: 20.05.2018.

Tablo 4-6
2003-2016 Savunma İthalatı¹⁸⁹

Bölgenin en fazla savunma ithalatı yapan ülkelerinden birisi olan İsrail ise bir önceki döneme göre savunma ithalatını iki katın üzerine çıkarmıştır. Bu istatistik, 1991-2003 dönemi ile 2003-2016 dönemi içerisinde İsrail'in ikinci dönemde daha da güvensiz hissettiğinin ispatı niteliğindedir. İsrail'in Lübnan ve Hizbullah ile olan gerginliğinin bu dönemde tırmanışa geçmesi, Hamas ve İzzettin el-Kassam tugaylarının taarruz kapasitesini artırması, Suriye toprakları olan Golan tepelerine yönelik revizyonist güvenlik politikası vb. sebepler İsrail'i 2003-2016 döneminde bir önceki döneme göre iki katı savunma ithalatı yapmaya iten sebeplerdir. Bölgesel güvenlik kompleksinin düşmanlık kalıpları en derin olan (İran-İsrail) ikilisinden birisinin bu denli yüksek düzeyde envanter genişletmesi, bu dönemde bir güç boşluğu olduğunun kanıtlarından birisidir. Bölgesel anlamda kendini tehdit altında hisseden Suudi Arabistan, İsrail ve

¹⁸⁹ Kaynak: WMEAT, Arms Transfer Values, 2002-2012, 2004-2014 & 2005-2015; F. Grimmet, Conventional Arms Transfer to Developing Nations, 2000-07, 2003-10 & 2007-14.

Türkiye diğer bölge ülkelerine nazaran daha fazla savunma harcaması ve ithalatı yaparak bölgesel güvenlik kompleksine lehlerine şekil vermeye çalışmışlardır. Suudi Arabistan ve İsrail'den sonra en fazla savunma ithalatı yapan ülke olan Türkiye de 1991-2003 dönemine göre neredeyse savunma harcamalarını iki katına çıkarmıştır.¹⁹⁰ Özellikle Arap İsyanları sonrasında savunma ithalatı senelik ortalama 5 milyar dolar seviyesinde olan Türkiye, Ortadoğu güvenlik kompleksinde Suriye krizinden en fazla etkilenen ülke olmuştur. Uzun bir süre DAEŞ ve YPG/PKK'dan dolayı ciddi güvenlik krizleri yaşayan ülke, bu duruma artan savunma harcamaları ve genişleyen savunma envanteri ile cevap vermeye çalışmıştır. Ayrıca Suriye, Katar, Somali ve Irak'a asker konuşlandıran Türkiye bölgesel anlamda daha iyi bir güvenlik postürüne sahip olmaya çalışmıştır. Bölgenin ekonomik olarak güçlü olmayan ülkeleri Mısır ve İran ise savunma ithalat seviyelerinde yukarıda analiz edilen üç ülkeye nazaran düşük seviyelerde savunma ithalatı yapabilmektedir.

Ekonomik olarak ciddi finansman sorunları yaşayan Mısır, savunma harcamalarını ABD'den edinilen 1.3 milyar dolar askerî yardım ve Suudi Arabistan, BAE ve bazı Avrupa ülkelerinden gelen yardımlar ile finanse etmeye çalışmaktadır. Savunma ithalatının ülkelerin toplam ithalatında sahip olduğu oranların bölge genelinde düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum, genel itibarıyla devletlerin 2003-2016 içerisinde büyüyen ekonomileri ve artan ithalat rakamları ile ilgilidir. Örneğin 2005 yılında 105 milyar dolar seviyesinde olan Suudi Arabistan toplam ithalatı 2015 yılında 247 milyar dolar düzeyine yükselmiştir.¹⁹¹ Araştırmaya dahil olan beş ülkenin savunma ithalatı, tedarik edilen unsurlar açısından değerlendirildiğinde, genel anlamda hava muharebe unsurlarının siparişlerde en yüksek tutarı kapsadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda bir önceki döneme göre herhangi bir farklılık görülmezken, 2003-2016 dönemi de devletlerin nokta saldırı, gözlem, hava muharebe ve anti-terör kapasitelerini arttırmaya çalıştığı bir yapıya sahiptir. Bu anlamda Türkiye, muharip gemi, topçu sistemleri, zırhlı araçlar, füzeler ve radar

¹⁹⁰ WMEAT verilerine göre yapılan hesaplamalar, Türkiye hususunda F. Grimmet'in **Conventional Arms Transfer to Developing Nations** başlıklı raporları ile çapraz doğrulamaya tabi tutulamamıştır. Bunun nedeni ise bu eserlerde Türkiye'nin savunma ithalatına dair verilerin yer almamasıdır.

¹⁹¹ WMEAT, **Arms Transfer Values 2005-2015**, Tablo II.d.

sensörleri kategorilerinin her birine yaklaşık olarak 1 milyar dolar harcayamıştır.¹⁹² Bu dönem içerisinde Türkiye birçok alanda envanterini genişletmeye ve modernize etmeye çalışırken, İran füze envanterini, İsrail ise hava muharebe envanterini genişletmeye odaklanmıştır. Buradan hareketle, Türkiye'nin 2003-2016 döneminde bölgesel güvenlik kompleksinde daha lider bir rol oynadığı ya da oynamayı hedeflediği; İsrail ve İran'ın ise tehdit odaklı savunma ithalatı yaptığı söylenebilir. Diğer bölge ülkelerine göre oldukça yüksek düzeyde savunma harcaması yapan Suudi Arabistan'ın ise 2003-2016 döneminde bir önceki dönemde olduğu gibi kapasite inşasına odaklandığı görülmüştür.

2003-2016 savunma incelemeleri bağlamında yapılan analizde, savunma harcamalarının GSYH'deki payının 1991-2003 dönemine nazaran oldukça anlamlı bir düşüş yaşadığı görülmüştür. 1991-2003 döneminde tehdit odaklı öz-savunmacı devletler grubunda (%2-3) sadece İran yer alırken, 2003-2016 döneminde Mısır ve Türkiye de bu grupta yer almıştır. 1991-2003 döneminde Suudi Arabistan'ın GSYH'sinin çeyreği savunma harcamalarına ayrılırken bu değer 2003-2016 döneminde ortalama %8.67 seviyelerine gerilemiştir. Elbette bölgesel anlamdaki bu düşüşte, 2003-2016 döneminin Ortadoğu ekonomileri adına kalkınma ve büyüme dönemi olmasının etkisi büyüktür.¹⁹³ Bu dönemde İsrail ortalama %6.47 düzeyiyle bölgede savunma harcamalarına en çok pay ayıran ikinci devlet olurken, Suudi Arabistan ile birlikte *güçlü öz-savunmacılar* grubunda konumlanmıştır.¹⁹⁴ Araştırma evrenindeki diğer üç ülke olan İran, Mısır ve Türkiye ise %2'nin biraz üzerinde seyreden savunma harcama payları ile *tehdit odaklı öz-savunmacılar* (İran & Mısır) ve *sınırlı kuvvet aktarıcıları* (Türkiye) kategorilerinde konumlanmışlardır.

Savunma harcamalarının GSYH'deki paylarına dair verilerde bu denli büyük bir değişiklik olmasındaki temel sebebin ekonomik büyüme olduğu unutulmamalıdır. Nitekim, bölge ülkeleri savunma harcamalarına küresel ortalamanın üzerinde pay ayırmış

¹⁹² SIPRI, Arms Transfers Database, Importer/Exporter TIV Tables, Turkey 2003-2015

¹⁹³ Savunma harcamalarının GSYH'deki payı için SIPRI, WMEAT ve IISS, **The Military Balance** arasında çapraz doğrulama metodu uygulanmıştır. Mısır ve İsrail'e dair verilerde oldukça yüksek düzeyde uyumluluk gözlemlenirken, diğer ülkeler için anlamlı farklılıklar mevcuttur. **WMEAT**, Military Expenditures, 2005-2015; IISS **The Military Balance**, Chapter Ten: Country Comparisons, 2017, Cilt 117, ss. 550-54.

¹⁹⁴ İsrail'e dair veriler için bkz. SIPRI, Milex Database, Data for all Countries, 1988-2017.

olsalar da 1991-2003 dönemi ile karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde aşağı yönde anlamlı bir hareket görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasına sebep olan şey savunma harcama miktarlarındaki düşüş değil, bölge devletlerinin çoğunun ekonomilerinin 2-3 kat büyümesi ve böylece aynı düzeyde ve dahi artan savunma harcamalarının GSYH’de daha az paya tekabül etmesidir. Bu ve buna benzer başka faktörlerden kaynaklanan istatistiki veriler, kontrol değişkenlerinin önemini ortaya çıkarırken, araştırmacı için yanıtıcı etki yaratma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda savunma harcamalarının GSYH’deki payları incelenirken, makro ekonomik göstergelerdeki değişim de dikkate alınarak kapsamlı bir analiz yapılmalıdır. Zira, ekonomik göstergelere bakılmadan bu tarz bir analiz yapmak, 2003-2016 döneminde Ortadoğu güvenlik kompleksinde barış eğiliminin yoğunlaştığı ve güvenlik ortamının oluştuğu gibi oldukça hatalı analizler ortaya çıkarabilir. Savunma verileri incelenirken araştırmacı, birçok farklı kaynaktan ve birçok farklı makro göstergeyi ve en önemlisi tarih ve saha bilgilerini de kullanmaktan çekinmemelidir.

4.5 2003-2016 Dönemi Güvenlik Postürleri

2003-2016 dönemi Ortadoğu güvenlik kompleksinin daha güvensiz bir hale geldiği, yayılcı dış politikanın yaygınlaştığı ve güç boşluklarının oluştuğu bir yapıya sahiptir. Bu durum doğrudan bölge ülkelerinin egemenliklerini savunmak adına değişen askerî dengede daha güvenli bir konuma sahip olmaya çalışmalarına sebep olmuştur. Askerî dengede dinamizmi sağlayan ve devletleri daha güvenli konuma getiren şey ise somut ve soyut gücün artırılması, diğer bir tabirle güvenlik postürünün iyileştirilmesidir. Bu bağlamda Arap İsyanları sonrasında Suriye’ye asker konuşlandıran İran ve Türkiye’nin güvenlik postürleri yükselmiştir. Türkiye’nin güvenlik postürünün yükselişindeki diğer etmenler, Katar ve Somali’de açılan askerî üsler ve burada devamlı konuşlandırılan askerler ve Suriye’de yürütülen operasyonlar sebebiyle sevk edilen askerî personel sayısındaki artıştır. Ayrıca Türkiye’nin savunma ihracat skoru da 2003 dönemine göre 1 milyar dolar’dan fazla artış gösterdiği için 1 puan yükselmiştir. Savunma ihracatında 5

milyar dolar barajını aşan ilk Ortadoğu ülkesi olan İsrail ise ihracat skorunu 1 puan daha arttırarak güvenlik postür skorunu yükseltmiştir.

Tablo 4-7
1996-2016 Yılları Güvenlik Postürü Değişimleri

Tablo 4.7: 1996-2016 Yılları Güvenlik Postürü Değişimleri

Devlet	Güvenlik Postür Skoru (1-10 Arası)			Güvenlik Postürü Unsurları					
	1996	2003	2016	Sevk Eedilmiş Askeri Per. (Toplamın %)	Sevk Edilmiş Askeri Per. Skoru (1-5)	Koalisyon Operasyonları Skoru (1-5)	2016 Savunma İhracatı (\$M, cari kur)	Savunma İhracat Skoru (1-5)	Paramiliter Kuvvetler Skoru (1-5)
İran	3	2	3.3	1%	2	1	\$0.2	1	5
İsrail	4	4	5	0.1%	1	1	\$5	4	1
Mısır	3.5	2.5	2.6	1%	2	2	\$0.2	1	1
Türkiye	5.5	6	7	13.2%	5	4	\$1.6	3	3
Suudi Arabistan	2	3	4.3	1%	2	5	\$0.1	1	3

Kaynaklar: SIPRI, IISS The Military Balance, IHS Janes Defense Budgets, ve PwC analizleri

2003-2016 dönemi güvenlik postürü analizine dair Tablo 4.7’de görüldüğü üzere paramiliter kuvvetler skoru eklenmiştir.¹⁹⁵ Arap Baharı sonrası artan devlet dışı aktör etkinliği baz alınarak devletlerin sınırları dışarısındaki güvenlik duruşlarını sadece sevk edilen askerî personel ile değil artık bu devletler adına vekaleten savaş yürüten organlarca da sağlandığı görülmüştür. Bu bağlamda devletlerin güvenlik postürlerini analiz ederken, sıcak çatışma olan bölgelerde böyle bir değişkenin sahayı daha iyi yansıttığı tespit edilmiştir. Ortadoğu’da Hizbullah, Haşd eş-Şabi vb. birçok örgütle yakın iş birliği içerisinde olan İran bu anlamda en yüksek skoru elde etmiştir. Suriye, Yemen ve Libya’da çeşitli devlet dışı aktörlerle ilişki kuran Türkiye ve Suudi Arabistan iste İran’dan sonra en yüksek skoru elde eden iki bölge ülkesi olmuştur. Bu karşılaştırmanın Ortadoğu’ya ve dahi bu beş ülkeye has olduğunu daha geniş çerçevede ve daha büyük araştırma örneklemi için skorların ve ortalamaların değişebileceğini de unutmamak gerekmektedir.

¹⁹⁵ Bu durumda yeni Güvenlik Postürü. Formülü: $GP = \frac{(Sevk + Koalisyon + Paramiliter)}{3 + Savİhracat}$.

Bu veriler ışığında, Ortadoğu askerî dengesinde 2016 itibariyle en iyi güvenlik postürüne sahip ülkenin Türkiye olduğu tespit edilmiştir. KKTC'deki kalıcı askerî sevkîyat ve Ortadoğu'da açtığı askerî üsler ve savunma ihractındaki artış ile güvenlik postürünü bölgenin en üst düzeyine çıkaran Türkiye, *sınırlı kuvvet aktarıcılar* kategorisinde yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel krizlerle birlikte küresel güvenlik bağlamında da etkin rol oynadığı ve NATO, BM vb. kuruluşlara anlamlı katkı yaptığı gözlemlenmiştir.¹⁹⁶ Türkiye'nin, sınırında ABD'nin desteği sonucu ortaya çıkan YPG/PKK sorununa, bölgede artan liderlik rekabetine ve bölgesel güvenlik krizlerine güvenlik postürünü yükselterek cevap verdiği ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Türkiye, bölgesel güvenlik krizleri içerisinde sıkışıp tehdit odaklı bir güvenlik politikası izlemek yerine daha küresel bir güvenlik sağlama anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Bütün bu bölgesel türbülansa rağmen devam eden NATO ve BM askerî kuvvet aktarımları bu durumun en önemli göstergelerindedir. Bölge ve bölge dışı devletlerce oluşturulan DAEŞ'e karşı koalisyon ve NATO kuvvetleri adına sahip olduğu birçok askerî üssü kullanıma açan ve topraklarında bir NATO HSS sistemi konuşlandıran Türkiye bu anlamda önemli bir koalisyon ortağı olmuştur. Türkiye bu dönemin en önemli koalisyon operasyonlarından birisi olan Libya insani müdahalesine de 4 fırkateyn, 1 yardımcı gemi, 1 denizaltı ve 6 *F-16* ile önemli bir katılım göstermiştir.¹⁹⁷ Türkiye bu operasyon için İncirlik ve İzmir'deki askerî üslerini NATO kuvvetlerinin kullanımına açarak kuvvet aktarımının dışında lojistik katkı da sağlamıştır.¹⁹⁸

Ortadoğu güvenlik kompleksinde Türkiye'den sonra en yüksek güvenlik postürü skoruna sahip olan ülke ise İsrail olmuştur. İsrail'in bu denli yüksek güvenlik postürü skoruna sahip olmasının temel sebebi ise 5 milyar dolar seviyesini aşan savunma ihracatıdır. Nitekim İsrail bu dönemde oluşturulan koalisyonlara anlamlı katkı sağlamazken NATO

¹⁹⁶ IISS, **The Military Balance**, Chapter Ten: Country Comparisons, 2007, ss. 386-92.

¹⁹⁷ **France24**, "Turkey reluctantly joins NATO operations against Libya", [<http://www.france24.com/en/20110324-turkey-allows-nato-command-libya-military-operations-vote>], Ulaşılan tarih: 20.05.2018; The Guardian, Data Blog, Nato Operations by Countries, [https://docs.google.com/spreadsheets/d/11-MRQdTRy8iUeBsbptkRDF92fL6Zd7oFbSGxUQUSuJ0/edit?hl=en_US&hl=en_US#gid=0].

¹⁹⁸ **Reuters**, "Factbox: U.S. military resources as Libya action looms", [<https://www.reuters.com/article/us-libya-usa-military/factbox-u-s-military-resources-as-libya-action-looms-idUSTRE72H60520110318>], Tarih: 20.05.2018.

ve BM hareketlarına da oldukça düşük düzeyde katılım sağlamıştır.¹⁹⁹ Bu veriler ışığında İsrail'in güvenlik postürü skorunun savunma sanayiinde ulaşılan bağımsızlık seviyesi ve sahip olunan askerî teknoloji sayesinde bu denli yüksek olduğu anlaşılmıştır. Askerî personel bazında Ortadoğu'nun en büyük üç ordusundan (Türkiye, Mısır, İran) birisine sahip olmamasına rağmen bölgenin en yüksek ikinci güvenlik postürü skoruna sahip olması, İsrail'in gücün soyut boyutunda oldukça önde olduğunun kanıtıdır. Ortadoğu güvenlik kompleksinde üçüncü en yüksek skora sahip olan Suudi Arabistan'ın ise daha çok gücün somut boyutlarına odaklandığı ve ordu-envanter ikilisi üzerinden güvenlik sağlamaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Suudi Arabistan'ın güvenlik postürü skorundaki artışın en önemli sebebi ise bölgede önemli bir koalisyon oluşumunda lider rol oynamasıdır.²⁰⁰ Arap İsyanları sonrası Yemen'de ortaya çıkan türbülansın Suudi hükümeti adına güvenlik bağlamında olumsuz bir sonucu olan Hûsî ayaklanması önemli bir bölgesel tehdit teşkil etmiştir. Bu tehdite karşı *güçlü öz-savunmacı* bir devlet olan Suudi Arabistan'ın liderliğinde oluşturulan *Yeniden Umut* operasyonu bu ülkenin koalisyon ortaklığı skorunu en üst düzeye çekmiştir.²⁰¹ Bu operasyonlar dahilinde sınır dışına askerî sevkiyatlarını da arttıran Suudi Arabistan buradaki skorunu da bir puan yükselterek Ortadoğu'nun en yüksek üçüncü güvenlik postürü skorunu elde etmiştir.

Araştırmaya dahil ülkeler arasında en düşük güvenlik postürü skoruna sahip son iki ülke ise Mısır ve İran olmuştur. Sınır dışına sevk edilmiş askerî personel sayısına İran daha önde iken Mısır bölgesel ve küresel anlamda daha iyi bir koalisyon ortağı olmuştur. İki ülke de savunma ihracatında oldukça düşük seviyelerde kalsa da İran'ın savunma teknolojisinde Mısır'ın oldukça önünde olduğu görülmüştür. Bu veriler ışığında Ortadoğu güvenlik kompleksi incelendiğinde, dışarıdan en güvenli görünen ve bölgesel liderlik anlamında en yüksek potansiyele sahip olan ülkenin Türkiye olduğu ortaya çıkmıştır. Elbette ki potansiyel ve kapasite kavramları arasındaki fark burada oldukça önemli hale

¹⁹⁹ IISS, **The Military Balance**, Chapter Ten: Country Comparisons, 2014, ss. 476-85.

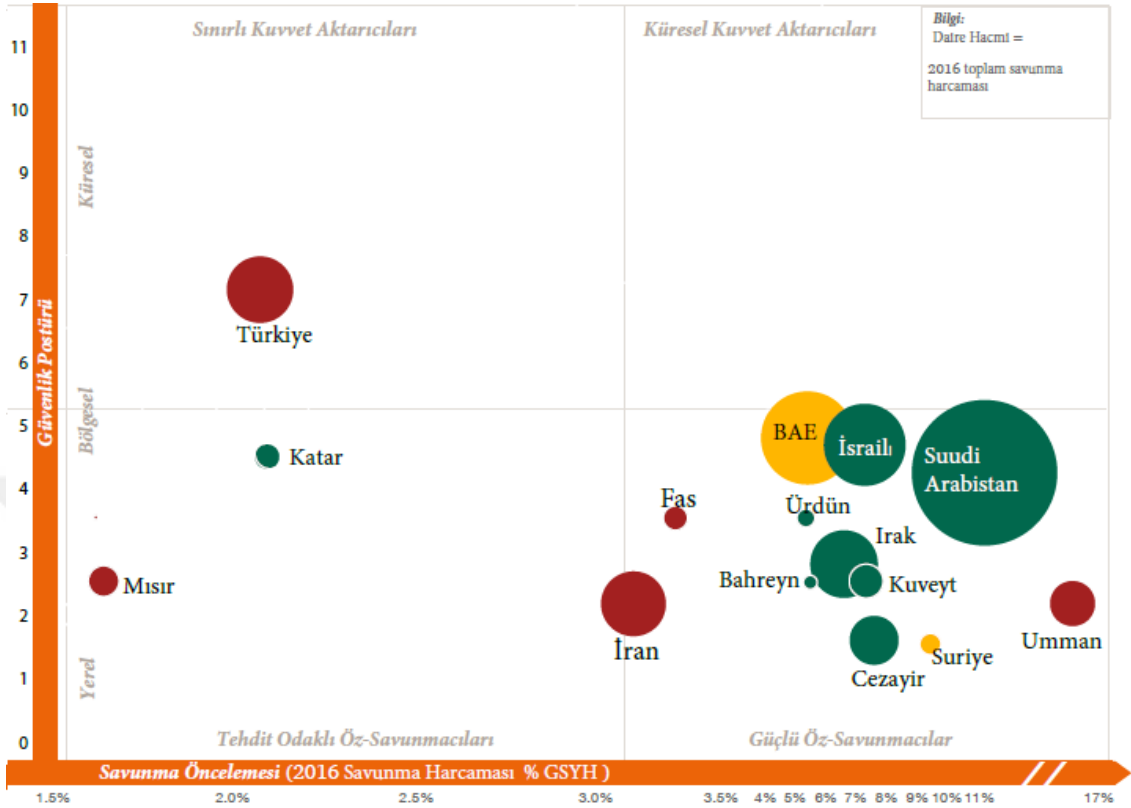
²⁰⁰ Rollie Quinn vd., **Global Defensive Perspectives 2017**, PwC, s. 11.

²⁰¹ **Globalsecurity.org**, "Operation Restoring Hope / Operation Renewal of Hope", [<https://www.globalsecurity.org/military/world/war/yemen4-renewal-of-hope.htm>], Tarih: 20.05.2018.

gelmektedir. Türkiye'nin bu yöndeki potansiyelini pratiğe çevirip çevirmeyeceği ancak çeyrek asır sonra gözlemlenebilecek bir olgudur.

Bu durumda Türkiye'nin 1991-2016 döneminde gerçekleştirdiği gelişme ve kapasite inşasını bir çeyrek asır daha devam ettirmesi, ülkenin bölgesel güvenlik kompleksindeki şekillendirici rolünü daha önce hiç olmadığı kadar yüksek bir seviyeye çıkaracaktır. Son çeyrek asırda Ortadoğu'da her anlamda lider rol üstlenme amacı taşıyan Suudi Arabistan'ın ise 2030 vizyonu çerçevesinde bölgede daha etkin olacağı ön görüşü birçok araştırmacı tarafından yapılmaktadır. Burada belirleyici olacak olan ise Suudi Arabistan-ABD ilişkisi ve Suudi Arabistan'ın Körfez ülkelerine karşı yürüttüğü hamilik politikası olacaktır. 2014 ve 2017'de Katar ile belirginleşen Suudi karşıtı politika izleme tercihi diğer Körfez ülkeleri tarafından da gerçekleştirildiği takdirde bölgedeki Suudi liderliği büyük bir tehdit altında kalacaktır. İsrail de Ortadoğu askerî dengesinde sahip olduğu nükleer güç ile *Joker* konumunda olan ve bölgesel güvenlik kompleksini ABD ile kurduğu ittifak ilişkisi sayesinde şekillendirecek düzeyde potansiyele sahiptir. Bu üç ülkenin birbirlerine karşı düşmanlık kalıpları desenleri geliştirmeleri Ortadoğu askerî dengesi adına bütün yapıyı derinden sarsabilir. 2016 itibariyle ilişkileri çok da iyi olmayan bu üç ülke İran ile birlikte Ortadoğu güvenliği adına neredeyse bütün potansiyeli ellerinde bulundurmaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksi ve askerî dengeyi değiştirme potansiyeli en yüksek senaryo ise yukarıda bahsi geçen üç ülke ve İran arasında ortaya çıkacak bir güvenlik krizidir. Böyle bir kriz çıkması halinde bu krizin hızlı bir şekilde derinleşeceği ve bölgesel güvenlik kompleksini şekillendireceği öngörülmektedir.

Tablo 4-8
Güncel Ortadoğu Güvenlik Kompleksi Haritası²⁰²

Elde edilen veriler ışığında oluşturulan Ortadoğu güvenlik kompleksi haritası Tablo 6'da bölge devletlerinin nasıl konumlandıkları gözlemlenebilmektedir. Bölgenin en yüksek savunma önceliğine sahip ülkeleri Umman, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt ve İsrail olmuştur. Körfez ülkelerinde savunma önceliğinin oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu da Basra Körfezi'ndeki İran-Suudi rekabetinin bu ülkeler adına güvenlik politikalarında oldukça belirleyici olduğu sonucu çıkarılabilir. Körfez ülkelerinin savunma önceliğinin bu düzeylerde gerçekleşmesinin diğer bir sebebi ise GSYH verilerine oranla ortalamanın üzerinde gerçekleşen savunma harcamalarıdır. Bu da, bölge devletlerinin ekonomik göstergelerin aksini işaret ettiği durumlarda dahi yüksek savunma harcamaları yaptığına işaret etmektedir. Bölge ülkelerinin büyük bir çoğunluğu güçlü öz-savunmacılar kategorisinde konumlanmıştır. Bu kadar çok güçlü öz-savunmacı devletin olduğu bir bölgede çatışmaların derin düşmanlık kalıplarından kaynaklandığı

²⁰² Kaynak: PwC, **Global Defensive Perspectives**, Cilt 117, 2017.

varsayımı yapılabilir. Bu çerçevede saha pratiği incelendiğinde, bölge ülkeleri arasında geçmiş olduğu uzun olan güvenlik krizleri olduğu bu varsayımı doğrular niteliktedir. Mısır ve Katar'ın *tehdit odaklı öz-savunmacı* kategoride yer aldığı güvenlik kompleksi haritasında sadece Türkiye küresel bir güvenlik postürüne ulaşabilmiştir. Bu durum küresel ölçekte güvenlik postürünü kabullendirmiş tek bölge ülkesinin Türkiye olduğunun ispatı niteliğindedir. Türkiye'nin 2016 itibarıyla ulaştığı düzeyde olmasa da bölgesel anlamda anlamlı bir güvenlik postürü gelişimi gösteren diğer ülkeler ise Suudi Arabistan, İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleridir.

Bu tablo Ortadoğu'nun en fazla savunma harcaması yapan devleti ile en yüksek güvenlik postürü skoruna sahip devletin aynı olmaması istatistik verilerin çok boyutlu olması gerektiği gerçeğini de bir kere daha doğrulamıştır. Güvenlik postürü ve savunma öncelmesi bir arada düşünüldüğünde araştırma konusu olan 5 ülkenin sıralaması ile şöyle oluşmuştur:

1. Türkiye
2. İsrail
3. Suudi Arabistan
4. İran
5. Mısır

Bu veriler ve analizler kullanılarak Ortadoğu'nun geçmişi ve bugünü kavramak mümkün olduğu gibi bilimin doğası gereği geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak da mümkündür. Bu çerçevede, Türkiye'nin Ortadoğu güvenlik kompleksinde 1991-2016 döneminde askerî dengeyi en çok lehine çeviren ülke olduğu gözlemlenmiştir. Bölgesel güvenlik kompleksini kendi çıkarları doğrultusunda kısmen de olsa şekillendirmeyi başaran Türkiye, bölgenin en derin güvenlik krizi olan Suriye krizinde hem masada hem de sahada aktif rol oynamıştır. Bu sayede bu krizin sonuçlarına doğrudan etki etme potansiyeli oluşturan Türkiye, bölgesel güvenlik kompleksinin Suriye krizi sonrasındaki evresi adına oldukça anlamlı avantajlar elde etmiştir. 1991-2016 yıllarını kapsayan bu çeyrek asırlık savunma harcaması ve güvenlik postürü araştırması, politik istikrarın ülkelerin güvenlik sağlama potansiyelini ne kadar doğrudan etkilediğine ışık tutmuştur. Bölge ülkelerinden istikrar sorunu yaşayan Mısır'ın kaybolan potansiyeli ve İran'ın ekonomik istikrarsızlıktan dolayı azalan enerjisi bölge güvenlik tarihi açısından önemli noktalara işaret etmektedir. Araştırmanın ikinci bölümünde anlatılan fırsat ve kararlılık

dengesini yakaladıkları ekonomik büyüme istikrarı ve siyasi irade ile destekleyen Suudi Arabistan, İsrail ve Türkiye ise askerî dengeyi kendi lehlerine değiştirmeyi başarmıştır. Savunma sanayi bağlamında kararlılığı üst düzeyde olan İran ise fırsatlar bazında oldukça talihsiz dönemlerden geçmiş ve savunma sanayii alanında sahip olduğu potansiyeli yeterince kullanamamıştır.

1991-2016 döneminin en önemli askerî denge değişiklikleri elbette Irak ve Suriye'nin devlet egemenliğini kısmen de olsa yitirmesi olmuştur. Buradan doğan güç boşlukları ise büyük ölçüde İran tarafından olmak kaydıyla Türkiye-Suudi Arabistan ve İsrail tarafından doldurulmuştur. Böyle dinamik bir güvenlik kompleksinde devlet-dışı aktörlerden kaynaklanacak daha fazla güvenlik sorunu yaşanacağı öngörüsü yapılabilir. Ancak yükselen güvenlik postürleri ve oldukça yüksek seyreden savunma harcamaları da dikkate alındığında bölgede devletlerarası bir savaşın çıkma olasılığı da bulunmaktadır. 1991-2016 yılları arasında yüksek bir dinamizme sahip olan Ortadoğu askerî dengesi böyle bir savaş çıkması durumunda baştan aşağı değişebilir. Ancak temel anlamda, bölge devletlerinin böyle bir savaşa girmeyi rasyonel görmeyeceği düşünülmektedir. Nitekim bölge ülkelerinin birçoğu savunma harcamalarını araştırmanın ikinci döneminde daha aşağı seviyelere çekmiş ve envanterlerinde daralmaya gitmiştir. 1991-2016 yılları arasındaki askerî personel sayısı düşüşleri de dikkate alındığında, yüksek güvenlik postürü ve savunma önceliğinin bir savaş hazırlığı değil mevcut güvenlik krizlerine verilen reaksiyonlar olarak algılanması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, temel anlamda savunma sanayileri ile bölge devletlerine ait ordulara dair niceliklerin analiz edildiği iki aşamalı bir yapıya sahiptir. Bölgesel güvenlik kompleksinin çeyrek asırlık tarihçesini çıkarmak adına yapılan incelemede, bölge devletlerinin hangisinin mevcut askerî dengeden rahatsız olduğu ve hangilerinin statükocu olduğu da anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bölge devletlerinden askerî güçlerini yüksek düzeylerde arttırmaya çalışanlar ile askerî niceliklerinde azalmaya giden ülkeler arasında da bir ayırım yapılabilmektedir. Ortadoğu güvenlik kompleksinin yapısını askerî boyutuyla ele alan bu araştırma, temel anlamda bir nicelik analizidir. Bu sebeple, yapılan araştırma herhangi bir savaş senaryosunda kimin kazanacağını tespit etmek yerine sadece kimin daha avantajlı olacağına işaret etme potansiyeline sahiptir. Araştırma sonucunda yapılan sıralama yalnızca askerî nicelikler bağlamında ortaya çıkan bir sıralama olarak ele alınmalı ve çalışmanın bağlamında ekonomi, coğrafya, doğal zenginlikler vb. güç unsurlarının olmadığı unutulmamalıdır.

Araştırma kapsamında bölge ülkelerinin savunma sanayileri incelenirken, devletlerin birbirlerine karşı ne gibi teknolojik üstünlükleri olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Savunma sanayileri incelenirken çok katmanlı bir derecelendirme yapılmış ve devletlerin ithal edilen parçaların montajından, teknolojik yenileşmeye kadar uzanan yelpazede hangi aşamada oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan çeyrek asırlık dönemi kapsayan inceleme sonucunda İsrail'in Ortadoğu'nun en güçlü savunma sanayiine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye ve İran'ın, İsrail'in ardından bölgedeki en güçlü savunma sanayilerine sahip oldukları ve Mısır'ın sahip olduğu potansiyele rağmen araştırılan ülkeler içinde en zayıf sanayilerden birisine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ortadoğu'nun en zayıf savunma sanayiinin ise yerlilik oranı %5'in altında olan Suudi Arabistan'a ait olduğu tespit edilmiştir. 1991-2003 ve 2003-2016 dönemleri arasında en fazla gelişmeyi gösteren savunma sanayilerinden birinin Türkiye'ye ait olduğu tespit edilirken, Türkiye'nin fırsat-kararlılık dengesini korumada İsrail ile birlikte en başarılı iki ülkeden birisi olduğu söylenebilir. 1991-2003 dönemi içerisinde bölgenin en güçlü ikinci savunma sanayiine sahip olan İran, genel itibarıyla ekonomi ve politika eksenindeki sorunlardan kaynaklanan bir düşüş yaşamıştır. Savunma sanayiine ekonomik anlamda yeterli düzeyde AR&GE desteği sağlanamazken, İran

savunma sanayii ihracat açısından da uygulanan enerji ambargolardan dolayı finansman sağlayamamıştır. Ekonomik sorunlar bölge ülkelerinin sadece savunma sanayiinde değil birçok alanda zorlanmalarına ve ulusal ordularına yönelik politikalarını revize etmelerine sebep olmuştur.

Ortadoğu güvenlik kompleksinde araştırmaya dahil edilen beş ülkenin orduları ve sahip oldukları konvansiyonel silah envanterleri incelendiğinde iki dönem arasında önemli değişiklikler olduğu görülmüştür. 1991-2003 dönemi özelinde İsrail'in bölgenin en etkili hava ve kara kuvvetlerine sahip olduğu görülürken, deniz kuvvetlerinde Türkiye'nin daha avantajlı olduğu tespit edilmiştir. Ölçek olarak en büyük ordu yapılanmasının Mısır'a ait olduğu ve Türkiye'nin de bölgedeki en büyük ordulardan birisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde bölgenin en gelişmiş ve etkili füze envanterine ise İsrail'e aittir. Ancak 1991-2003 döneminde İran'ın birçok füze platformunda en az İsrail kadar gelişmiş bir füze teknolojisine sahip olduğu görülmüştür. Genel itibariyle, ordu ve konvansiyonel envanter bir araya getirildiğinde bölgenin en güçlü konumdaki ülkesinin İsrail olduğu ve Türkiye'nin İsrail'e karşı deniz kuvvetlerinde ciddi avantaj sahibi olmakla birlikte ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Mısır'ın deniz kuvvetlerinin bu dönem bölgedeki en büyük ikinci donanmaya sahip olduğu ortaya çıkarken İran ve Suudi Arabistan ise bu beş ülke arasında en geride kalan askerî yapılanmalara sahipti.

2003-2016 döneminde ise İsrail ve Türkiye'de orduların küçüldüğü ve envanterlerin finansal anlamda daha sürdürülebilir düzeylere indirildiği görülmektedir. Mısır, Suudi Arabistan ve İran'ın ordu yapılanmasında daralma olmazken, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin aktif personel sayısında ciddi bir düşüş görülmüştür. Bu dönemde sadece Suudi Arabistan da aktif personel sayısını artmıştır. Bu değişiklikler göz önüne alındığında bölgenin en fazla aktif askerî personele sahip ülkesi İran olurken, İsrail incelenen ülkeler arasında bu konuda en az maliyet üstlenen bölge ülkesi olmuştur. Kara kuvvetleri envanterlerinde ve aktif tank sayılarında da İsrail bölgede en fazla daralmaya giden ülke olmuştur. Bölgenin en büyük kara kuvvetleri envanterine sahip olan ülkesinin Mısır olduğu görülürken, Türkiye'nin de Mısır'a çok yakın seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. 2003-2016 döneminde İsrail'in hava kuvvetlerindeki üstünlüğü devam ederken diğer devletler ile arasındaki teknoloji ve seviye farkının da bir nebze daha açıldığı söylenebilir. Mısır ve Türkiye'nin bölgenin en büyük üç hava kuvvetleri envanterine sahip olduğu ve İran'ın

bölgenin en eski hava kuvvetleri envanterine sahip olduğu da tespit edilmiştir. Bölgenin deniz kuvvetleri anlamında operasyon kabiliyeti en yüksek donanması Türkiye'ye aitken, Mısır'ın ölçek bazında ve İsrail'in de modern yüksek teknoloji bazında Türkiye'nin çok ardında olmadığı görülmüştür. Donanması daha hafif ve küçük gemi ve denizaltılardan oluşan İran'ın ve halen denizaltıya sahip olmayan Suudi Arabistan'ın bu bağlamda bu beş ülke arasında en dezavantajlı konumda oldukları söylenebilir.

Bütün bu sıralamalar ışığında bölgenin ordu ve envanter özelinde en avantajlı konumda olan ülkesinin, bölgede en büyük ikinci kara envanterine ve en büyük deniz kuvvetlerine sahip olan Türkiye olduğu söylenebilir. Hava kuvvetleri ve füze envanteriyle öne çıksa da kara kuvvetlerindeki daralma ve ordusunun bu denli küçülmesinden dolayı İsrail bölgedeki ikinci en güçlü askerî yapılanma olarak konumlandırılmıştır. Ölçek bazında kara-hava-deniz kuvvetlerinin hepsinde geniş bir envantere sahip olan Mısır ise ordusunun büyük bir kısmı yükümlü personelden oluştuğundan ve bütün kuvvetlerdeki eğitimli personel açısından dolayı bu iki ülkenin gerisinde kalmıştır. Hava kuvvetleri anlamında bu beş ülkenin en zayıfı olan İran ve ulusal ordusu bu beş ülkenin en zayıfı olan Suudi Arabistan ise son iki sırada farklı alanlarda birbirlerine karşı üstünlüğe sahiptir. Bu nedenle bu iki ülke arasında net bir sıralama oluşturulmamıştır.

Suudi Arabistan 1991-2003 döneminde bölgede savunma harcamaları en yüksek seyreden ülke olurken bu anlamda diğer bölge ülkeleri ile arasında ciddi bir fark olduğu görülmüştür. Suudi Arabistan'ı savunma önceliklendirmesi bağlamında takip eden ülkeler ise İsrail ve Türkiye olmuştur. Bu durum 2003-2016 dönemi için de seyrini korumuştur. Suudi Arabistan bölgede savunma harcamalarına en fazla kaynağı ayırırken bölgede savunmayı en çok önceleyen devletlerden birisi olmuştur. Bu dönemde de İsrail ve Türkiye gerçekleştirdikleri savunma harcaması ve ithalatıyla Suudi Arabistan'ın arkasında yer almıştır. Bölge ülkelerinin çoğunun öz savunmacı bir şekilde (GSYH'nin %3'ünden fazla Savunma Harcaması) savunma önceliklendirmesi yapıyor oluşu, bölgedeki güvenlik krizlerinin derinliğine ve katılaştıran düşmanlık kalıplarına işaret etmektedir. Ayrıca bu denli yüksek seyreden savunma harcamaları bölgede statükoya dair değişimlerin yaşanabileceği varsayımını da desteklemektedir.

1991-2003 döneminde bölgede yaşanacak statüko değişimine karşı kendini en fazla güvende hisseden ülkenin en yüksek güvenlik postürü skoruna sahip olan Türkiye olduğu

söylenbilir. Bu dönemde İsrail ve Suudi Arabistan, Türkiye’den sonra bölgede en yüksek güvenlik skoruna sahip iki ülke olmuştur. Mısır ve İran’ın ise bu dönem için yukarıda bahsi geçen üç ülke kadar yüksek bir güvenlik duruşuna sahip olmadığı görülmüştür. 2003-2016 döneminde ise güvenlik postürü skorlarında değişiklikler olmasına rağmen bu değişimler beş ülkenin kendi arasındaki sıralamayı etkileyecek düzeylerde değildir. 2000’li yılların başından itibaren bölgede giderek etkileri artan devlet dışı aktörler de güvenlik postürü skoruna dahil edilerek bu unsurların sahadaki etkileri göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Bölge ülkeleri genel itibariyle orduları üzerinden bir güvenlik duruşu sergilemeye çalışırken, sadece İsrail sahip olduğu teknolojik üstünlük ve askerî ihracat ile bölge devletlerine karşı önemli bir üstünlük sağlayabilmiştir.

1991-2016 yılları arasında yapılan bu araştırma çerçevesinde, günümüz itibariyle Ortadoğu’nun en fazla avantaja sahip ve en fazla güvenlik sağlayan askerî yapılanması Türkiye’ye aittir. Türkiye’nin temel avantajları ordusu, kuvvet kalitesi, deniz gücü, gelişmekte olan savunma sanayii ve yüksek güvenlik postürüdür. Bölgede *joker* güç olan İsrail ise, en fazla güvenlik sağlayan ikinci askerî yapılanmaya sahiptir.²⁰³ Bunun temel sebepleri, ordunun hem aktif hem yedek kuvvetlerinin iyi eğitilmiş olması, yüksek savunma ihracatı, bölgenin en iyi hava kuvvetlerine sahip olması ve giderek bağımsızlaşan güvenlik yapılanmasıdır. İsrail’in sahip olduğu en temel dezavantajlar ise ordu ölçeğinin dar olması, küçük bir yüz ölçümü ve doğal coğrafi sınırlarının olmayışıdır.

Bölgenin en güçlü balistik füze envanterine sahip olan İran ise güvenlik sağlama potansiyeli açısından bu beş ülke içerisinde üçüncü sırada yer almıştır. İran’ın, ulusal ordusu (Artes) Devrim Muhafızları (Pesderan) karşısında güçsüz tutmaya çalışan devlet politikası ve uzun süredir devam eden ambargolar, en temel dezavantajları olduğu görülmüştür. Ancak İran, sahip olduğu tersine mühendislik becerisi, uranyum zenginleştirme kapasitesi ve balistik füze envanteri ile taarruz kapasitesi en yüksek olan bölge ülkelerinden birisidir. Savunma envanteri ve güvenlik postürü ölçütünde bölgenin güçlü ülkelerinden olan Suudi Arabistan ise bölgede araştırmaya dahil olan 5 ülke

²⁰³ İsrail’in joker güç olarak tanımlanmasının sebebi bölgede diğer hiçbir aktörün sahip olmadığı bir güç olan Nükleer Silah teknolojisine sahip olmasıdır.

içerisinde dördüncü sıradadır. Coğrafi olarak korunması oldukça zor bir yapıya sahip olan Suudi Arabistan topografyası diğer koşullarla bir araya geldiğinde Suudi Arabistan ordusunun güncel haliyle güvenlik sağlama potansiyelini oldukça aşağıya çekmiştir. Ortadoğu'nun güncel anlamda en fazla aktif personel barındıran ordusuna sahip Mısır, incelenen beş ülkenin en dezavantajlı askerî yapılanmasına sahiptir. Mısır'ın en temel avantajları ölçek bazında büyük ordusu ve deniz gücü iken dezavantajları düşük savunma harcamaları ve ihracatı, düşük güvenlik postürü ve zayıf savunma sanayiiidir.

Bu sıralama araştırma çerçevesinde belirlenen kriterler üzerinden güvenlik sağlama odaklı olarak oluşturulmuştur. Burada oluşan sıralamanın araştırmanın bağlamı dışında ve Ortadoğu'da güvenlik sağlama potansiyeli çerçevesinden çıkıldığında farklılaşabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca bu sıralama veriler üzerinden yapıldığından test edilmeye ve güncellenmeye açık bir yapıya sahiptir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Altunışık, Meliha Benli. **Türkiye ve Ortadoğu, Tarih Kimlik Güvenlik**. Boyut Kitapları, 1999.
- Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. Dora, 2014.
- Armaoğlu, Fatih. **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**. İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.
- Askari, Hossein, Mohseni, Amin & Daneshvar, Shahrzad. **The Militarization of the Persian Gulf, An Economic Analysis**. Northampton: Edward Elgar, 2009.
- Ayoob, Mohammed. **The Third World Security Predicament : State Making, Regional Conflict And The International System**. Boulder, 1995.
- Balpinar, Zafer. **İsrail Güvenlik Politikasında Süreklilik ve Değişim (1948)**. Açılım Yayınevi, 2012.
- Bhatia, Shyam. **Nuclear Rivals in the Middle East**. Londra: Routledge, 2013.
- Brewer, John. **The Sinews of Power: War, Money, and the English State 1688-1783**. Londra: Unwin Hyman, 1989.
- Brzoska, Michael ve Ohlson, Thomas. (ed.), **Arms Production in the Third World**, Londra: Taylor and Francis, 1986.
- Burke, Edmund. "Thoughts on French Affairs", (iç.) **Further Reflections on the Revolutions in France**, (ed.) Daniel E. Ritchie, Indianapolis, 1992.
- Buzan, Barry "Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World", (iç.) Fredrik Söderbaum ve Timothy M. Shaw (ed.) **Theories of New Regionalism**. Palgrave Macmillan, 2003.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole. **Regions and Powers: The Structure of International Security**. 10. Baskı, Cambridge University Press, 2013.
- Buzan, Barry. **People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**. 2. Baskı, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991
- Cannon, Walter B. **The Wisdom of the Body**. New York, 1932.
- Carr, E.H. **The Twenty Year Crisis 1919–39**. 2. Baskı, Londra: Macmillan, 1946.

- Clausewitz, Carl V. **On War**. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Cobden, R. **Political Writings of Richard Cobden**. Londra: Ridgway, 1878.
- Cordesman Anthony H., Obaid Nawaf. **National Security in Saudi Arabia**. Connecticut: CSIS, 2005.
- Cordesman, Anthony H. **Iran's developing Military Capabilities**. Connecticut: CSIS, 2005.
- Cordesman, Anthony H. **Iran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options**. Center for Strategic and International Studies, Lanham: Rowman & Littlefield, 2014.
- Cordesman, Anthony H. **Israel and Syria: The Military Balance and Prospects of War**. Westpoert: Praeger Security International, Center for Strategic and International Studies, 2008.
- Cordesman, Anthony H. **Saudi Arabia: National Security in a Troubled Region**. Connecticut: CSIS, 2009.
- Cordesman, Anthony H. ve Al-Rodhan Khalid, **Gulf Military Forces in an Era of Asymmetric Wars**. CSIS, Cilt I, 2009.
- Doyle, Michael. "Balancing power classically: An alternative to collective security?" (iç.) G. Downs (ed.), **Collective Security Beyond the Cold War**. University of Michigan Press, 1994.
- Gilbert, Martin. **The Routledge Atlas of The Arab-Israeli Conflict**. 8. Baskı. London: Routledge, 2005.
- Gill, Stephen. **Power and Resistance in the New World Order**. 2. Baskı. Palgrave Macmillan, 2008.
- Gilpin, Robert. **War and Change in World Politics**. Cambridge: Cambridge University, 1981.
- Grieco, Joseph "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism" (iç.) David Baldwin ed., **Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate**. Columbia University Press, 1993.
- Gucciardini, Francesco. "The History of Italy" (1561), (iç.) **Theory and Practice of the Balance of Power 1486-1914**. (ed.) Moorhead Wright, Londra, 1975.
- Gulick, E. V. **The Balance of Power**. Philadelphia: Pacifist Research Bureau, 1943.
- Hans J. Morgenthau. **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**. 6. Baskı, (ed.) Kenneth W. Thompson, New York: Alfred A. Knopf, 1985.

- Harkavy, Robert. **The Arms Trade and International Systems**. Cambridge: Mass. Ballinger, 1975.
- Hasik, James. **Arms and Innovation: Entrepreneurship and Alliances in the**
- Hume, David. **The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688**. Indianapolis: Liberty Fund, Cilt 1, 1983.
- Inbar, Efraim ve Zilberfarb, Benzion. **Politics and Economics of Defence Industries**. London: Routledge, 2013.
- Kant, Immanuel. "The Metaphysics of Morals", (iç.) **Kant's Political Writings**. (ed.) Hans Reiss, Cambridge, 1970.
- Katz, James (ed.). **Arms Production in Developing Countries**. Lexington, Mass. D. C. Heath, 1984.
- Krause, Keith. **Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade**. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kurt, Veysel. **Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset**. SETA Yayınları, 2017.
- Looney, Robert E. **Third-World Military Expenditure and Arms Production**. Springer, 1988.
- Miller, Benjamin. "The International System and Regional Balance in the Middle East", (iç.) T.V. Paul, James J. Wirtz, & Michel Fortmann (ed.), **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**. Bölüm 9 (ss. 239-266), California: Stanford University Press, 2004,
- Oppenheim, Lawrence. **International Law: A Treatise**. Cilt I, Kısım 53, 3. Baskı, (ed.) R. F. Roxburgh, Londra, 1920.
- Parker, Philip M. **The 2003-2008 World Outlook for Defense Industry Equipment**. ICON Group Ltd., 2003.
- Paul, T.V. ve Wirtz, James J. & Fortmann, Michel. **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**. California: Stanford University Press, 2004.
- Paul, Thazha Varkey, James J. Wirtz, ve Michel Fortmann. **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**. California: Stanford University Press, 2004.
- Posen, Barry R. **The Sources of Military Doctrine: France, Britain and Germany between World Wars**. London: Cornell University Press, 1984.
- Quester, G. H. **Offense and Defense in the International System**. New York: Wiley, 1977.
- Robertson, William. "History of Reign of Charles V". (iç.) **Works of William Robertson**. (ed.) Dugald Stewart, Londra, 1831.

- Robertson, William. **The History of the Reign of the Emperor Charles V**. London: W. & W. Smith, 1770.
- Ropelewski, Robert R., "Improvisation key to Egyptian growth", **Aviation Week and Space Technology**. 1978.
- Ross, Andrew L. "Developing Countries", (iç.) Andrew J. Pierre (ed.). **Cascade of Arms: Managing Conventional Weapons Proliferation**. Washington: Brookings Institution Press, 1994.
- Sheehan, Michael. **The Balance of Power, History and Theory**. London: Routledge, 1996.
- Sirrs, Owen L. **Nasser and the Missile Age in the Middle East**. London: Routledge, 2007.
- Snyder, Craig A. (ed.), **Contemporary Security and Strategy**. 3. Baskı, 15. Bölüm, New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Söderbaum, Frederik ve Shaw, Timothy M. **Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader**. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003.
- Tarr, Andrew D. "Defense as Strategy: A Conceptual Analysis", (iç.) S. J. Cimbala (ed.) **National Security Strategy**. New York: Praeger, 1983.
- the Persian Gulf an Economic Analysis**. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009.
- Twenty-First-Century Defense Industry**. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Vayrynen, R. "The Arab Organisation of Industrialisation: A Case Study in the Multinational
- Wahid, Latif. **Military Expenditure And Economic Growth In The Middle East**. Springer, 2009.
- Wells, H. G. **The New World Order**. FQ Classics, 2007.
- Wight, Martin. "The Balance of Power", (iç.) H. Butterfield ve M. Wight (ed.), **Diplomatic Investigations**. Londra, 1966.
- Wright, Quincy ve Louise Leonard Wright. **A study of war**. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Wright, Quincy. **A Study of War**. Cilt II, Chicago: The University of Chicago Press, 1942.

Sürekli Yayınlar

- Alsarhan, Mohammad I. "Turkish-Israeli Regional Cooperation During 1990s", **USAWC Strategy Research Project**. 2003.
- Armitage, H. St JB. "Trends in the Conventional Arms Market: The Middle East", **The RUSI Journal**. Cilt Nu. 139, Sayı 1, 1994, 56-60.
- Bağcı, Hüseyin ve Çağlar Kurç. "Turkey's strategic choice: buy or make weapons?." **Defence Studies**. Cilt Nu. 17, Sayı 1, 2017, 38-62.
- Bahgat, Gawdat. "Security In The Persian Gulf: Two Conflicting Models", **Defense & Security Analysis**. Cilt Nu. 24, Sayı 3, 2008, 237-245.
- Berelovich, Eyal. "Turkish-Israeli Military Relations and Security Cooperation", **Turkish Review**. Cilt Nu. 4, Sayı 6, 2014, 616-624.
- Bilgen, Hakki. "Competitiveness of Defense Industry in Turkey", **International Journal of Economics and Finance Studies**. Cilt Nu. 2, Sayı 1, 2010, 63-70.
- Brauer, Jurgen. "The Arms Industry in Developing Nations: History and Post-Cold War Assessment" **Arming the South**. London: Palgrave Macmillan, 2002, 101-127.
- Brzoska, Michael. "Third World Arms Control: Problems of Verification", **Bulletin of Peace Proposals**. Cilt Nu. 14, Sayı 2, 1983, 165-173.
- Brzoska, Michael. 'The erosion of restraint in West German arms transfer policy', **Journal of Peace Research**. Cilt 26, Sayı 2, 1989, 165-177.
- Cremasco, Maurizio. "The Middle East Arms Industry: Attempts at Regional Cooperation", **International Spectator**. Cilt Nu. 16, Sayı 4, 1981, 297-311.
- Dabelko, David, ve James M. McCormick. "Opportunity Costs Of Defense: Some Cross-National Evidence", **Journal of Peace Research**. Cilt Nu. 14, Sayı 2, 1977, 145-154.
- Demir, Kadir Alpaslan ve Caymaz, Ebru ve Erenel, Fahri. "Defense Industry Clusters In Turkey", **Journal of Defense Resources Management**. Cilt Nu. 7, Sayı 1, 2016, 7-20.
- DeVore, Marc R. "Commentary on The Value of Domestic Arms Industries: Security of Supply or Military Adaptation?", **Defence Studies**. Cilt Nu. 17, Sayı 3, 2017, 242-259. DOI: 10.1080/14702436.2017.1347781.
- Efrat, Moshe. "The economics of Soviet arms transfers to the Third World -a case study: Egypt", **Soviet Studies**, Cilt Nu. 35, Sayı 4, 1983, 437-456.
- Haas, Ernst B. "The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda", **World Politics**. Cilt 5, Sayı 4, 1953, 442-477.

Hart, Basil L. "Aggression and the Problem of Weapons", **English Review**. Cilt Nu. 55, 1932, 71-78.

Hen-Tov, Elliot. "The Political Economy of Turkish Military Modernization", **Middle East Review of International Affairs**. Cilt Nu. 8, Sayı 4, 2004, 49-59.

Inbar, Efraim. "Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership" **Turkish Studies**. 2002, 22-37.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 91, Sayı 1, Londra: Routledge, 1991.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 92, Sayı 1, Londra: Routledge, 1992.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 93, Sayı 1, Londra: Routledge, 1993.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 94, Sayı 1, Londra: Routledge, 1994.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 95, Sayı 1, Londra: Routledge, 1995.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 95, Sayı 1, Londra: Routledge, 1996.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 96, Sayı 1, Londra: Routledge, 1997.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 97, Sayı 1, Londra: Routledge, 1998.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 98, Sayı 1, Londra: Routledge, 1998.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 99, Sayı 1, Londra: Routledge, 1999.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 100, Sayı 1, Londra: Routledge, 2000.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 101, Sayı 1, Londra: Routledge, 2001.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 102, Sayı 1, Londra: Routledge, 2002.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 103, Sayı 1, Londra: Routledge, 2003.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 104, Sayı 1, Londra: Routledge, 2004.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 105, Sayı 1, Londra: Routledge, 2005.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 106, Sayı 1, Londra: Routledge, 2006.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 107, Sayı 1, Londra: Routledge, 2007.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 108, Sayı 1, Londra: Routledge, 2008.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 109, Sayı 1, Londra: Routledge, 2009.

IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 110, Sayı 1, Londra: Routledge, 2010.

- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 111, Sayı 1, Londra: Routledge, 2011.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 112, Sayı 1, Londra: Routledge, 2012.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 113, Sayı 1, Londra: Routledge, 2013.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 114, Sayı 1, Londra: Routledge, 2014.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 115, Sayı 1, Londra: Routledge, 2015.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 116, Sayı 1, Londra: Routledge, 2016.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 117, Sayı 1, Londra: Routledge, 2017.
- IISS, **The Military Balance**, Cilt Nu. 118, Sayı 1, Londra: Routledge, 2018.
- Jervis, Robert. "Cooperation under the Security Dilemma," **World Politics**. Cilt Nu. 30, Sayı 2, 1978, 167-214.
- John D., Bishop, "Adam Smith's Invisible Hand Argument", **Journal of Business Ethics**. Cilt Nu. 14, Sayı 165, 1995, 165-180, <https://doi.org/10.1007/BF00881431>.
- Karp, Aaron. "The Demise Of The Middle East Arms Race", **Washington Quarterly**. Cilt Nu. 18, Sayı 4, 1995, 27-51.
- Kinsella, David. "The Impact Of Superpower Arms Transfers On Conflict In The Middle East", **Defence and Peace Economics**. Cilt Nu. 5, Sayı 1, 1994, 19-36.
- Kinsella, David. "Arms Production In The Third Tier: An Analysis Of Opportunity And Willingness", **International Interactions**. Cilt Nu. 26, Sayı 3, 2000, 253-286.
- Kurç, Çağlar ve Neuman, Stephanie G. "Defence Industries in the 21st Century: a Comparative Analysis, **Defence Studies**, Cilt Nu. 17, Sayı3, 2017, 219-227, DOI: 10.1080/14702436.2017.1350105.
- Kurç, Çağlar. "Between Defence Autarky and Dependency: The Dynamics of Turkish Defence Industrialization", **Defence Studies**. Cilt Nu. 17, Sayı 3, 2017, 260-281. DOI: 10.1080/14702436.2017.1350107.
- Levy, Jack S. "The Offensive/Defensive Balance of Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", **International Studies Quarterly**. Cilt 28, 1984, 219-238.
- Looney, Robert E. "The Role Of Military Expenditures In Pre- Revolutionary Iran's Economic Decline", **Iranian Studies**. Cilt Nu. 21, Sayı 3-4, 1988, 52-83.
- Lynn-Jones, M. Sean. "Offense-Defense Theory and Its Critics", **Security Studies**. Cilt 4, Sayı 4, 1995, 660-691.

- Matelly, Sylvie ve Lima Marcos. "The influence of the state on the strategic choices of defence companies: the cases of Germany, France and the UK after the Cold War", **Journal of Innovation, Economics and Management**. DOI 10.3917/jie.020.0061, Sayı 2, 2016, 61-88.
- Matthews, R. G. "Egyptian Defense Industrialization", **Defense Analysis**. Cilt Nu. 8, Sayı 2, 1992, 115-132, DOI: 10.1080/07430179208405534.
- McIntyre, John R. "East- West Technology Transfer Policy: Competing Paradigms in Resolving Trade and Strategic Interest Conflicts", **Defense Analysis**. Cilt Nu. 2, Sayı 1, 1986, 21-34. DOI: 10.1080/07430178608405227.
- Mearsheimer, John. "The False Promise of International Institutions," **International Security**. Cilt Nu. 19, Sayı 3, 1995, 5-49.
- Mevlütöğlü, Arda. "Commentary on Assessing The Turkish Defense Industry: Structural Issues and Major Challenges", **Defence Studies**, Cilt Nu. 17, Sayı 3, 2017, 282-294, DOI: 10.1080/14702436.2017.1349534.
- Mohanty, Deba R. "Defence Industries in a Changing World: Trends and Options", **Strategic Analysis**, Cilt Nu. 23, Sayı 10, 2000, 1641-1663, DOI: 10.1080/09700160008455152.
- Naaz, Farah. "Israel's Arms Industry", **Strategic Analysis**. Cilt Nu. 23, Sayı 12, 2077-2087. DOI: 10.1080/09700160008455181.
- Neuman, Stephanie G. "Power, Influence, and Hierarchy: Defense Industries in a Unipolar World", **Defence and Peace Economics**. Cilt Nu. 21, Sayı 1, 2010, 105-134.
- Olson, Robert. "The Turkey – Israeli Agreement and the Kurdish Question." **Middle East Review of International Affairs Journal**. 1996.
- Pollard, Albert F. "The Balance of Power", **Journal of British Institute of International Affairs**. Cilt Nu. 2, Sayı 2, 1923, 51-64.
- Rubin, Uzi. "Israel's Defence Industries – an Overview", **Defence Studies**. Cilt Nu. 17, Sayı 3, 2017, 228-241. DOI: 10.1080/14702436.2017.1350823.
- Sheehan, Michael. "The Development of British Theory and Practice of the Balance of Power before 1714", **History**. Cilt 73, Sayı 25, 1988, 24-37.
- Shefi, Yoad ve Asher Tishler. "The Effects Of The World Defense Industry And US Military Aid To Israel On The Israeli Defense Industry: A Differentiated Products Model." **Defence and Peace Economics**. Cilt Nu. 16, Sayı 6, 2005, 427-448.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2010.

- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2011.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2012.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2013.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2014.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2015.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2016.
- SIPRI, **SIPRI Yearbook 2017 Armaments, Disarmament and International Security**. Oxford University Press, 2017.
- Smith, Ron. "The Defense Industry in an Age of Austerity", **The Economics of Peace and Security Journal**. Cilt Nu. 8, Sayı 1, 2013, 18-22.
- Steinberg, Gerald M. "Indigenous Arms Industries and Dependence: The case of Israel", **Defense Analysis**. Cilt Nu. 2, Sayı 4, 291-305. DOI: 10.1080/07430178608405264.
- Strange, Susan. The Persistent Myth of Lost Hegemony, **International Organization**. Cilt Nu. 41, Sayı 4, 1987, ss. 551-574. doi:10.1017/S0020818300027600.
- Whelan, Frederick G. "Robertson, Hume and the Balance of Power", **Hume Studies**. Cilt Nu. XXVI, Sayı 2, 1995, ss. 315-332.
- Wiśniewski, Rafał. "Military-Industrial aspects of Turkish defence policy." **Rocznik Integracji Europejskiej**. Cilt Nu. 9, 2015, 215-228.
- Yavuz, M.Hakan. "Turkish-Israeli Relations through the Lens of the Turkish Identity Debate," **Journal of Palestine Studies**, Cilt Nu. 26, 1997.
- Yetiv, Steven. "The Evolving Persian Gulf (1979-97): A Comparative Analysis", **Defense Analysis**. Cilt Nu. 15, Sayı 2, 1999, 147-166.

Raporlar

ABD Temsilciler Meclisi, **Conduct Of The Persian Gulf War**. Washington, 1992.

Akça, İsmet. **Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions**. İstanbul: Tesev Publications, 2010.

Anthony H. Cordesman. **The Changing Patterns of Arms Imports in the Middle East and North Africa**. Washington: Center for Strategic and International Studies, 2016.

Barmin, Yury. “Russian Arms Diplomacy in The Middle East”, İstanbul: **Al-Sharq Forum Analysis Series**. 2017.

Blanchard, Christopher M. “Saudi Arabia: Background and US Relations”, **CRS Report for Congress**. DIANE Publishing, 2010.

BMI, “Iran Defense & Security Report”, Q3 2014, 2014.

Even, Shmuel, Yashiv, Eran. **The Israeli Defense Budget for 2017-2018**. ETH Zurich Center for Security Studies, 2017.

FMC Consulting, **Defense and Aerospace Industry in Turkey**. İstanbul, 2014.

Gaub, Florence, Stanley-Lockman, Zoe. “Defence Industries In Arab States: Players And Strategies”, **Chaillot Papers**. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2017.

Gaub, Florence. **Arab Military Spending: Behind The Figures**. European Union Institute for Security Studies, 2014.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1992-1999”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2000.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1993-2000”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2001.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1994-2001”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2002.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1995-2002”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2003.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1996-2003”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2004.

Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2005.

- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1998-2005”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2006.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1999-2006”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2007.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2000-2007”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2008.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2001-2008”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2009.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2002-2009”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2010.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2003-2010”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2011.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2004-2011”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2012.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2007-2014”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2015.
- Grimmet, Richard F. “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008-2015”, **Congressional Research Service Report for Congress**. USA Congress, 2016.
- Heller, Mark A. **The Middle East Strategic Balance 2007-2008**. The Institute for National Security Studies, Tel Aviv, 2008.
- IHS, **Low Oil Prices and Defence Expenditure**. 2015.
- Invest in Turkey, **Turkish Defense and Aerospace Industry**. 2018.
- Joseph Bermudez Jr., “A History of Ballistic Missile Development in the DPRK”, **CNS Occasional Paper**, 1994, nti.org
- Knights, Michael. "Changing Conventional Military Balance in the Gulf", The Washington Institute for Near East Policy, **Policy Watch**. 1577, 2009.
- Kogan, Eugene. “Cooperation in the Israeli-Turkish Defence Industry”, **Middle East Series**. Conflict Studies Research Centre, Cilt 5, Sayı 43, 2005.
- Matelly, Sylvie ve Lima, Marcos. “The Influence of the State on the Strategic Choices of
- Nasr, Hammam. “International Market Insight: Military Factories: Egypt”, **US Foreign Commercial Service and US Department of State**. 1998, [<http://fas.org/nuke/guide/egypt/facility/mark0033.htm>], Tarih: 10 Mayıs 2018.

- NL EVD Internationaal, **Kansendossier Developments in Turkish Defense and Aerospace Industry: Opportunity or Threat**. Ankara, 2012.
- NTI, **Design Characteristics of Iran's Ballistic and Cruise Missiles**, 2013
- Paul, Jim. "The Egyptian arms industry", **Merip Reports**, Cilt 13, Sayı 2, 1983.
- PwC, **Global Defense Perspectives 2017: Updating the Map of Defense Prioritization and Posture in a Challenging World**. 2017.
- Quinn, Rollie. (vd.) **Global Defensive Perspectives 2017**. PwC, 2017.
- Rivlin, Paul. **The Russian Economy and Arms Exports to the Middle East**. Nu. 79, Jaffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv University, 2005.
- Sabbati, Giulio ve Cirlig, Carmen-Cristina. **EU Member States' arms exports (2013)**. European Parliamentary Research Service, Brüksel, 2015
- SASAD, **Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu**. Ankara, 2013.
- SASAD, **Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu**. Ankara, 2014.
- SASAD, **Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu**. Ankara, 2015.
- Slijper, Frank. **Turkey's Military Build-Up: Arms Transfers and an Emerging Military Industry**. PAX Project, DH Utrecht, 2017.
- Tsiboukis, George. "Construction of the first type-214TN AIP submarine" 2015, [<http://blogs.plymouth.ac.uk/dcsc/2015/10/12/440/>]
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği T. Savunma Sanayi Meclisi, **Sektör Raporu 2012**. Ankara, 2012
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği T. Savunma Sanayi Meclisi, **Sektör Raporu 2010**. Ankara, 2011
- US Directorate of Intelligence, **The Egyptian Arms Industry in 1990s**, Washington, 1985.
- Zorn, E. L. "Expanding the Horizon: Israel's Quest for Satellite Intelligence", **CIA**, [<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol44no5/html/v44i5a04p.htm>], Tarih: 18 Mayıs 2018.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 1994**. Washington D. C., 1995.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 1995**. Washington D. C., 1996.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 1996**. Washington D. C., 1997.

- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 1998**. Washington D. C., 1999.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 1999-2000**. Washington D. C., 2000.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2005**. Washington D. C., 2006.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2012**. Washington D. C., 2013.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2013**. Washington D. C., 2014.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2014**. Washington D. C., 2015.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2015**. Washington D. C., 2016.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2016**. Washington D. C., 2017.
- U.S. Department of State, **World Military Expenditures and Arms Transfers (WMEAT) 2017**. Washington D. C., 2018.

Diğer

Ahronheim, Anna. "Israeli military exports rise to \$6.5 billion", **The Jerusalem Post**. Mart 2018.

Brauer, Jurgen "The Arms Industry in Developing Nations: History and Post-Cold War Assessment", Konferans Sunumu, **Military Expenditures in Developing and Emerging Nations**, Middlesex University, Londra, 13-14 Mart 1998

Cohen, Gili. "Israeli Arms Exports Down \$1 Billion in 2014", **Haaretz**. Mayıs 2015;

Cohen, Gili. "Israeli Arms Exports Drop Nearly \$1 Billion in 2013", **Haaretz** Ekim 2014;

France24, "Turkey reluctantly joins NATO operations against Libya", [<http://www.france24.com/en/20110324-turkey-allows-nato-command-libya-military-operations-vote>], Ulaşılan tarih: 20.05.2018; The Guardian, Data Blog, Nato Operations by Countries, [https://docs.google.com/spreadsheets/d/11-MRQdTRy8iUeBsbptkRDF92fL6Zd7oFbSGxUQUSuJ0/edit?hl=en_US&hl=en_US#gid=0], Tarih: 18 Mayıs 2018.

Globalsecurity.org, "Operation Restoring Hope / Operation Renewal of Hope", [<https://www.globalsecurity.org/military/world/war/yemen4-renewal-of-hope.htm>], Tarih: 20 Mayıs 2018.

Jewish Virtual Library, Israel Science and Technology: Defense Industry, [<https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-defense-industry>], Tarih: 10 Nisan 2018

Keesing's Contemporary Archives, London, Cilt XXI, 1975.

Korkmaz, Göksel. "An Analysis of Turkey's Defense Systems Acquisition Policy", yayımlanmış MBA Raporu, **Naval Postgraduate School**, California, 2009.

Lapin, Yaakov. "Israel exported 5.66 billion dollars of defense goods in 2014", **The Jerusalem Post**. Mayıs 2015.

Marshall, Shana. "Egypt's Other Revolution: Modernizing the Military-Industrial Complex", **Jadaliyya**., Şubat, 2012.

Mehta, Aaron "Revealed: Trump's \$110 billion weapons list for the Saudis", **Defense News**. [<https://www.defensenews.com/breaking-news/2017/06/08/revealed-trump-s-110-billion-weapons-list-for-the-saudis/>], Tarih: 20 Mayıs 2018.

NTI, "Arab Organization for Industrialization (AOI)", [<http://www.nti.org/learn/facilities/402/>], Tarih: 20 Mayıs 2018.

NTI, "Egypt, Delivery Systems", [<http://www.nti.org/learn/countries/egypt/delivery-systems/>], Tarih: 20 Nisan 2018.

NTI, Countries, Israel, Missile”, [<http://www.nti.org/learn/countries/israel/delivery-systems/>],Tarih: 20 Mayıs 2018.

Reuters, “Factbox: U.S. military resources as Libya action looms”, [<https://www.reuters.com/article/us-libya-usa-military/factbox-u-s-military-resources-as-libya-action-looms-idUSTRE72H60520110318>], Tarih: 20 Mayıs 2018.

USS Orleck Naval Museum, Yücepete (D-345), <https://orleck.org/history/yuecetepe-d-345?showall=&start=2>, Tarih: 10 Mayıs 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Furkan Halit Yolcu 2011 yılında Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümüne derece ile burs kazanarak girmiştir. Eğitimini burada İngilizce gerçekleştirirken 1 sene İspanya'da Universitat Pompeu Fabra üniversitesinde Erasmus programı dâhilinde eğitim görmüştür. 2015 yılında mezun olan Yolcu, ÖYP ile doğrudan atanmış ve birçok özel üniversitede araştırma görevliliği kazanmıştır. Akademi dünyasına ise Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü ile giriş yapmıştır.

Halen burada çalışmakta olan Yolcu, genel olarak Güvenlik Çalışmaları disiplinde çalışmalarını yürütmektedir. Arapça dil sınavından da baraj puanını geçerek çok dilli bir akademik kariyerin başlangıcında olan Furkan Halit Yolcu, bölgeyi bölgeden anlama mottosuyla çalışan ORMER'de çalışmalarına devam etmektedir.